

IRAK-TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Saliha Güner Bayrakdar
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2004

IRAK-TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Saliha Güner Bayrakdar

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Uluslararası İktisat Anabilim Dalı
Danışman:Doç. Dr. Erol Kutlu

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran 2004

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

IRAK-TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Saliha Güner Bayrakdar
Uluslararası İktisat Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2004
Danışman:Doç. Dr. Erol Kutlu

Günümüzde uluslararası ilişkileri belirleyen temel etken ekonomik ilişkilerdir. Türkiye oldukça kozmopolit ve istikrarsız bir coğrafyada yer almaktadır. Uluslararası ilişkilerde temel etken ekonomik ilişkiler olduğuna göre Türkiye'ye coğrafi olarak yakın istikrarsız bir bölge olan Ortadoğu'nun içinde yer alan, yine Ortadoğu'nun belki de en istikrarsız ülkesi Irak'la, komşusu Türkiye'nin ilişkilerinin anlaşılması ve geleceği açısından bu iki ülkenin ekonomik ilişkileri incelenmiştir. Irak'ı anlamak için önce Irak ekonomisi ve onu etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur. Kuşkusuz Irak ekonomisini etkileyen en önemli faktör savaşlardır. Özellikle 2. ve 3. Körfez Savaşları, bu savaşların gidişatına yön veren Amerika'nın etkileriyle birlikte incelenmiştir. Irak'ta yeniden yapılanma ise savaşın sonuçlarını anlamak ve ekonomiye yön vermek açısından çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü Irak'ta yeni politikalar değil, yeni rejimler ekonomiye yön verecektir. Yine bu bağlamda Türkiye'nin yeniden yapılanma sürecindeki rolü ve bundan sonraki ilişkilerin belirlenmesi açısından Türkiye'nin Irak politikası önem kazanmaktadır.

ABSTRACT

Today mainly economical relations determine international relations. Turkey takes place in a cosmopolite and unstable part of the world. Since the main factor determining international relations is economic one, economic relations between Turkey which takes place in Middle East perhaps as the most unstable country of the region and Iraq is examined in order to understand their relations and future as a whole. Previously Iraq economy and factors influencing this economy are searched in order to understand Iraq. Certainly, the most important factors influencing economy of Iraq are wars. Particularly results of Gulf War and Iraq-America War and the effect of US as directing force of these wars was examined. Restoration as an essential issue for understanding the results of war and managing the economy of Iraq, since not new politics but new regimes will direct the economy in Iraq.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Saliha Güner BAYRAKDAR'ın “**İrak-Türkiye Ekonomik İlişkileri**” başlıklı tezi **28 Temmuz 2004** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat (Uluslararası İktisat)** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza _____

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Erol KUTLU
Üye : Doç.Dr.Naci GÜNDOĞAN
Üye : Yrd.Doç.Dr.Özgür TONUS

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Gündemin sürekli değiştiği bir ortamda hazırlanan bu çalışma sürekli özen ve dikkat istedi. Bu özeni ve dikkati göstermem için bana destek olan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Özellikle de;

Dış Ticaret Müsteşarlığı Özel Anlaşmalar Müdür Yardımcısı şevket İlga'a, yoğun işlerine rağmen bana zaman ayırarak gerekli belgeleri sağladığı için; danışmanım ve hocam Doç. Dr. Erol Kutlu'ya, bana büyük sabır göstererek sürekli yanlışlarımı düzeltip, yolumu aydınlattığı için;

Eşim İbrahim'e, gerekli kaynakları bulmamda yardımcı olduğu için ve desteğini hiç esirgemediği için; oğlum Buğra'ya, çalıştığım zamanlarda uslu durduğu için binlerce kez teşekkür ederim.

Sevgili anneme ve babama ise ne kadar teşekkür etsem azdır.

Saliha Güner Bayrakdar.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK'IN SOSYAL VE SİYASAL YAPISI

1. IRAK'IN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHSEL GEÇMİŞİ.....	4
1.1. Irak'ın Coğrafi Konumu.....	4
1.2. Irak'ın Tarihsel Geçmişi.....	5
2. IRAK'TA SOSYAL VE DEMOGRAFİK DURUM.....	6
2.1. Irak'ta Demografik Göstergeler.....	7
2.2. Irak'ta Yönetim.....	8
2.3. Etnik Yapı ve Azınlıklar.....	9
2.3.1. Kürtler.....	10
2.3.2. Türkmenler.....	12
2.3.3. Şiiler.....	15
2.3.4. Diğer Azınlıklar.....	15
2.4. Eğitim ve Öğretim.....	16
2.5. Sağlık.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK EKONOMİSİ

1. IRAK EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	18
2. IRAK'IN EKONOMİ POLİTİKASI.....	20
3. EKONOMİK GELİŞMELER.....	24
4. IRAK'TA SEKTÖREL GELİŞMELER.....	25

4.1. Enerji Sektörü.....	25
4.1.1. Petrol.....	25
4.1.1.1. Irak Petrol Endüstrisinin Millileştirilmesi.....	26
4.1.1.2. Sahalar, Rezervler ve Üretim.....	28
4.1.1.3. Rafineriler ve Boru Hatları	29
4.1.1.4. Ambargonun Petrole Etkileri.....	31
4.1.1.5. Ambargo sonrası planlanan projeler.....	31
4.1.2. Doğalgaz.....	34
4.1.2.1. Gaz santralleri ve doğalgaz boru hatları.....	34
4.1.2.2. Ambargodan Sonra Planlanan Projeler.....	35
4.1.3. Elektrik.....	35
4.2. Tarım Sektörü.....	36
4.3. Sanayi Sektörü.....	37
4.4. Ulaştırma ve Haberleşme.....	37
5. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KESİMİ.....	38
5.1. İhracat.....	39
5.2. İthalat.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞLAR, İRAK VE YENİDEN YAPILANMA

1. İRAK-İRAN SAVAŞI.....	43
2. KÖRFEZ SAVAŞI VE AMERİKA'NIN İRAK'A MÜDAHALESİ.....	45
3. İRAK-AMERİKA SAVAŞI.....	48
4. İRAK-AMERİKA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE.....	53
4.1. Irak'a Asker Göndermek İçin Hükümete Yetki Belgesi Verilmesi	54
4.2. İstanbul Zirvesi.....	55
4.3. Savaş Sırasında Türkiye-Amerika Arasında Yaşanan Gerginlikler.....	56
4.4. Amerika'nın Türkiye'den Asker İsteği.....	58
5. SAVAŞ SONRASI İRAK'TA YENİDEN YAPILANMA.....	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE EKONOMİNİN GELİŞİMİ

1. IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	66
2. TÜRKİYE VE IRAK ARASINDAKİ MUSUL PETROLLERİ SORUNU.....	72
3. IRAK SAVAŞLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	74
3.1. Irak-İran Savaşı ve Türkiye.....	74
3.2. Körfez Krizi ve Türkiye.....	75
4. KÖRFEZ SAVAŞI SONRASI IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ.....	75
5. PETROL KARŞILIĞI GIDA PROGRAMI VE TÜRKİYE.....	79
5.1. MOU Çerçevesinde Türkiye'nin Ticaretle İlgili Sorunları.....	81
5.1.1. İlave ücretlerin ödenmesi.....	81
5.1.2. Askrya alınan sözleşmeler.....	81
5.1.3. Akreditiflerle ilgili sorunlar.....	82
5.1.4. Gıda maddeleri kaçakçılığı.....	82
5.2. Sektörler İtibariyle Gelişmeler.....	83
5.2.1. Gıda ve temizlik malzemeleri.....	83
5.2.2. Otomobil.....	84
5.2.3. İnşaat malzemeleri.....	84
5.2.4. Müteahhitlik hizmetleri.....	84
5.2.5. Sağlık.....	85
5.2.6. Petrol sektörü.....	85
5.2.7. Elektrik.....	85
5.2.8. Ulaştırma ve haberleşme.....	86
5.2.9. Demiryolu projeleri.....	86
5.2.10. Mansuriye doğalgaz sahasının geliştirilmesi/Gharraf sahası ve Blok 4'ün geliştirilmesi.....	87
5.3. TÜPRAŞ'ın Petrol İthalatı.....	88
6. IRAK-TÜRKİYE ARASINDAKİ İHRACAT VE İTHALAT İLİŞKİLERİ.....	88
6.1. Türkiye'nin Irak'a İhracatı.....	89

6.2.Türkiye'nin Irak'tan İthalatı.....	90
6.3.Habur Gümrük Kapısı.....	91
7. SU SORUNU.....	91
8.TÜRKİYE'NİN IRAK'TA YENİDEN YAPILANMADAKİ ROLÜ.....	94
8.1.Doğrudan Yatırımlar.....	98
8.2.Ticaret:İhracat-İthalat.....	99
8.3.Ekonomik Çekim Merkezi Oluşturulması.....	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	106

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Irak'ta Başlıca Ekonomik Göstergeler.....	24
Tablo 2. Irak'ta Yıllara Göre Petrol Üretimi.....	29
Tablo 3. Irak'ın Dış Ticaret Göstergeleri(Milyar \$).....	38
Tablo 4.Irak'ın Dış Ticarete Başlıca Ortakları, 2000.....	39
Tablo 5. Türkiye-Irak Ticaret Hacmi.....	77
Tablo 6.Türkiye-Irak Ticareti (milyon dolar).....	78
Tablo 7.Türkiye'nin MOU Kapsamındaki İhracatı(1000 dolar).....	80
Tablo 8. Türkiye'nin Irak'a İhracatı-2000(milyon dolar).....	89
Tablo 9. Türkiye'nin Irak'a İhracatı-2001 (milyon dolar).....	89
Tablo 10. Türkiye'nin Irak'a İhracatı-2002(milyon dolar).....	90
Tablo 11.Türkiye'nin Irak'tan İthalatı-2000.....	90
Tablo 12.Türkiye'nin Irak'tan İthalatı-2002.....	90
Tablo 13. BM'nin Listesindeki Türk Firmalar.....	94

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sona eren soğuk savaş dönemi küreselleşme ve tek kutuplu dünyaya gidiş sürecini hızlandırmıştır. Başlangıçta sadece ekonominin küreselleşmesi önem kazanmış bunun perçinlenmesi için daha sonra kültürel ve siyasal dinamikler de buna dahil olmuştur. Bugün herhangi bir kıtadaki ülkenin ekonomisi, bir başka kıtadaki ülkeyi büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Adam Smith'in görüşleriyle başlayan bu süreç; Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlarla somutluk kazanmıştır. Artık ülkeler ulusal karar almakta zorlanır hale gelmiş ve uluslararası alanı gözönünde bulundurarak stratejiler üretmeye doğru itilmişlerdir. Çünkü aslında bu ülkelerin kendi tercihleri değil sunulan tek seçenektir. Ekonominin küreselleşmesi gelişmiş ülkelere büyük avantajlar sağlarken, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelere sağladığı avantajlarla birlikte dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Özellikle çokuluslu şirketlerin etkisinin büyük ölçüde bulunduğu bu olgu, gelişmemiş ülkelerin yerel yönetimlerine ciddi yükler getirmiş ve bir anlamda ülkeden çıkma tehdidiyle isteklerini yapturtma yoluyla bu ülkelerin bir nevi içişlerine karışma hakkı kazanmıştır. Sermayeyi ellerinde bulduran gelişmiş ülkelerin bu çokuluslu şirketleri ucuz emek ve ucuz hammadde amacıyla yerleştikleri yerlere istihdam sağladıkları için de itibar kazanmışlardır. Sadece ekonomik açıdan değil, bugün dünyada olan bütün değerlerin küreselleşmesi ise ülkeleri birbirine benzer hale getirmeye başlamıştır. NATO, BM gibi kuruluşlar ise bu olguyu güvenlik boyutunda somutlaştıran diğer örneklerdir. Bu kuruluşların hepsi ülkelerin egemenliklerini paylaşan uluslarüstü örgütler pozisyonuna gelmişlerdir. Sınır savaşlarının hala sürdüğü günümüzde ise komşu ülkelerin daha da iyi tanınması önemini her zaman korumuştur.

Küreselleşmemiş fakat küreselleşmenin bütün şartlarından etkilenmiş bir ülke olan Irak ise son yıllarda büyük önem kazanarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye'nin komşusu olan bu ülke kendi ekonomik yapısı, sosyal ve kültürel iç etkenleri, henüz istikrar kazanmamış siyasi yapısı ve yeniden yapılanma sürecine katkıda bulunacak diğer ülkelerle birlikte Türkiye'yi büyük ölçüde bağlayıcı bir unsur

haline gelmiştir. Politik etkilerin ekonomiyi, ekonomik etkilerin politikaları belirlediği günümüz şartlarında ülkeler her açıdan anlaşılmalıdır. Bu bağlamda hazırlanan tez, ağırlıklı olarak ekonomiyi kapsamakla birlikte Irak'ın sosyal, kültürel ve siyasi yapısının da genel olarak irdelenmesi konuya hakim olmak için gerekli görülmüştür. Bu bakımdan konunun anlaşılması amacıyla birinci bölümde Irak'ın sosyal ve siyasi yapısı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Irak Ekonomisi incelenmiştir. Fakat ekonomide istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Irak'ın doğal ekonomik kaynakları incelenmekle beraber, Kuveyt'in işgaliyle Irak'a uygulanan ambargo, 1997'de Petrol Karşılığı Gıda Programı'yla birlikte ekonominin tekrar düzluğe çıkması ve son yıllardaki gelişmeler incelenmiş ve savaşın patlak vermesiyle ekonomik kaynakların ve yapıların tahrip edilmesi ve yeniden yapılanma süreci önem kazanmıştır. Bu süreç hala devam etmektedir ve bu nedenle çalışmada henüz yapılanlar ve olasılıklar üzerinde durulmuştur.

Irak ekonomisini ve sosyal hayatını belirleyen en önemli unsur olan Irak'ın dahil olduğu savaşlar ise mutlaka anlaşılmalıdır. Çünkü son yıllarda Irak'ta istikrarlı olan neredeyse tek şey savaş olmuştur. Bu savaşların nedenleri, gelişimleri, sonuçlarının anlaşılması ve iyi tetkik edilmesi çok önemlidir. Bu savaşlar Irak'ı etkilemekle kalmamış, Türkiye'ye de önemli etkilerde bulunmuştur. Irak-İran Savaşı dışında diğer savaşların süreçleri Amerika'nın işaretiyle başlamıştır. Bu bağlamda Irak-Türkiye-Amerika ilişkileri de savaşlar kapsamında incelenmiştir. Bu çalışmaya başlanıldığında Amerika Irak'a henüz saldırmamıştı ve Irak hakkında yazılı kaynaklar araştırmacıları zorlayacak düzeyde idi. Savaşla birlikte konu dikkat çekmiş olsa da savaş sonrası olasılıklar üzerinde pek durulmamış ve savaş bittikten sonra bunlar düşünülmeğe başlanmıştır. Üçüncü bölümde ise bu konular incelenmiş ve geleceğe dair olasılıklar üzerinde durulmuştur.

Komşu ülkeler olan Irak ve Türkiye'nin ilişkilerinin anlaşılması ve kurulan ilişkilere göre bunun geleceği de hem önemli, hem de güncel bir konudur. Dördüncü bölümde bu iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, yaşanan sorunlar, işbirlikleri ve geleceğe yönelik yatırımlar incelenmiştir. Irak önemli bir ülkedir ve Türkiye'nin komşusu olması açısından daha da önem kazanmaktadır. Savaşlar bölümünde

görülebileceği üzere Türkiye politikalar yaratmamış, oluşturulan politikalara göre stratejiler belirlemiştir. Bu doğal bir yaklaşım olmakla birlikte, ülkelerin sınır komşuları gözönüne alındığında yetersizdir.

Türkiye ve Irak geçmişte pek çok ilişkiler kurmuş, zaman zaman kurduğu bu ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu çalışma kurulan bu ilişkileri nedensellik boyutlarıyla ortaya koymaya çalışmış ve ilişkilerin yönünün gelecekte nasıl değişebileceğine ilişkin varsayımlarla birlikte, değişimin olumlu olması açısından şimdiye dek yaşanan sorunları ortaya koyarak, bunlara çözüm önerilerini de beraberinde sunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK'IN SOSYAL VE SİYASAL YAPISI

1. IRAK'IN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHSEL GEÇMİŞİ

1.1. Irak'ın Coğrafi Konumu

Ülkeleri etkileyen en önemli unsur coğrafi konumlarıdır. İçinde buldukları jeopolitik konum, sınır komşularının istikrarları ve onlarla yaşadıkları ilişkilerin düzeyi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkileri etkileyen bir köprü durumunda olması bir ülkenin geleceğini yansıtan en önemli faktörlerdir.

Irak, Mezopotamya'nın kuzey-doğu kesiminde kurulmuştur. Kuzey ılıman iklim kuşağının güney bölümünde 29,5-37,25 enlem ve 38,45-45,48 boylamları arasındadır. 438,446 metrekarelik bir alanı kapsar. 18 il vardır ve merkezde Dicle'nin ikiye böldüğü Bağdat şehri bulunur.

Komşularından Türkiye Irak'ın kuzeyinde, Suriye ve Ürdün batısında, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Arap Körfezi güneyinde, İran ise doğusunda yer almaktadır.¹

Coğrafi konumu nedeniyle Irak, üç kıta, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları, Hint Okyanusu ve Akdeniz arasında bir köprü olmuştur. Bu sebeple önemli bir jeopolitik bir konuma sahipken, sahip olduğu petrol yatakları ise bu ülkenin önemini daha da artırmaktadır. Ortadoğu'nun önemli bir ülkesi olan Irak, bu sebeplerden dolayı Avrupa ve Amerika gibi farklı kıtaların da dikkatini çekmiş, komşularından çok buradaki

¹ İran-İrak ve Körfez Savaşı öncesinde 1970-84 arasında Gelişen Modern Irak ile ilgili Ülke Raporu (Irak Basın Müşavirliği'nin 17 Temmuz 1984'te "Irak Bugün" başlıklı yayınından derlenmiştir. Ersal Yavi, **Hedefteki Adam Saddam**, (Birinci Basım, İzmir, Yazıcı Yayınevi, 2002), s:480

Ülkelerin etkisiyle politikalarını belirlemek ve bunların sonuçlarına katlanmak zorunda bırakılmıştır. Böyle bir coğrafyanın gereksinimi akıllı, uyumlu, demokratik, diplomat ruhlu bir liderdir. Böyle bir şansa sahip olamayan Irak'ın geleceğini bundan sonra başa gelecek yönetim belirleyecektir.

1.2.Irak'ın Tarihsel Geçmişi

Irak'ta birbiri ardından gelen ve yüz bin yıl öncesine dayanan uygarlıklara ait kalıntıların saklı bulunduğu 10.000 civarında arkeolojik bölge vardır. Bu da, milattan önce pek çok uygarlığın burada barınmış olduğunu göstermektedir.Milattan sonra da çeşitli uygarlıkların üzerinde yaşadığı Irak, İslamiyet'i kabulüyle birlikte, 660-750'de Emeviler Devri zamanında ve 750-1258 Abbasiler zamanında da büyük bir uygarlık kurmuşlardır. 1258'de Moğolların kolu olan Hulagu ülkeyi ele geirmıř² ve 1534 yılında Osmanlıların Bağdat'ı fethetmesine kadar geçen zaman içinde Irak'ta İlhanlı, Celayir, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin hakimiyetleri altında bulunmuştur. 1917'de İngiliz mandası altına giren Irak, politik bağımsızlığını 1932'de kazanmıştır. ³Kral Faysal Irak lideri olmuş ve 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne ye olmuştur.

Irak'ın politik anlamda bağımsızlık kazanması yeni bir dönüm noktası olmuş ve diplomatik alanda yerini alan Irak iç ve dış politikada izlediği stratejilerle yakın geçmişi sekillendiren önemli olaylarda belirleyici olmuştur. Faysal'ın ölümünden sonra Irak devlet adamları çelişkili bir dış politika takip etmelerine rağmen, genelde Faysal'ın görüşlerini sürdürmüşlerdir. Faysal'ın yerine geçen oğlu Arap Birliği konusunda Faysal'ın düşündüğünden de fazla bir gelişme kaydederek, 2 Nisan 1936'da Arabistan'la ve 29 Nisan 1937'de, Yemen'le Arap Birliği'ni oluşturmuştur. Bu arada Habeşistan işgaliyle beliren İtalyan tehlikesi Türkiye ve Irak'ı biraraya getirerek 1937'de Sadabad Paktı'nın oluşumunu sağlamıştır. 1958'e kadar Rusya'nın Ortadoğu'ya yayılmak için komünizmi araç olarak kullanmasıyla birlikte İngiltere ve

² İran-İrak ve Körfez Savaşı ncesinde1970-84 arasında Gelişen Modern Irak ile ilgili lke Raporu(Irak Basın Müşavirliği'nin 17 Temmuz 1984'te"İrak Bugün "başlıklı yayınından derlenmiştir. Aynı, s:482

³"İrak'taki Türk Tarihi", 2023, (Eylül 2002),s:17

Amerika'nın Irak'ı bir blok olarak kullanması ve onu bu konuda desteklemesi önem kazanmış ve bu arada Şubat 1955'te Bağdat Paktı imzalanmıştır. 1958'de ise Irak Krallığı General Kasım'ın önderliğindeki bir darbeyle sona ermiştir. 2. Dünya Savaşı sırasında fiili gücünü kaybeden Sadabad Paktı'ndan sonra , rejimin değişmesiyle 1959 yılında Bağdat Paktı da Irak tarafından sonlandırılmıştır. ⁴

Irak'ı sosyal,ekonomik ve siyasal anlamda etkileyen en önemli gelişmeler ise savaşlardır. 1980-1988 arasında yapılan kazananı belli olmayan İran-İrak Savaşı'nın hemen ardından 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı,bunun ardından konulan ambargolar ve nihayet 11 Eylül'ün ardından yavaş yavaş sinyallerinin verildiği,2003'te yapılan A.B.D.'nin Irak'ı işgali ülkeyi sadece etkilemekle kalmayıp, bir anlamda kaderini çizen sebeplerdir. Irak'ın sosyo-kültürel yapısı, izlediği diplomatik stratejileri ve en önemlisi ekonomisini şekillendiren savaşlar olduğu için bu konu 3. bölümde ayrıca incelenecektir.

2. IRAK'TA SOSYAL VE DEMOGRAFİK DURUM

Ülkelerin sosyal ve demografik yapılarını bilmek, o ülkelerin anlaşılmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Irak'ın sosyal ve demografik yapısı da bu ülkenin bütün tepkilerinde en belirleyici rolleri oynamıştır. Siyasal hareketler, sosyal ve demografik zemin üzerinde kurulurken, ekonomi anlayışını da siyasal durum belirlemiştir. Irak'ta her şeyin çıkış noktası olan sosyal durum, özellikle de demografik yapı oldukça önem kazanmaktadır. Irak'ı anlamak için önce insanını- onun sosyopsikolojik durumunu, değer yargılarını ve Irak'a bağlılık derecesini tanımak gerekir.

⁴Yaşar Canatan. **Türk-İrak Münasebetleri(1926-1958)**,(T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara, 1996),s:178

2.1. Irak'ta Demografik Göstergeler

Nüfus faktörünün milli güç yaratılmasındaki yeri ve önemi oldukça fazladır. Bugün Irak'ın nüfusu tahmini olarak 22,6 milyon olup⁵, nüfus artış hızı % 2,86'dır. Nüfusun % 55'i 15-64 yaş grubuna, % 42'si 0-14 yaş grubuna ve % 3'ü ise 65 yaş ve üstü gruba dahildir. Ortalama ömür 66,53 yıl⁶ iken bebek ölüm oranlarının yüksekliği (binde 62,49) önemli bir sorundur.⁷

Nüfus bakımından büyüklük sırasına göre belirtilen iller içinde Bağdat'ın nüfusu Irak'ın nüfusunun %23,7'sini teşkil etmektedir. Irak'ta nüfus yoğunluğu fazla olmamakla beraber nüfusun verimli topraklarda ve sanayi merkezlerinde toplanması, yerleşim, eğitim, sağlık ve konut temini konularında sorunlar yaratmakta, azınlık grupların kuzeyde Suriye-Türkiye-İran sınırlarına yakın bölgelerde yoğunlaşması, hükümetin baskı ve asimilasyon çalışmalarını arttırmasına yol açmıştır. Nitekim etnik ve dini bölünmeleri önlemek amacıyla Irak yönetimi azınlık gruplarını Araplaştırmaya ve Şiileri pasifize etmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Irak-İran Savaşı nüfus artışını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle genç erkeklerin silah altına alınmaları, evlenmelerin ve doğumların azalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Irak yönetimi nüfus artışını teşvik etmek amacıyla yüksek okullarda ve harp okullarında okuyanların evlenmelerini yasaklayan kararı 1982 yılında kaldırmış, her doğumda aile yardımı gündeme getirerek ve yeni evlenenlere konut temininde kolaylıklar sağlayarak doğumu teşvik etmek istemiştir.

Savaş yıllarında demografik yapıyı etkileyen diğer konu da nüfus hareketi olmuştur. Savaş öncesinde de mevcut olan iç ve dış göç olayları, savaş ile birlikte hareketlilik kazanmıştır. Özellikle savaş bölgesinin iç kısımlarındaki büyük kentlere iç göç artmıştır. Bu hareket, konut ihtiyacını, işsizliği ve tüketimi arttıran önemli bir faktör olmuştur. İç göç hareketlerine sınırlama getirmek amacıyla Irak yönetimi, istimlak kanunu çıkararak iki yıl içinde kullanılmayan tarım arazilerini kamulaştıracağını

⁵“Irak Cumhuriyeti Ülke Profili”, *Avrasya Dosyası-Irak Özel*,S:3, (Aralık2000)s:6

⁶ www.igeme.gov.tr

⁷ Yaşar Onay, *Neden Irak?: Küresel Egemenlik Savaşı ve Irak*, (Ankara, Babil Yayınları, 2003), s:64

açıklamış, kentlere yerleşebilmek için yöre Parti Komitesi'nden olur alma zorunluluğu getirmiş, yeni yerleşim merkezleri gibi büyük yatırımlar planlamıştır. Ancak planda yer alan hususların birçoğunu gerçekleştiremeyen yönetim dolayısıyla iç göçü de tamamen önleyememiştir. Halkın dış ülkelere göç etme eğilimi yaygındır. Savaşın süregeldiği dönemde tahminen sayıları 1 milyona yaklaşan Iraklı, S. Arabistan, Kuveyt, Katar, BAE, Suriye ve çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. ⁸

1995 yılı tahmini rakamlara göre ise halkın okur yazarlık durumu % 58'dir. ⁹

2.2. Irak'ta Yönetim

Irak devlet kaynaklarına göre ülke, bir Demokratik Halk Cumhuriyeti'dir. Cumhurbaşkanı'nın başkanlık ettiği Devrim Komuta Konseyi devletin en yüksek yetki merciidir. Sunulan önergeler 2/3 çoğunlukla kabul edilebilir. Irak Cumhuriyeti, bütün yurtsever partileri de içine alan Arap Sosyalist Baas Partisi liderliğinde; ulusal, demokratik sosyalist sorumlulukların bir koalisyonudur. Siyasete yön veren Arap Sosyalist Baas partisi 7 Nisan 1947'de kurulmuştur. "Baas" Ortadoğu'da özellikle Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan siyasal nitelikli bir cereyandır. Bu deyim "Diriliş" veya "Arap Sosyalist Diriliş Partisi" anlamında kullanılır. Irak'ta başında Mişel Eflak'ın bulunduğu "Arap Diriliş Partisi" ile Ekrem Havrani'nin başkanı olduğu "Arap Sosyalist Partisi"nin birleşmesinden doğan siyasi kuruluş "Baas" olarak ortaya çıkmıştır. Baas Partisi bir siyasal teşekkül olup, Irak ve Suriye'de ayrı ayrı kişilerle temsil edilmekte ve idareye hakim bulunmaktadır. 1940'ların başlarında devrimci, yurtsever hareket olarak ortaya çıkmış, Arap halkının birliği, özgürlüğü ve sosyalizmi için mücadele vermiştir.

10

⁸ Canatan, a.g.e. s:17

⁹ The World Fact book 2000, CIA. The Economist Intelligence Unit, December 2001, Country Report

¹⁰ İran-İrak ve Körfez Savaşı öncesinde 1970-84 arasında Gelişen Modern Irak ile ilgili Ülke Raporu (Irak Basın Müşavirliği'nin 17 Temmuz 1984'te "Irak Bugün" başlıklı yayınından derlenmiştir. Yavi, a.g.e. sf:482

Bütün bu tanımlamalara rağmen, çok açık bir şekilde görülmüştür ki, Irak yönetimi diktatörlük rejiminin bütün gereklerini yerine getirmiştir. Arap halklarıyla sürekli ters düşen Irak, sosyal bir ülke olma yolunda gereken çabaları da sarfetmemiştir. 1979 yılında işbaşına gelen ve 24 yıl boyunca iktidarı elinde bulunduran Saddam yönetimi bütün icraatlerini “her şey Saddam için , Saddam’a göre” anlayışıyla yürütmüştür.

Amerika'nın Irak'ı işgalinden sonra ise 25 kişiden oluşan bir Geçici Yönetim Konseyi oluşturulmuş ve 28 Haziran 2004'te egemenlik koalisyon güçleri tarafından Irak'a devredilmiştir. Irak'ın yeni başbakanı olan İyad Allavi ise, ülkesindeki bütün etnik ve dini gruplara ulusal birliği güçlendirmek ve terörizmi yenmek için çağrıda bulunmuştur.¹¹ Amerika'nın istekleri doğrultusunda kurulan bu hükümetin işlerinde insiyatif kullanması oldukça zor görünmektedir.

2.3.Etnik Yapı ve Azınlıklar

Etnik bakımdan Irak nüfusunun % 30'unu azınlıklar oluşturmaktadır. Azınlıklar başta Kürtler olmak üzere Türkmenler, Farslar, Lurlar, Ermeniler ve diğer azınlıklar(Guryaniler, Gildanlar, Gregoryanlar, Yezidiler, Sadiyanlar ve Yahudiler) dir.¹²

Nüfusun % 75'inden biraz fazlası Arap,% 15'i Kürt,%12'si Türkmen'dir. Başlangıcından beri çokuluslu bir yapıya sahip olan Irak'ta milletleşme çabasının başarısı sınırlı olmuştur. Irak, kuruluşu sırasında bir ulusu oluşturduğu varsayılan ortak toprak, dil,din ve etnik köken gibi önemli yapı taşlarından yoksundu. Devletin kuruluşundan bu yana iki grubun sınırların durumuyla ilgili sorunları vardı. Kürtler kendilerini Irak'tan ayrı tutarlarken, Sünni Arapların çoğu da Kuveyt'i Irak toprağı olarak görmüştür. Buna karşılık Şii Arapların devletin kuruluşundan beri sorunu sınırlardan çok rejimin niteliğine yöneliktir. Türkmenler, Irak Devleti'ne bir sorun çıkarmamasına rağmen Bağdat tarafından tehlikeli bir unsur olarak algılanmıştır. Irak'ta

¹¹ <http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~1@w~3@tarih~2004-06-28-m@nvid~433313,00.asp>

¹² Canatan, a.g.e. s:17-18

girişilen ulus inşası gayreti bu nedenle kapsayıcı olmak zorundaydı. Bu yüzden Araplık değil Iraklılık öne çıkarılmıştır.

2.3.1.Kürtler

Kuzey Irak'taki parçalanmışlık, ekonomik ve siyasal sorunlara rağmen, Irak Kürdistan Parlamentosu(Irak Kurdistan National Assembly), aktif ve güçlü bir unsur olmayı başarmış, Mesut Barzani'nin babası olan Molla Mustafa Barzani'nin resimleri Kürdistan'ın kurucusu sıfatıyla kamu binalarında yer almıştır. Bağdat'ın buradaki varlığı ve merkezi otoritesine ait hiçbir belirtinin olmadığı da Irak yönetimi tarafından farkedilmiştir. Irak Kürdistan Demokratik Partisi'nin 20.000 kişilik Peşmerge askeri birliği, bir polis akademisi ve teşkilatı ile 150.000'e yakın memurunun olduğu da Irak yönetimince kayıtlara geçirilmiştir.¹³ Kuzey Irak'ta 1992 yılında belediye seçimleri yapılmış,hükümet oluşturulmuş, anayasa hazırlanmış ve burada yaşayan Kürtlere Kürdistan vatandaşlığı verilmiştir. Toprak, insan ve hükümet varlıklarının dışında bir tek "tanınma" unsuruna ihtiyaç duyan Kürtler¹⁴, azınlık olma durumundan çıkma yolunda büyük bir çaba sarfetmektedir. Bölgede hızlı imar çalışmaları, ulaşım altyapısı,sağlık, eğitim ve tarım yapılanması sürdürülürken 300 ilkokulun inşaatının tamamlanmış olması eğitime verilen önemi göstermektedir. Daha önce işlenemeyen topraklarda sulama sistemleri, ağaçlandırma çalışmaları halkın da katılımıyla yapılmıştır. Biri uydudan yayın yapan iki televizyon istasyonu, internet, telekomünikasyon gibi iletişim altyapısını da tamamlayan bölgenin dünya ile bağlantısı giderek gelişmiştir. IKDP; basım, yayıncılık, kültür ve sanat etkinliklerine oldukça önem vermiştir. Irak Kürdistan'ı olarak hükümetin diğer önemli bir gelir kaynağı da Türkiye-Irak arasında yapılan transit geçişlerde alınan ücretlerdir. ¹⁵ Bütün bunlar göstermiştir ki bu çabalar boşuna sarfedilmemiş, Kürtlerin varolacağını düşündükleri bir Kürdistan devleti için atılmış temellerdir. Nitekim, Amerika-Irak Savaşı sonrasında bu

¹³ İran-Irak ve Körfez Savaşı öncesinde1970-84 arasında Gelişen Modern Irak ile ilgili Ülke Raporu(Irak Basın Müşavirliği'nin17 Temmuz 1984'te"Irak Bugün "başlıklı yayınından derlenmiştir.

Yavi,a.g.e,sf:517

¹⁴ Onay, a.g.e.sf:66

¹⁵ İran-Irak ve Körfez Savaşı öncesinde1970-84 arasında Gelişen Modern Irak ile ilgili Ülke Raporu,Yavi,a.g.e.sf:517

hedef için adımlar atılmış, bir anlamda A.B.D.'nin desteğini alan Kürtler, “Kürdistan Federal Devleti” oluşumunu rahatlıkla dile getirmişlerdir. Düşündükleri gibi federal bir devlet için A.B.D.'nin desteğini geri çekmesiyle birlikte “Kürtlerin bir 10-15 yıl daha beklemeye tahammülü kalmamıştır.” diyen Mesut Barzani Bu durumda Irak Geçici Hükümet Konseyini tanımayabileceklerini de söyleyerek A.B.D.'ye tavır almıştır.

Irak Hükümeti'nin Kürdistan meselesine bakışı ise, bu sorunun yabancı devletler tarafından oluşturulduğu ve desteklendiği yönünde olmuştur. Buna göre, Irak hükümetinin hazırladığı raporda¹⁶ emperyalist ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'na sömürgeci niyetlerle yaklaştığı yıllarda, bu topraklarda milliyetçilik akımları kışkırtılmış ve “Kürdistan sorunu” da bu zamanlarda gündeme gelmiştir. Irak'ta manda rejimi kuran İngiltere bu sorunda başrol oynamıştır. Kürt önderi Molla Mustafa Barzani ise 1968 Şubat'ında De Gaulle'e bir mektup göndererek Irak ordusunun Kürtlere karşı yapabileceği bir katliamdan bahsederek endişelerini dile getirmiş ve Kürt meselesi çözülmünceye kadar Fransa'nın Irak'a silah vermemesini istemiştir. Kürtler amaçlarına ulaşmak için her zaman dinsel, ırksal ya da coğrafi yakınlıkları olmayan Batılı devletlerden yardım ve destek istemiş, bu taleplerine de çoğu zaman karşılık verilmiştir. Bu bağlamda Irak hükümeti tutarlı bir tesbitte bulunarak bu sorunun Batılı eliyle her an patlak verebileceğini düşünerek her zaman endişe etmiştir.

Savaşın sonra, Kürt sorununda geline nokta ise, Kürtlerin yaptığı açıklamalardır. Kuzey Irak'taki Kürt Gruplar, mevcut şartlarda bağımsızlık için hiçbir şanslarının bulunmadığını vurgulamış, bölgedeki eğitimli Kürtlerin federal bir yapıdan yana olduklarını kaydetmiştir. Washington Post gazetesinde yarılan haberde, Kürt liderlerin, diğer grupları tehdit etmeden kendi statülerini koruyabilecekleri politik formülün Kanada ya da Birleşik Arap Emirlikleri'nde uygulanan sistem olduğuna işaret etmişlerdir. Bu sisteme göre, savunma gibi temel unsurlar merkezi sisteme devredilir; ancak federasyon içindeki her yönetime ekonomik kaynakları ve sosyal politikaları üzerinde kayda değer bir kontrol sağlama olanağı verilir.¹⁷

¹⁶ Aynı,s:515

¹⁷ “Bağımsızlıktan Vazgeçen Kürtler Kanada Modeli Peşine Düştü”, *Zaman*, (3 Ağustos 2003), s:7

Bu arada Kuzey Irak'ta Barzani'nin liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi Kerkük'te hakimiyet kurmak için, öncelikle şehirden ayrılan Kerkük'lü KDP'lilerin evlerine geri dönmeleri için talimat vermiş, ardından da Arapların ev ve arazilerini satın almaya başlamıştır. Bu yöntem, "İsrail Yöntemi" olarak adlandırılmaktadır. KDP, hiçbir aşirete bağlı olmayan ve Saddam yönetiminde şehire yerleşen Arap, Asuri ile Türkmenlerden bölgeyi terk etmelerini istemiştir.. Peşmergeler, Kerkük'teki Arapların ev ve arazilerini bin dolar karşılığı almaya çalışmıştır. Bu durum, Kerkük'teki Türkmen nüfusuna büyük önem veren Türkiye'de endişe yaratmıştır.

Kerkük bölgesinde Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği de çalışmalarda bulunmuştur. Bu parti, Kerkük bölgesindeki okullarda Kürtçe ders kitapları dağıtmaya başlamış ve Kerkük'te "Kültür ve Aydınlik Merkezi" adında 7 tane merkez açarak Türkmenler ve Araplara karşı politika yürütmeye başlamıştır.

2.3.2. Türkmenler

Irak'ta Türk azınlığın nüfusu kesin olarak bilinmemekle beraber 1,5 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸ Türklerin temsilcisi Ahmet Ağa'ya göre ise Kuzey Irak'ta 500.000 Türk yaşamaktadır.¹⁹ Sayımlar ilmi esaslardan çok siyasal nitelikte olduğundan azınlık sayıları genelde açıklanmamıştır. Mendeli'den başlamak üzere Hanekin, Kerkük, Erbil, Musul ve Talefer'e kadar uzanan topraklarda Türkler yaşamaktadır. Bu yüzden Türkler bu bölgeleri Türkmeneli olarak adlandırmışlardır. Irak'ın en önemli petrol kuyuları bu bölgelerdedir. Bölge aynı zamanda bir tahıl ambarı olmakla beraber, petrol ve tarihi sebeplerden dolayı Irak'ın en gelişmiş bölgesi sayılır.

Ayrıca Arap yerleşimi Kürt yerleşiminin arasındadır.²⁰ Bölgenin sözü edilen bu son özelliği, bu yerleşim yerleri içinde bulunan Türklerin hem Irak hükümeti, hem de Kürtler tarafından baskılara maruz kalmasına sebep olmuştur. Irak hükümetinin

¹⁸ Canatan, a.g.e. s:18

¹⁹ Yavi, a.g.e.s:511

²⁰ Onay, a.g.e.s:75

baskıları daha çok asimilasyona yöneliktir. Türk çocuklarının Arapça öğrenim yapmaları zorunludur. Bu da ailesinin yanında Türkçe konuşan çocukların başlangıçta başarısız olmalarına neden olmuştur. Liseyi bitiren Türlerin üniversitede okuması için BAAS Partisi üyesi olma zorunluluğu getirilmiştir. Üniversiteyi bitiren Türklerin tayinleri Türk toplumunun bulunduğu bölgelerin çok uzağına yapılmış , eşi memur olanların ayrı ayrı yerlere tayin edilmeleri suretiyle eşlerden birinin istifasına zemin hazırlanmakta ya da ailenin bölünmesi amaçlanmıştır. Türklerin yoğun olarak bulunduğu bölge verimli arazi kesimine ve önemli petrol sahalarına sahip olması nedeniyle yönetimin son zamanlarda bu bölgeleri Araplaştırma çalışmalarını hızlandırmasına neden olmuştur.²¹

Türklerin temsilcisi olan Ahmet Ağa ise Kuzey Irak'taki Türklerin Mesut Barzani'nin partisi IKDP tarafından çeşitli baskılara maruz kaldığını belirtmektedir. IKDP yönetimi bölgede resmi dilin Kürtçe olduğunu öne sürerek , Türklere ait kurumlarda günde en az 2 saat Kürtçe'nin kullanılması yönünde ısrarda bulunmuştur. Diğer bir baskı aracı ise, önceleri Irak Ordusu'nda görevli olan Binbaşı Fikri Kemal Serttürkmen'in eğittiği Türkmen Güvenlik Daire Başkanlığı'na bağlı "Akıncı" olarak adlandırılan 1500²² kişilik silahlı Türk gücüdür. IKDP'ye göre bu birlik yasal değildir. Ayrıca Irak Türkmen Cephesi'nin Kürt hükümetini tanımayarak ,Kuzey Irak Parlamentosu'nda yer almadan kendi partileriyle yönetimi sürdürme çabaları da Kürtlerin diğer bir şikayet konusudur.

Irak'taki Türk azınlık sürekli baskı görmekte ve asimilasyon çabaları da sürdürülmektedir. Irak rejimi tarafından 1946 yılında yapılan ve "Gavur Bağı Katliamı" olarak bilinen kıyım ve 1959 tarihinde gerçekleştirilen "Kerkük katliamı", Irak'taki Türk nüfusunu azaltmayı amaçlayan iki önemli girişim olarak bilinir.²³

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Irak Türkmen cephesi Başkanı Ahmet Ağa, soylarını Türklerle bir görmekte birlikte, sınırlarının Irak sınırı, bayraklarının Irak bayrağı olduğunu kabul ettiklerini belirterek buradaki Türklerin kendilerini

²¹ Canatan.a.g.e.s:18-20

²² Yavi,a.g.e.s:511

²³ Aynı, s:511

Irak vatandaşı olarak gördüklerini söylemektedir. Türkmenler Irak'ın toprak bütünlüğü içinde yaşayan bütün Irak vatandaşlarının eşit haklara sahip olmasını istemektedir. Fakat olası bir Kürt Federasyonu ya da Arap Federasyonu kurulması karşısında kendilerinin de "Türkmeneli Devleti"ni kurmalarının en doğal hakları olduğunu belirten Ahmet Ağa, burada yaşayan Türklerin, Kürtlerin ya da Arapların arasında eritilme çabalarına karşı her zaman dik olarak duracaklarını belirtmiştir.²⁴

Irak'ta yaşayan Türklerin bağımsız bir devlet kurma iddiaları olmamasına rağmen; Türkler, Araplar ve Kürtler arasında bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. 1991'de uğradıkları iki katliam, 1996'da Irak Devleti'nin askerlerle, KDP'nin silahlı kuvvetleriyle birlikte Erbil'e girmeleriyle silahsız olan bir çok insanın öldürülmesi ve evlerinin yağmalanması, 1998'de ITC'nin kuruluşlarının yağmalanması ve 2000'de bu olayların tekrarının yaşanması²⁵ gibi tehditler ve verilen gözdağları olası bir Türk Devleti kurulması endişelerinin belirtileridir.

Bu endişelerinin arkasında ise, orada yaşayan Türklerin eğitilmiş, bilinçli ve organize olmaları yatmaktadır. Milli Türkmen Cephesi, Türkmeneli Partisi, Türkiye'de, Amerika'da ve Avrupa'da bulunan diğer dernekler ve bütün Türkmenler Irak Türkmen cephesi çatısının altında birleşmişlerdir. 1995 yılında kurulan ITC, 1997'de Erbil'de ilk kurultayını yapmıştır. ITC'nin Washington'da, Londra'da, Almanya'da temsilcilikleri bulunmaktadır. Öğrenciler Birliği, Kadınlar Birliği Öğretmenler Birliği gibi 13 tane birlikleri vardır ve bunların faaliyet içinde oldukları belirtilmektedir. ITC'nin çatısı altında 30'a yakın okul ve vatandaşlar arasında ayırım yapmayan çeşitli illerdeki dispanserleri vardır.

Iraklı Türkmenler yönetime karşı gelen muhaliflere bile bir Iraklı olarak düşünüp davranmaları gerektiğini söylemiştir.²⁶

²⁴ Sanan Ahmet Ağa, "Herkes kendi devletini kuracaksa Biz de Türkmeneli'ni Kurarız." 2023 ,S:20, (Aralık 2002)s:50,51

²⁵ Aynı, s:51

²⁶ Aynı, s:53

2.3.3. Şiiler

Şiiler her ne kadar Irak halkı ve çoğunluğu olsa da azınlık olarak incelenmelidir. Sünni azınlık tarafından idare edilen Şiiler ve Sünniler arasında her zaman bir anlaşmazlık olmuş ve Irak yönetimi zaman zaman Şiilere baskılarda bulunmuştur. 1980 yılında, tanınmış Şii ailelerinden olan El-Sadr ve El-Hakim ailelerine mensup 100'lerce insan, acımasızca katledilmiştir. İslam düşünürü ve yazarı Ayatullah Muhammet Bakır El-Sadr ve Muhammet Sadık El-Sadr gibi önde gelen Şii liderleri idam edilmiştir.²⁷ Halkı Şii olan İran'la sürekli anlaşmazlık içinde olan Irak'a, halkının çoğunluğu Sünni olan Suudi Arabistan bu tür anlaşmazlıklarda Irak'ı desteklemek zorunda kalmıştır. Nüfusun %60-65'ini oluşturan Şiiler, savaş sonrasında ilk defa iktidar sahibi olma ihtimalini ele geçirmişlerdir. Tüm Şii liderleri, aralarında gizli çekişmelerin bulunmasına rağmen, ABD'nin Irak'tan çekilmesi konusunda hem fikirdirler.

2.3.4. Diğer Azınlıklar

Diğer azınlıklar başlığı altında ise Şii olan Farslar ve Lurlar, Hıristiyanlar yer almaktadır.

Farslar ve Lurlar toplam nüfusun %3'ünü oluşturmaktadır. Lurlar İran-İrak sınırındaki kasaba ve köylerde; Farslar ise Necef, Kerbela ve Samara gibi Şiiler için kutsal olan yerlerde ve Bağdat'ın Kazmiye şehrinde oturmaktadır.²⁸ Bölgedeki Hıristiyan topluluğu ise Asuriler, Keldaniler, Süryaniler ve Ermeniler oluşturur. Hıristiyan dinine mensup olan bu topluluk kendi aralarında da değişik mezheplere ayrılmıştır. Katolik, Yakubi, Nasturi ve Protestan olarak dört ayrı mezhebe mensupturlar. Aralarında zaman zaman mezhep farklılığından kaynaklanan kilise, arazi ve mezarlık anlaşmazlıkları yaşanmıştır. Asuriler ve Keldanilerin Kürt kökenli oldukları tahmin edilmektedir ve Nasturyenler'in de yaşam biçimi olarak Kürtleştikleri belirtilmektedir.²⁹

²⁷ http://w3.sdu.edu.tr/download/tusam/01/abd_ve_irak_siileri_arasinda_yeni_surec.doc

²⁸ Canatan, a.g.e.s:20

²⁹ Yavi, a.g.e.s:518,519

2.4.Eğitim ve Öğretim

Irak'ta son 10 yılda eğitim ve öğretim alanında önemli gelişmeler elde edilmiştir. Anaokullarından başlanarak yüksek öğretim kurumlarına kadar büyük yatırımlar yapılmıştır. Eğitim hizmetleri parasız olup, 1970-75 döneminde eğitim sektörü için ayrılan ödenekler 87 milyon dinar artmıştır. 1976-80 döneminde ödenek 726 milyon Dinar olmuştur. 1979-80 eğitim döneminde öğrenci sayısı 3.752.250'ye ulaşmıştır.1967-68 döneminde ise 1.321.419 olan sayı esas alınır, 10 yılda öğrenci sayısı % 184 oranında bir artış göstermiştir. ³⁰

Eğitim her seviyede ücretsizken öğrencilerin kitap gibi diğer ihtiyaçları da, okul idareleri tarafından ücretsiz verilmektedir. Eğitime önem veren Irak okuma yazma seferberliği ilan etmiş ve bu kampanya UNESCO tarafından benzer ülkeler içinde en başarılısı olarak kabul ve ilan edilmiştir. ³¹

Irak eğitime önem vermesine rağmen,özgür düşüncenin gelişimini hep engellemiştir. Eğittiği insanların aydın olmasını sağlamış, fakat bu aydınlara düşüncelerini kısıtlayıcı sınırlar koymuştur. İlkokulu bitiren yetişkinlere ortaokula girebilmeleri için 7 aylık bir İngilizce kursunu zorunlu tutarak Batıyla yakınlaşma sinyallerini vermiştir.

Irak'ta eğitim, işgalle birlikte ise yeni bir döneme girmiştir. Okullar, yaz tatilinin ardından tekrar eğitim vermeye başlamış ve Iraklı öğrenciler, Saddam Hüseyin resimlerinden arındırılan sınıflarında yeni bir eğitim dönemine başlangıç yapmıştır.

Öğretmenlerin maaşları artırılmış ve savaş sonrası eğitim sisteminde büyük bir gelişme gözlenmiştir. Savaş sırasında birçok okul zarar görmüş ve onarıma tabi tutulmuştur. Okulların onarılması için 63 milyon dolar harcanmıştır. Öğrencilerin, daha önce sahip olmadıkları okul malzemelerine kavuşmuş ve okuyan öğrenci sayısı savaş öncesi rakama ulaşmıştır.

³⁰ Aynı,s:486,487

³¹ Aynı, s:487

Resmi kaynaklara göre ise, savaş öncesinde 5,33 dolar alan bir öğretmen, savaştan sonra 66,66-333,33 dolar maaş almaktadır. İlk ve orta dereceli okullarda, 5,5 milyon civarındaki öğrenciye yaklaşık 222 bin öğretmen eğitim vermektedir.³²

2.5.Sağlık

Irak'taki sağlık sorunlarının kaynağını tamamen, savaş öncesinde uygulanan ambargo oluşturmuştur. Iraklıların büyük bölümü sağlık sisteminin savaş sonrasında daha da kötüleştiğini düşünürken, sorun, Irak'ın kuzeyinde "savaş öncesiyle aynı", ülkenin orta kesimlerinde ve güneyde "aynı ve daha kötü" olarak nitelendiriliyor. Halk, can çekişen sağlık sisteminin bozuk olmasından Saddam'ı değil Amerikan yönetimini sorumlu tutmuştur.

ABC News ve Time Dergisi'nin savaştan sonra Irak'ta 30 tane şehirde yaptığı araştırmalara göre, sistemin, savaştan en az etkilenen kuzey bölgesi dışındaki tüm bölgelerde, işgal öncesi seviyesinden aşağıda olduğu belirtiliyor. En büyük sorun olarak ise özellikle antibiyotik olmak üzere temel sağlık malzemelerinin bulunamamasıdır. Kendini güvende hissetmeyen halkın hastaneye gitmeye çekindiği ve uluslararası yardım çalışanlarının aynı nedenle bölgeyi terk etmesi sistemi sekteye uğratmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün son raporuna göre, gıda yetersizliği, ishal ve hastalıktan ölüm oranı, savaş öncesine göre farklı değildir. Raporla, savaş sırasında hastanelerin % 7'sinin zarar gördüğü ve % 12'sinin yağmalandığı belirtilirken, şu an 240 hastane ile 1200 kliniğin faaliyette olduğu kaydedilmiştir.

Yine aynı rapora göre, ülkede bir doktor savaştan önce 20 dolar, şu anda ise 160-260 dolar arasında maaş almaktadır. Sağlık hizmetlerine, 2002 yılında 16 milyon dolar, 2003 yılında ise 422 milyon dolar harcadığı belirtilmiştir.³³

³² <http://www.hurriyetim.com.tr/haberler/0,,sid~356,00.asp>

³³ Aynı

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK EKONOMİSİ

1. IRAK EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Irak ekonomisi genel olarak petrole dayanmaktadır. 1980'den beri Irak ekonomisini etkileyen üç önemli faktör bulunmaktadır. Birincisi İran'la yapılan ve sekiz yıl süren savaş dönemidir. İkincisi, Kuveyt'in işgali ve Körfez Savaşı'nın ardından maruz kalınan BM ekonomik yaptırımlarıdır. Üçüncüsü ise ülkenin temel altyapı tesislerinin yok edilmesi ve finansal iflasa uğramasıdır. Ekonomik çalışmaların ortaya çıkardığı bilgilere göre 90'lı yılların sonlarında Irak'ın yerel yurtiçi gayri safi hasılası enflasyonu düzenlemiş, 1991-1999 yılları boyunca enflasyonda % 75'lik bir düşüş yaşanmıştır. Bu araştırmaların sonucu göstermiştir ki Irak'ın 90'ların sonundaki yurtiçi hasılası, Irak'ın modernleşmesini sağlayan petrolün yükselmesinden önceki 1940'lı yıllardaki reel yurtiçi hasılasına yaklaşmıştır. Kişi başına düşen gelir "Dördüncü Dünya Ülkeleri" olarak adlandırılan Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Haiti ve Somali seviyesindeki kadar düşmüştür. Diğer ekonomik çalışmalar ve raporlar da göstermiştir ki 1991'deki Körfez Savaşı'nın bitiminden itibaren Irak ekonomisi her yönden bir çok kez tahribatlara uğramıştır. Değerli bir servet olan ekonomik ve sosyal altyapı tesisleri ya kemirilmiş ya da telafi edilemeyecek şekilde yok edilmiştir. Eğitimli ve elit kesim şehirlere kaçmış, Irak dinarı sabit tutulmuş ve devamlı azalmıştır. Hükümetin vaatlerini gerçekleştirmek için para basması yüzünden enflasyon, 1993'te birdenbire % 1000'e yükselmiştir.

BM'nin Irak'a yaptırımlar uygulaması enflasyonun birdenbire yükselmesine neden olmuş, işsizlik yaygınlaşmış ve Irak'ta ihtiyaç duyulan tıbbi cihaz, ilaç, tarım makinaları, hayvan aşuları, temiz su tedariki ve elektrik üretiminde ciddi yokluklara neden olmuştur. Gıdasızlık ve lağım pisliği gibi sorunlar gittikçe artmıştır. Irak'ın

diplomatik ve ekonomik yalnızlığı Kuveyt'in işgalinden, BM'nin 1996'da petrol karşılığı Gıda, ilaç ve İnsani ihtiyaç maddeleri programının uygulanmasına kadar devam etmiştir. Yine de BM'nin "Petrol Karşılığı Gıda Programı" Irak'ın çöken ekonomisini düzeltmemiş ve iki savaş botunca yoksullaşan ve yaptırımlara maruz kalan Irak halkının ciddi problemlerini çözememiştir.³⁴ Baas rejiminin ekonomi politikaları ve ülkenin petrole dayalı olarak inşa ettiği rantiyeye devlet modeli Irak'ta bir ekonomik elit ve ciddiye alınması gereken bir orta sınıf yaratmıştır. Irak, 1970'lere kadar petrol fiyatlarının düşük olması nedeniyle görece olarak daha küçük çaplı bir ekonomiye sahiptir. 1970'lerin başlarında tüm dünyada petrol fiyatlarının yükselmesi Irak'ı da etkilemiştir. Devletin gelirlerinin bir anda bu kadar artması, devletin tüm ekonomik alanları yavaş yavaş ele geçirmesini sağlamıştır. Ancak, ülkenin üst üste yaşadığı savaşlar ekonomik sıkıntılar yaratınca Baasçı ekonomik anlayışa ters olmasına rağmen liberalleşme çalışmaları başlamıştır. İkinci Körfez Savaşıyla birlikte başlayan ambargonun etkisiyle devletin ekonomiyi kontrol etme yeteneği iyice azalmıştır. Bu dönemde güçlü özel şirketler piyasayı yönlendirmeye başlamıştır. Bunun üzerine, Saddam Hüseyin, 1993 yılında 42 tüccarı piyasayı güdümledikleri gerekçesiyle idam etmiştir.³⁵

Irak'ın tarihi hegemonik güç olma sevdası onun bölgesel bir tehdit unsuru olması sonucunu da doğurmuş, bu devletin 1980-1988 arasında İran'la yaptığı savaş ve 1991'de Kuveyt'i işgali bu algılamamanın şiddetini arttırmıştır. Irak, her ne kadar 2. Körfez Savaşı sonrasında kendisine uygulanan uluslar arası yaptırımlarla etkisiz hale getirilmişse de Saddam'ın dengesiz politikaları ve Saddam sonrası senaryoların çeşitliliği Irak'ın da uluslar arası sistemde istikrarsızlık unsuru olarak algılanmasını kolaylaştırmıştır.³⁶ Körfez Savaşı sonrası Irak'ta ekonomik trend iki önemli sonuç yaratmıştır: ilk olarak piyasayı kontrol eden ve aşırı derecede güçlenmiş ve bu durum kaçakçılık, yolsuzluk ve mafyalaşmaya yol açmıştır. İkinci olarak Irak; devlet dışındaki ögeler ne kadar güçlense de piyasanın kontrolü asla devletin dışına çıkmamıştır, bu nedenle tam bağımsız olamamıştır. Zenginler ve özel girişimciler kendilerini korumak

³⁴ www.arab.net/iraq/index.html

³⁵ "War in Iraq: Political Challenges after the Conflict", International Crisis Report, Sayı: 11, 25 (Mart 2003) s: 8

³⁶ Ramazan Kılınc, "Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezi'nde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar", *Avrasya Dosyası*, c:6, S:1 Arap Dünyası Özel, (İlkbahar 2000) Ankara, s: 10

ve işlerini sürdürebilmek için rejimin içinden ortaklar bulmak zorunda kalmışlardır. Bu ortaklıklar yalnızca rejimin kontrolündeki bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Irak'ta kaçak petrol satışını yürüten en önemli şirketlerden birisinin ortakları Mesut Barzani'nin yeğeni KDP Bakanı Neçirvan Barzani ile Kusay Saddam olmuştur.³⁷

Kısaca ülkede devlet dışında sermaye birikimine sahip olan grupların eski rejimden kişilerle bir çok açıdan ilişkileri ve ortaklıkları vardı ve bu nedenle eski yapının tamamıyla ortadan kalkması bunlar içinde kolay olmamıştır. Diğer taraftan ülke burjuvazisini oluşturan en önemli unsurlardan birisi çoğunluğu şehirli olan orta sınıflardır. Bunlar arasına temelde iki grup vardır: teknokratlar ve rejime yakınlığı nedeniyle göreve getirilenler.

2. IRAK'IN EKONOMİ POLİTİKASI

Baas amaç olarak Ortadoğu'daki bütün Arap devletlerini tek bir Arap devleti yapmayı benimsemiştir. Bu bakımdan Arap Birliği Teşkilatı ve Nasırcı akımla paralellik gösterir. Çabaları arasında, Birleşik Arap Cumhuriyeti kurmak ve Irak'la bütünleşme hareketini gerçekleştirmek yer almıştır. Yine Baasçılar sosyalist reformları gerçekleştirmek, sosyal farkları azaltmak, mülkiyeti sınırlandırmak, büyük üretim araçlarını millileştirmek, miras hakkını korumak, sermaye ve özel girişimi devam ettirmek gibi ilkeleri savunurlar. Bu yolla kalkınmayı gerçekleştirmek hedefleri arasındadır.

Baasçılar hem Irak'ta Hem de Suriye'de siyasi otoriteyi ellerinde tutmuşlardır. Baasçılar arasında prensipte büyük farklar bulunmamaktadır. Partinin ekonomi politikası şu şekildedir:

Madde 26: Arap Baas Partisi, sosyalist bir partidir. Anavatanın ekonomik zenginliğinin milletine ait olduğuna inanır.

³⁷ Galip Över Kıvanç, „Irak'ta Bütünleşmeye Doğru”, *Avrasya Dosyası*, Irak Özel, Cilt:6S:3, (Sonbahar 2000)s:155

Madde 27: Arapların anavatanındaki halihazır gelir dağılımı adil değildir. Bunun tekrar incelenmesi ve adil dağılımının sağlanması gerekir.

Madde 28: bütün vatandaşların eşit olduğu fikri, beşeri değerler üzerine kurulmuştur. Bunun içindir ki parti, başkalarının emeğinin istismarını yasak eder.

Madde 29: Kamu hizmetleri, büyük milli kaynaklar, ağır sanayi ve ulaştırma vasıtaları milletin malıdır. Devlet, bunların idaresini doğrudan doğruya yönetir ve özel şirketler ile yabancılara ait imtiyazları lağveder.

Madde 30: Tarımsal topraklara sahip olmak, mal sahibinin kendi topraklarını başkalarının emeğini istismara meydan vermeyecek oranda işleyebilmesi şeklinde sınırlanmıştır. Bu devletin kontrolü altında ve geniş iktisadi planlamalar uyarınca sağlanır.

Madde 31: Küçük çapta sınai mülkiyet, genel olarak devletin vatandaşlarının hayat standartlarına göre ayarlanıp sınırlandırılır.

Madde 32: İşçiler, fabrikalarının yönetimine katılır. Devletin tespit ettiği ücretlerine ilaveten, kardan, keza devletin tesbit ettiği bir meblağı hisse olarak alırlar.

Madde 33: Gayrimenkule sahip olmak, bütün vatandaşlara, bu mülkiyeti başkalarının zararına kullanmadıkları müddetçe ve devletin bütün vatandaşlara asgari derecede gayrimenkul temin etmesi şartıyla mümkündür.

Madde 34: Mülk ve miras iki tabii haktır. Milli menfaat sınırları çerçevesinde himaye görürü.

Madde 35: Vatandaşlar arasında tefecilik yasaktır. Devlete ait bir banka, para basmak için kurulur. Bunu milli gelir destekler. Bu banka, milletin hayati öneme haiz tarımsal ve sınai planlarını mali bakımdan destekler.

Madde 36: Devlet, müstahsilin, müstehliki istismar etmesini önlemek amacıyla, iç ve dış ticareti bizzat kontrolüne alır. Milli istihsali, yabancı emtianın rekabetine karşı masun kıldığı gibi ithalat ve ihracat arasındaki dengeyi de temin ederek, her ikisini de himaye eder.

Madde 37: Ekonomik alandaki en modern hükümlerden mülhem genel planlama; Arap anavatanının sanayileşmesi, mili istihsalin artması, yeni imkanlarının yaratılması ve her bölgenin sınai ekonomisinin gücüne ve ihtiva ettiği hammaddelerine göre düzenlemesini mümkün kılacak şekilde ayarlanır.

Partinin ortaya attığı, devletin görevleri,daima milli menfaat açısından ele alınmıştır. İşte bu görüş ve tam belirli olmayan bu prensip icabı hürriyetler kısıtlanabilmekte, mülk millileştirilip başka fertlere dağıtılabilmekte veya müsadereşi mümkün olmaktadır.³⁸

1982 yılında ekonomi yönetimi devlet kontrolünde olmuştur. Savaşın yarattığı etkilerle yönetimdeki Baas Partisi özel sektör ile ilgili görüşlerini değiştirmeye zorlanmıştır. Baas Partisi'nin Temmuz 1982'de yaptığı bir toplantıda özel sektörün desteklenmesi kararı alınmıştır.

Özel sektörün güçlendirilmesiyle ilgili karar daha sonra Şubat 1987'de hükümetin aldığı ekonomik liberalizasyon kararları ve özelleştirme programlarıyla pekiştirilmiştir. Bu yeni kararlar 1968'de iktidara gelen Baas yönetiminin ideolojisinde de değişikliklere işaret etmiştir. Yeni kararlar³⁹:

- 1.Devlet arazi, çiftlik ve fabrikalarının özel sektöre satılması
- 2.Özel sektörün desteklenmesi
- 3.İş kanununda değişiklik yapılarak yeniden düzenlenmesi

maddelerini içermiştir. Bu plan sonucunda devletin ekonomiye olan etkisinde ve bankacılık, tarım gibi sektörlerde belirgin değişiklikler yapılmıştır.

1976- 1980 sonrası uygulanan 5 Yıllık Kalkınma Planı'nın gıdanın yeterliliği gibi konularda başarıya ulaşılmayacağı anlaşılınca özellikle tarım sektöründe 1979 yılından itibaren önlemler alınmaya başlanmıştır. 1980 yılındaki 1,4 milyar dolarlık gıda ithalatı 1984 yılında 2.5 milyar dolara yükselince kredilerin uzatılması, devlet çiftliklerinin satılması, tarım fiyatlarının yükseltilmesi gibi önlemlerle hükümet özel sektörü tarım konusunda da rol oynamaya davet etmiştir.

³⁸ Mehmet Atay, "Baas Sosyalist Partisi Üzerine", *Avrasya Dosyası*, Arap Dünyası Özel, c:6,S:1(İlkbahar 2000), ,s:131-152

³⁹Middle East Economic Digest(MEED), 15 Ağustos 1987,s:6-7.

Aziz Koluman,, *Avrasya Dosyası*, Arap Dünyası Özel, c:6,S:1(İlkbahar 2000), s:61.

Tarımın özelleştirilmesinden sonra Irak'ın dış ticaretinin serbestleştirilmesi gündeme gelmiştir. Azalan dış ticaret kazançlarını önlemek için hükümet 1984 yılında özel sektörün önceden gerekli olan ithal belgesi almadan ithalat yapmasını sağlayarak, yabancılar ve özel kişiler tarafından açılan hesapların ülkeye girişini kolaylaştırmıştır.⁴⁰

Irak-İran Savaşı nedeniyle işgücüne katkıda bulunamayan genç erkekler yerine başlangıçta yeterince istihdam edilemeyen kadınlar, ekonomik aktif nüfusun sınırlı düzeyde kalmasına neden olmuştur. Hal böyle olunca yabancı işçiler, 1983 yılı başlarına kadar çeşitli işkollarında çalıştırılmıştır. Ancak, 1983 yılı içinde yatırımların durdurulması ve anlaşmaların yenilenmemesi gibi nedenlerle tamamı olmasa da pek çok yabancı işçi ülkeyi terk etmiştir.

Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasıyla istihdam ülke genelinde " kötü" olarak nitelendirilirken, pek çok Iraklı işsizlikten şikayet etmektedir. Bazı Iraklılar ise, savaştan önce aldıkları maaşların iki katını almaya başlamıştır. Irak ordusunun dağıtılmasıyla yüz binlerce Iraklı asker işsiz kalmış ve güvenliğin yetersizliğinden şikayet eden halkın da katılımıyla ekonomi tatsız bir boyut kazanmıştır.

ABD'nin, özel sektörün tarım, inşaat ve endüstri dallarında yeni iş imkanları sağlayacağını düşünerek geleceğe iyimser bakması ise halkın hoşnutsuzluğunu yine de giderememiştir. Diğer yandan işgalle birlikte yeni iş sahibi olan ve eskisinden daha çok maaş alan Iraklılar, bunu Geçici Koalisyon Yönetimi'ne bağlamaktadır.

Ülkenin kuzeyindeki petrol yataklarında çalışan ve ayda 60 dolar alan işçilerin bugünkü maaşları 210 dolara ulaşmış durumdadır. Savaş öncesi işsizlik oranı % 60'ken, bu oran işgalle birlikte % 70'lere ulaşmıştır. Saddam döneminde emniyet birimlerinde görevli 1 milyon kişiden ise sadece 85 bini görevinde kalabilmiştir.⁴¹

Irak'ın işgal sonrasında yeniden yapılanma sürecinde ciddi bir işsizlik sorunuyla yüz yüze kalması muhtemeldir ve bunun çeşitli toplumsal sorunları da beraberinde getireceği muhakkaktır.

⁴⁰El Khajaji, "Savaş ve Irak Ekonomisi"(Al Thaqafa Al Jadidah,Haziran 1986s:11)Aynı,s:62

⁴¹ www.hurriyetim.com.tr

3. EKONOMİK GELİŞMELER

Irak ekonomisi uygulanan ambargonun 1997 yılında BM Petrol Karşılığı Gıda,İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı(MOU) kapsamında hafifletilmesi sayesinde hızlı bir büyüme sürecine girmiştir.

Tablo 1. Irak'ta Başlıca Ekonomik Göstergeler

	1999 a	2000 a	2001 a
GSYİH(milyar \$)	23,7	31,8	28,5
GSYİH Büyüme(%)	18	4	-6
Tüketici Fiyatları Enflasyonu(ort,%)	80	70	60
Nüfus(milyon)	22,3	23	23,6
İhracat fob (milyar\$)	12,7	20,6	16,5
İthalat fob(milyar\$)	6,8	11,1	11
Cari-hesap dengesi(milyar\$)	2	3,2	1,4
Toplam dış borç(milyar \$)	58	60	62,2
Döviz kuru(ort;ID:ABD \$)	0,311 b	0,311 b	0,311 b

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, December 2001 Country Report.

22 Kasım 2001 tarihi itibariyle 1 ABD Doları:1,900 Irak Dinarı(Karaborsa Fiyatı)

a EIU tahmini b Güncel

Sağlıklı verilere ulaşamamakla birlikte GSMH'nin 1999 yılında %18, 2000 yılında % 4 büyüdüğü ve 2001 yılında da %6 küçüldüğü tahmin edilmektedir. Bu gelişmeler sonucunda GSYİH 2000 yılında 31,8 milyar dolar ve 2001 yılında da%6 daralarak 28,5 milyar dolar olmuştur.İrak ekonomisindeki büyümeye paralel olarak enflasyon oranı da istikrarlı bir şekilde düşmüştür. 1998 yılında %90 olan enflasyon oranı,1999 yılında %80'e,2000 yılında %70'e ve 2001 yılında ise %60'a düştüğü tahmin edilmektedir. Serbest piyasa döviz kurlarında istikrar sağlanmış ve halkın alım gücünün arttığı da gözlemlenmiştir.

4. IRAK'TA SEKTÖREL GELİŞMELER

Irak'ta her sektörün gelişimi, yaptığı üretim ve çalışmaların ayrı ayrı ele alınması, ekonomik yapının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Petrol ve doğalgaz, gerek istihdam yaratılması, gerek yabancıların ilgi odağı olması ve gerekse en verimli alanı kapsamaları açısından, diğer sektörlerden ayrılarak daha ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu alanda yapılan çalışmalar, araştırma ve geliştirme hizmetleri ve uygulanan politikaların daha iyi anlaşılmasını kavranması için bu bölümlere daha çok yer verilecektir. Irak ekonomisinin genel olarak petrole dayandığı ve doğalgazın yükselen bir değer olduğu düşünülürse, ekonomi bölümü içinde en çok bu sektörlerin yer alması da yadsınmayacaktır.

4.1. Enerji Sektörü

4.1.1. Petrol

Irak ekonomisi petrole dayanmaktadır. Irak 112 milyar varil petrol rezervi ile Suudi Arabistan'dan sonra ispatlanmış en büyük petrol rezervine sahiptir. Ülkenin döviz gelirlerinin % 95'i petrolden sağlanmaktadır. Petrolden elde edilen gelirler 1980'li yıllarda savaş harcamalarının finansmanı için kullanılmıştır. İran ile yapılan savaşın Irak ekonomisine olan faturası 100 milyar dolar civarında olmuştur. 1988 yılında savaş sona erdiği zaman petrol gelirleri ülkenin yeniden imarı için önemli bir kaynak durumuna gelmişken, Kuveyt'in işgal edilmesi sonrasında BM müdahalesi ve ambargo kararı Irak'ı felç etmiştir.

Kuweyt'in işgal yılı olan 1990'da petrol üretimi günlük 300 bin varile kadar düşmüştür. Üretim 1997 yılında BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte artmaya başlamış ve 1998 yılında günlük 2,11 milyon varile, 1999 yılında 2,52 milyon varile yükselmiştir. Üretim 450-

varlığını sürdüren tek yabancı katılım IPC'nin tek aktif bağlı ortaklığı olan Basra Petroleum Company(BPC) haline gelmiştir. Yabancı şirketlere ait hisselerin bir kısmının Irak hükümeti tarafından 1972 yılından başlayarak alınmasıyla, nihayet 1975'te Irak petrol sektörünün millileştirilmesi tamamlanmış ve bütün kontrol Irak hükümetine geçmiştir.

Milli sektörün ilk yıllarında Irak toprakları üzerindeki arama, sondaj ve üretim aktiviteleri INOC çatısı altında toplanmış olan iki organizasyon tarafından yürütülmüştür: kuzey bölgelerden sorumlu Northern Petroleum Organization ve güney bölgelerden sorumlu Southern Petroleum Organization. 1980 yılında oluşturulan Central Petroleum Organization ile orta bölgelerdeki aktiviteler ayrılarak bu kuruluşun sorumluluğuna devredilmiştir.

1987 yılında petrol sektöründe yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Ve INOC Petrol Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Rafinaj, dağıtım ve gazdan sorumlu devlet kurumları feshedilerek aktiviteleri Petrol Bakanlığı altındaki idarelere geçirilmiştir. Central Petroleum Company ve Northern Petroleum Company **Northern Oil Company** adı altında birleştirilmiş ve benzer şekilde Southern Petroleum Company **Southern Oil Company** adı altında her biri kendi genel müdürleri tarafından yönetilen otonom şirketler haline getirilmiştir. Arama, ekipman imalatı ve taşımadan sorumlu yeni şirketler kurulmuştur. **State Oil Marketing Organization(SOMO)** Petrol Bakanlığı'nın Dış İlişkiler Dairesi tarafından yürütülen sorumluluklarını devralmış ve ayrıca **Oil Distribution Company** ve **Gas Processing Company** adları altında dağıtımdan sorumlu iki şirket oluşturulmuştur.

1998 yılı ortalarında yeni bir yapılanma ile, Petrol Bakanlığı her biri sekiz üyelik bir yönetim kuruluna başkanlık eden bir genel müdür tarafından yürütülen ve finanssal ve idari olarak otonom 15 kamu şirketine bölünmüştür.⁴³

⁴³ Aynı, s:2,3

4.1.1.2.Sahalar, Rezervler ve Üretim

IPC ilk keşfini 1927 yılında bulunan ve 1934 yılında üretime konulan Kirkuk sahası ile yapmıştır. Petrol endüstrisinin millileştirilmesinden önce bulunup geliştirilen diğer önemli sahalar ise Rumalia(1953), Bai Hassan(1953-1960), Jambur (1954-1959), Zubair(1949), Qayarah, Ain Zalah ve Butma'dır. İlk yıllarında Rumalia'nın geliştirilmesi ile meşgul olan INOC 1967 yılında yabancı şirketler ile ortak girişim faaliyetlerinde bulunma hakkını kazanmıştır. Bu şirketler arasında yapılan keşifler itibariyle göze çarpan iki şirket Elf-Acquitane(Fransa) ve Braspetro(Brezilya)'dır. Fransız Elk Acquitane ile 1968 yılından itibaren yürütülen ortak arama çalışmaları üç önemli petrol keşfini getirmiştir: Buzurgan(1969), Abu Ghirab(1971) ve Fauqi(1974). 1973 yılında bu ortak girişime %40'lık bir iştirak ile 4 Japon şirketinin bir konsorsiyumu olan Japan-Iraq Development Company(JIPOC) de katılmıştır. Braspetro ile INOC ortaklığı 1972 yılında yapılan bir anlaşma ile başlamıştır. Bu ortak arama faaliyetlerinin sonunda Majnoon Sahası 1976 yılında ve bin Umr Sahası 1977 yılında keşfedilmiştir.

Dünyada Suudi Arabistan'dan sonra en büyük petrol rezervine sahip olan ülke Irak'tır. Irak'ın ispatlanmış petrol rezervleri resmi olarak 112 milyar varil olarak tahmin edilmekte, fakat bazı uzmanlar bundan çok daha yüksek olduğuna inanmaktadır. Petrol Bakanlığı ülkenin batı kısımlarının aktif olarak aranması ile bu rezervlerin 186 milyar varile yükseleceğine inanmaktadırlar. Irak'ın bilinen 74 petrol sahasının 6'sı dev(5 milyar varilden fazla),23'ü büyük(0,5 ile 5 milyar varil arası), 45'i orta büyüklükte(50 ile 500 milyon varil arası) veya küçük(50 milyon varilden küçük) olarak sınıflandırılır. Sahalardan en önemlileri;Majnoon(20 milyar varil),Kirkuk ve Rumalia(22 milyar varil), West Quarna(15 milyar varil), Doğu Bağdat(11 milyar varil),Bim Umr(6 milyar varil), Halfaya(5 milyar varil), Zubair(4,5 milyar varil), Bai Hassan(2 milyar varil), Buzurgan(2 milyar varil),Khabbaz(2 milyar varil) ve Abu Ghirab(1,5 milyar varil)⁴⁴

⁴⁴ Aynı, s:3,4

Tablo 2. Irak'ta Yıllara Göre Petrol Üretimi

	GÜNLÜK ORTALAMA(bin varil)	Toplam(bin varil)
1980	2646	15.826.156
1981	897	16.153.707
1982	1078	16.547.318
1983	1098	16.948.376
1984	1221	17.395.379
1985	1404	17.907.969
1986	1876	18.592.903
1987	2358	19.453.818
1988	2744	20.458.288
1989	2785	21.475.100
1990	2110	22.245.248
1991	285	22.349.579
1992	526	22.542.169
1993	659	22.782.874
1994	748	23.056.141
1995	736	23.325.106
1996	740	23.596.100
1997	1883	24.101.224
1998	2110	24.871.374

DTM, Irak Petrol Endüstrisi Üzerine Özel Rapor, 2001,s:4

4.1.1.3.Rafineriler ve Boru Hatları

İşleme hacmi ve üretilen ürün kalitesi bakımından Irak rafinaj sektörü oldukça kötü durumdadır. Körfez Savaşı öncesinde ülkenin rafinaj kapasitesi günlük 650.000 varil iken, 1998 yılında 603.000 varile düşmüş ise de, işlenen ürün miktarı sadece 350.000 varil ile 450.000 varil arasında değişim göstermektedir. Bakımsızlık ve ambargodan kaynaklanan yedek parça/ekipman sıkıntısı bu düşüşün nedenlerindedir. Benzer şekilde, ambargo ile ithali yasaklanan kimyasal maddelerdeki yokluk nedeniyle, önemli rafinerilerde işlenen petrolün kalitesi 91 oktandan(1991 yılı) 81 oktana(1998 yılı) düşmüştür. Sülfür içerikleri uluslar arası standartlara göre oldukça yüksek, atık su

tesisleri çok kötü durumdadır. Önemli rafinerileri; Basra(126.000 varil), Daura(100.000 varil), Kirkuk(27.000 varil), Baiji Salaheddin(140.000 varil), Baiji North(150.000 varil), Khanaqin/Alwand(10.500 varil), Nasiriyah(27.000 varil), Haditha(14.000 varil), Muftiah(4.500 varil), Qayarah(4.000 varil)

Irak'ın boru hatları ağı Körfez Savaşı sırasında çok büyük zarar görmüş ve ambargo nedeniyle büyük ölçüde kullanılamamıştır.

40 inç çapında 1049 metre uzunluğunda ve günlük 1 milyon varil taşıma kapasitesine sahip olan Kerkük-Ceyhan Hattı, Musul'un güneyinde yer alan IT-2 pompalama istasyonu Körfez savaşı sırasında yok edilmiştir.

Kuzeyde üretilen petrolün körfezden ihraç edilmek üzere taşınması amacıyla yapılmış olan Stratejik Boru Hattı ise, kuzey ve güney petrol sahalarını birbirine bağlayan boru hattıdır. Haditha'dan Fao'ya uzanan hat 1975 yılında tamamlanmıştır ve Haditha ile Rumalia arasını bağlayan 105 km'lik iki kısımdan oluşur. Orijinal olarak günlük 700.000 varil taşıma kapasite ile tasarlanmışsa da, şu anda 400.000 varil ile Basra petrolünü Daura ve Baiji rafinerilerine taşımakta kullanılmaktadır.

IPSA, 1983 yılında Suudi Arabistan kendisine ait doğu-batı uzanımlı Petroline boru hattını kullanarak Yanbu'dan Irak'ın günlük 500.000 varil petrol ihraç etmesine ve bu hata paralel bir boru hattı inşa etmesine izin verdiği boru hattıdır. Bu hat 1985 yılında tamamlanmıştır. Hattın IPSA-1 adı verilen ilk kısmı Zubair'deki depolama istasyonunu Petroline üzerindeki PS3 pompalama istasyonuna bağlar ve 630 km. uzunluktadır. IPSA-2 olarak bilinen ikinci kısım 1990 yılında açılmış, fakat sadece 7 ay sonra ambargo nedeniyle kapatılmıştır. Rumalia'daki pompalama istasyonu Körfez Savaşı sırasında yok edilmiştir.

Son olarak Kerkük-Bainas/Tripoli Boru hatları ise Kerkük sahasını Akdeniz kıyısındaki Bainas(Suriye) ve Tripoli(Lübnan) terminallerine bağlar. İki hattın günlük 700.000 varillik bir taşıma kapasitesi vardır. Suriye 1982 yılında bu boru hatlarını kapatmış ve hatlardan günde 450.000 varil ile 600.000 varil arasında petrol taşıyan Irak

bundan çok zarar görmüştür. Daha sonra hatlardan birinin 100 km.lik bir kısmı ile Suriye’de gaz taşınmıştır. ⁴⁵

4.1.1.4.Ambargonun Petrole Etkileri

Körfez Savaşı’nın ardından BM Ürdün’e yapılan ihracat haricinde Irak’a tam bir ambargo uygulamıştır. 1996 Mayıs ayında imzalana bir anlaşma ile Irak’ın insani yardım amaçlı olarak her biri altı aylık periyotlarla 2 milyar dolar ile sınırlı kalması şartı ile yeniden petrol ihraç etmesine izin vermiştir. Aralık 1996 ile Haziran 1997 arasındaki 1. dönemde Irak 119,5 milyon varil petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. Haziran 1997 ve Aralık 1997 arasını kapsayan 2. dönemde ortaya çıkan bir anlaşmazlık ile petrol ihracatına ancak 4 Ağustos 1997 tarihinde izin verilmiş ve 180 günlük bu dönem sadece 114 gün ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Irak, 185.3 milyon varil petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. 5 Aralık 1997 tarihinde başlayan 3. dönemde ortaya çıkan bir başka anlaşmazlık ile ihracat tekrar gecikmiş ve ancak 15 Ocak 1998’de aktif hale gelmiştir. Bu dönemde ise Irak 179 milyon varil petrol ihraç etmiştir. Gecikmelere rağmen Irak her bir dönem içerisinde 2 milyar doların biraz üzerinde bir gelir elde edebilmeyi başarmıştır. Şubat 1998’de ihracat tavanı 4. dönemden itibaren geçerli olmak üzere 5.26 milyar dolara çıkarılmıştır. Fakat düşük petrol fiyatları ve ek üretim sağlamadaki yetersizlikler nedeniyle Haziran 1998 ile Kasım 1998 arasındaki 4. dönemde Irak’ın petrol ihracatı 323 milyon varil olarak gerçekleşse de, bu dönemde Irak’ın petrol geliri 3,03 milyar dolar ile sınırlı kalmıştır. Kasım 1998’de başlayan 5. dönem içerisinde Çöl Tilkisi Operasyonu gerçekleştirilmiş ve Irak’ın ihracatı Mayıs 1999’a kadar ancak 331 milyon varil ile sınırlı kalmıştır. ⁴⁶

4.1.1.5 Ambargo Sonrası Planlanan Projeler

Irak hükümeti yabancı petrol şirketlerinin ülkede arama yapmasına izin vermiştir ve ambargonun sınırlayıcı etkilerine rağmen şaşılacak derecede fazladır. Bağdat’ta 30’un üzerinde petrol şirketinin Petrol bakanlığı ile arama yatırımları üzerinde pazarlık

⁴⁵ Aynı, s:5

⁴⁶ Aynı, s:6

yaptığı bilinmektedir. Arama açısından ülkenin en cazip kesimleri henüz bakir sayılan Batı Çölü'dür. 1992-1993 yıllarında açılan Akkas Kuyusu ile 35 km. uzunluğunda, 7 km. genişliğinde ve 100 metrelik petrol kolonuna sahip bir yapı keşfedilmiştir ki, bu da bölgenin arama açısından neden bu kadar cazip olduğunu kanıtlamaktadır. Batı Çölü her bir 10-14 bin kilometrekare arasında değişen, Fırat'tan Ürdün, Kuveyt ve Suudi Arabistan sınırlarına uzanan 9 arama bloğuna bölünmüştür. Arama aktiviteleri "risk sözleşmeleri" altında sürdürülecektir. (kontraktör bir projenin geliştirilmesi için gerekli finansmanı sağlar ve 'maliyet üretimi' ile 'kar üretimi' üzerinden kar paylaşımı yapılır.) Kontraktörün herhangi bir blokta bulunan her sahayı geliştirme hakkı vardır, fakat keşif yapılmaması halinde yatırımlarını kaybedecektir. Arama periyodu 5 yıl ile sınırlıdır ve 2 yıllık uzatma talep edilebilir. Her 5 yıllık periyotta yapılması istenen minimum iş 5000 kilometrekare sismik atılması, 40 milyon dolarlık yatırım yapılması ve 4 arama kuyusu açılmasıdır.⁴⁷ İlk 2 yıllık sürenin sonunda, her blok için aktivite planlanmayan % 25'lik bir kısım bırakılacaktır. Yapılan her keşif için 20 yıllık 'Üretim Paylaşımı' anlaşmalarına gidilebilecektir.

Irak, ambargonun kaldırılmasını takiben 8-10 yıl içerisinde günlük 3-3,5 milyon varil civarında olmasını beklediği üretimini 6 milyon varile çıkarmayı hedeflemiştir. Bu ek 3 milyon varillik üretim en büyük 11 petrol sahasının geliştirilmesi ile sağlanabilir. Yabancı firmalar bu projelere "üretim paylaşımı (production sharing contracts PSCs) altında teklif vermişlerdir. Irak hükümeti bu ortaklıklarda % 25'lik bir hisse alacağını, üretimin % 40'lık gibi bir kısmının maliyet kurtarımı için rezerve edilip, % 10-12'lik bir kısmının kontraktöre kar olarak verileceği ve kalanının ise hükümetin olacağını açıklamıştır. Irak, 15 milyar varillik West Quarna Sahası için Lukoil önderliğindeki bir konsorsiyum ve Al-Ahdab sahası için China National Petroleum Corporation ile bu şekilde 2 anlaşma imzalamıştır.

Ayrıca, ambargonun kaldırılması ile Irak rafinerilerinin geliştirilmesi için 2,55 milyar dolar ve rehabilitasyonu ve tamiri için 210 milyon dolar harcamayı planlamıştır.

⁴⁷ Aynı, s:7

Planlanan Projeler

- Bütün rafinerileri savaş öncesi kapasitelerine dönüştürmek
- Ürün kalitesini arttırmak ve çevre zararını minimuma indirmek
- Daha hafif ürünler elde edilmesi için çevrim kapasitelerinin artırılması
- Bağdat'ın 160 km. güneyinde(Babylon) Al Wassat Rafinerisi'nin inşası
- Yeni depolama tanklarının inşası
- Kuzey rafinerilerinin bakımı, yeni hidrojen vb. ünitelerin inşası
- Basra madeni yağ tesisinin bakımı

Rafine tesislerinin yanısıra boru hatlarına da önem verilmiştir.Kerkük-Ceyhan boru hattının kaçırmakta olan 30 km.lik bir kısmı tamir edilmiş olup pompalama istasyonu IT2-a Birleşmiş Milletler gözetiminde Tekfen tarafından tamir edilmiştir.

Stratejik boru hattına paralel ikinci bir boru hattının inşası Körfez Savaşı'nın patlamasıyla yarım kalmış durumdadır. Ambargonun kaldırılmasının ardından projeye devam edilmesi planlanmıştır. Proje hem günlük 700.000 varillik ikinci bir boru hattının inşasını, hem de biri ana üçü ara 4 yeni pompalama istasyonunun inşasını içermektedir.⁴⁸

Fakat son yapılan Irak-Amerika Savaşı'ndan sonra bu tesisler yine çok büyük ölçüde zarar görmüştür. Bunların tamiri neredeyse yeni bir tesisi kurabilmek için ihtiyaç olan maliyeti gerektirmektedir. Zararın giderilmesi için gereken maliyetler ve bunun alternatif maliyetleri düşünülürse Irak gerçekten de büyük bir yükü karşı karşıya bulunmaktadır.

⁴⁸ Aynı, s:7

4.1.2.Doğalgaz

Irak sahip olduğu bilinen doğalgaz rezervi ile dünyada onuncu sırada gelmektedir.Irak 3,1 trilyon metreküp doğalgaz rezervine sahiptir. Irak gaz üretiminin %70'i petrol ile ilişkili gazdır. Petrol ile gaz üretilen en önemli sahalar Ain Zalah, Butma, Kirkuk , Bai Hassan, Rumalia ve Zubair'dir. Üretime alınan ilk gaz sahası Al-Anfal(200 milyon,1990)'dır. Keşfedilen diğer gaz sahaları Chemchemal, Jria, Pika, Khasm el Ahmar, Mansuriye ve Tel Ghazal ve Batı Çölü'nde 1998 yılında bulunan bir sahadır. Tarihinde en yüksek üretim günlük 14.4 milyar metreküp ile 1979 yılında gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra azalarak 1991 yılında 1.89 milyar metreküpe kadar düşmüştür. 1998 yılı gaz üretimi günlük 4 milyar metreküpe yükselmiştir. Gaz işleme tesislerinin yokluğundan dolayı, 1980 öncesi üretilen gazın sadece %20'si tüketilmekteyse de, bu oran yıllar içerisinde artarak 1988 yılında % 58'e, Körfez Savaşı sonrasında yapılan yatırımlar ile de 1996 yılında % 93'e ulaşmıştır. Aylık olarak ancak 300 milyon kübik feet doğalgaz üretiminde bulunmaktadır. Irak yönetimi, Birleşmiş Milletlerin ambargoyu kaldırmasından sonra üretimi arttırmayı ve ihtiyaç fazlasını ihraç etmeyi planlamıştır. 1997 yılında Irak 4,2 milyar dolar tutarındaki doğalgaz projelerine yatırım yapmak üzere uluslar arası şirketlere davette bulunmuştur. Bu şirketler genellikle Irak'a uygulanmakta olan yaptırımların kaldırılması yönünde çabalarda bulunan Fransa, Çin ve Rusya Federasyonu gibi ülkelere mensuptur. Yönetimin tavrı bu şirketlerin imtiyaz yolu ile ödüllendirilmesi şeklinde olmuştur.⁴⁹

4.1.2.1.Gaz Santralleri ve Doğalgaz Boru Hatları

Ülkeyi saran iki önemli gaz ağı Northern Gas Project ve Southern Gas Project olarak bilinir. Northern Gas Project 1983 yılında tamamlanmıştır. Sistem bir ayırıştırma santrali, damıtma üniteleri, sekiz kompresör istasyonu ve 25 km.lik boru hattından ibaret olup Bağdat ve diğer büyük şehirlerdeki ev ve endüstriyel kullanıcılara LPG sağlamak üzere tasarlanmıştır. (yıllık 11.000 metreküp kuru gaz;735.000 ton propan,

⁴⁹ Aynı, s:5,6

448.000 ton bütan, 385.000 ton doğal gazolin ve 528.000 ton sülfür)southern Gas Project 1985 yılında tamamlanmış fakat 1990 yılında kullanıma açılmıştır. Sistem 9 toplama istasyonu ve bu gazı Basra'daki gaz işleme santraline ve Zubair'deki NGL ayırıştırma santraline ileten boru hatlarından oluşur.

Irak'ın doğalgaz boru hattı ağı Northern ve Southern Gas Projects ile ilişkilidir. Şu anda mevcut 48 inç, 360 km. hat ile Bağdat ve Musayib istasyonlarına gaz taşınmaktadır.

4.1.2.2. Ambargodan Sonra Planlanan Projeler

Ambargonun kaldırılmasını takiben, yeni boru hatları inşa ederek Rumalia ve Maisan sahalarından Nasiriyah'a ve buradan hazır bulunan 42 inçlik bir boru hattı Musayyib'e gaz taşınması planlanmaktadır. Musayib ile Baiji Rafinerisi ilave bir hat uzatılacak ve böylelikle Kuzey ve güney sistemleri birbirine bağlanmış olacaktır. Planlanan yeni boru hatları;

-Maisan ve Nasiriyah arasında 165km. uzunluğunda,22 inç çapında

-Rumalia ve Nasiriyah arasında 136 km. uzunluğunda,26 inç çapında ve

-Musayib ile Baiji arasında 286 km. uzunluğunda ve 36 inç çapındadır.⁵⁰

4.1.3.Elektrik

Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın elektrik şebekesinin %90'ı yok edilmiştir. 20 adet olan güç istasyonlarının yaklaşık %85'i ya yok edilmiş ya da ağır hasara uğratılmıştır. 1992 yılı başlarında şebekenin % 75'i tekrar işler hale getirilmiştir. 1998 yılı rakamlarına göre Irak 28,4 milyar kWh elektrik üretmiştir. Aynı yılın tüketimi ise 26,4 milyar kWh olarak gerçekleştirilmiştir. 1997 yılı tahmini rakamlara göre enerjinin %57,4'ü ulaşımda, %33,4'ü sanayide,%9,1'i de konutlarda kullanılmıştır. 1999 yılı sonu itibariyle Irak'ın kurulu gücünün 5000MW civarında olduğu tahmin edilmektedir.

⁵⁰ Aynı, s:7,8

Irak elektrik İdaresi Çinli, İsviçreli, Fransız ve Rus şirketlerle 3000 MW kapasiteye sahip elektrik üretim istasyonları inşa etmek üzere sözleşmeler yapmıştır.⁵¹

Amerika'nın Irak'ı işgalinden sonra ise, ülke geneline elektrik sağlanabilmiş ve üretim savaş öncesi düzeyine ulaşmıştır. Savaştan önce günlük 3300-4400 megavat olan elektrik üretimi, Nisan ayında 300 megavatken, bugün 4518 megavata çıkarılmıştır. Ülke genelindeki elektrik tüketimini karşılamak için üretimin günlük 6000⁵² megavata çıkarılması gerekmektedir.

Savaştan önce Bağdat'a günde 18-24 saat arası elektrik verilebilirken, kent sakinleri, işgalle birlikte elektrikten sadece 12saat yararlanabilir hale gelmiştir.

4.2. Tarım Sektörü

Ortadoğu ülkelerine göre önemli bir tarımsal potansiyeli olan Irak'ın topraklarının%12'si ekilebilir arazi durumundadır. Bu topraklarda buğday, arpa, pirinç, pamuk, hurma ve çeşitli sebze üretimi yapılmaktadır. İstatistiklere göre, 2000 yılında tarımsal üretimde 226.000 ton arpa, 384.000 ton buğday ve 130.000 ton pirinç elde edilmiştir. BM yaptırımlarından önce hurma ihracatı dünya ticaretinde büyük bir paya sahip olmuştur. Yetiştirilen diğer meyveler armut, elma, portakal, incir ve nardır. Ülkenin topraklarının% 50'si ekilebilir arazi olmasına rağmen sadece % 13'ü tarımsal arazi olarak kullanılmaktadır. 1958 İhtilali'nden önce, Irak'ta tarımsal arazilerin çoğu şahsa ait mülk durumundayken, ihtilalden sonra bunlar ayrılarak devlete tahsis edilmiş ve ortak kullanılmaya başlanmıştır. Üretimin düşük olması sonucu, topraklar tekrar çiftçilere şahsi olarak sunulmuş ve çiftçiler kira olarak devlete ödeme yapmışlardır. Uygulanan ambargo nedeniyle tarım üretiminde hayati öneme haiz gübre, tarımsal ilaçlar ve çeşitli tarım aletleri ithalatı gerçekleştirilemediği için, üretim olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle buğday, un, kuru gıdalar, yağ, çay ve pirinç gibi temel gıda ihtiyacının büyük bir bölümü ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

⁵¹ www.igeme.gov.tr

⁵² <http://www.hurriyetim.com.tr/haberler/0,,sid~356,00.asp>

Ülke topraklarının %9'u mera konumundadır. Meralarda sığır ve koyun besiciliği de yapılmaktadır. 2000 yılı itibariyle çiftlik hayvanlarının sayısı; kümes hayvanlarında 19 milyon iken, koyun sayısı 6,1; keçi sayısı 1,3 ve sığır sayısı da 1,1 milyon olmuştur.⁵³

BMGK'nın 1 Mart ve 29 Mart 2000 tarihli kararlarının eklerini teşkil eden "gıda sektörü", "eğitim malzeme ve teçhizatı", "tarım sektörü" ve "sağlık sektörü" başlıklı listelerde yer alan çok sayıdaki ürünün Irak'a ihracatı için BMGK'dan onay alma zorunluluğu kaldırılmıştır. MOU kapsamında gıda sektörünün rehabilitasyonu amacıyla ayrılan kaynak da arttırılmıştır.

4.3.Sanayi Sektörü

Irak'ta petrol, kimya, tekstil, inşaat malzemeleri ve işlenmiş gıda sanayi bulunmaktadır. Körfez Krizi sonrası sanayi tesisleri büyük ölçüde zarar görmüştür. Petro-kimya, rafineri, tarım makinaları, kimya, demir-çelik, gıda, ilaç, elektrik, makine, inşaat malzemeleriyle tekstil başta olmak üzere sanayi tesisleri, yedek parça, yarı mamul ve hammadde sağlanamaması nedeniyle çok düşük kapasitelerde çalıştırılmıştır.

Bu tesislerin bir kısmı hammadde sıkıntısı nedeniyle kapatılmıştır. Tesislerin yeniden açılması ve işletilmesi için , BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri programı(MOU) sonrası, giderek daha çok kaynak ayrılmıştır. Sanayi tesislerinin çok büyük bir bölümünün kamuya ait olduğu Irak'ta , son yıllarda özel sektörün de sanayi yatırımı yapması yönetim tarafından teşvik edilmiştir.⁵⁴

4.4.Ulaştırma ve Haberleşme

Irak oldukça gelişmiş ulaşım ağına sahiptir. Karayolu uzunluğu yaklaşık 45,550 km. civarındadır otoyol ve çift yol olmak üzere çok iyi bir karayolu altyapısına sahiptir.

⁵³http://www.arab.net/iraq/iraq_overview.htm

⁵⁴ www.igeme.gov.tr

Ülkenin 2.032 km. demiryolu ağı vardır. Demiryollarının gerekli bakım ve onarımı yapılamadığı için verimli olarak kullanılamamaktadır. Ülkeye denizyolu ile ulaşım için üç liman bulunmaktadır. Havaalanı sayısının ise yaklaşık 113 tane olduğu tahmin edilmektedir. Ham petrol için 4.350 km., petrol ürünleri 725 km. ve doğalgaz için de 1360 km. boru hattı mevcuttur.

5.DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLERİ

1997 yılında ambargonun hafifletilmesinden sonra Irak'ın dış ticaret hacmi hızla artmaya başlamıştır. Dış ticaret hacmi 1999 yılında 19,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminin 2000 yılında 31,7 milyar dolara yükseldiği, 2001 yılında da 27,5 milyar dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Dış ticaret dengesi son yıllarda sürekli Irak lehine fazla vermiştir. 1999 yılında 5,9 milyar dolar olan dış ticaret fazlasının, 2000 yılında 9,5 milyar dolar ve 2001 yılında da 5,5 milyar dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir.⁵⁵

Tablo 3. Irak'ın Dış Ticaret Göstergeleri(Milyar \$)

	1999a	2000a	2001a
İhracat(FOB)	12,7	20,6	16,5
İthalat(FOB)	6,8	11,1	11,0
Hacim	19,5	31,7	27,5
Denge	5,9	9,5	5,5

The Economist Intelligence Unit, December 2001, Country Report

A EIU tahmini

Irak'ta önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Irak ile Suudi Arabistan arasındaki Arar Sınır Kapısı 2001 yılının Ocak ayında açılmıştır. Yine 2001 yılında Suriye ve Mısır'la Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış ve Dubai'ye günde iki kez gemi seferlerine başlanmıştır. Avusturya ise Bağdat'taki Ticaret Müşavirliği'ni yeniden açmıştır.

⁵⁵ www.igeme.gov.tr

Tablo 4. Irak'ın Dış Ticarete Başlıca Ortakları, 2000

Ülkeler	İhracat (%)	Ülkeler	İthalat (%)
ABD	46.2	Fransa	22.5
İtalya	12.2	Avustralya	22.0
Fransa	9.6	Çin	5.8
İspanya	8.6	Rusya	5.8

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, December 2001 Country Report

5.1.İhracat

Irak'ın ana ihracat kalemleri petrol, petrol ürünleri(gübre), doğalgaz, kimyevi gübreler ve hurmadır. Irak'ın ihracatında öne çıkan ülkeler Brezilya, İspanya ve Japonya'dır. ⁵⁶1950'lerden bu yana Irak'ın dış ticareti içinde petrolün payı giderek artmıştır. Gelir kaynağı olarak petrole bağımlılık arttıkça diğer ihraç kalemleri ihmal edilmiştir. Petrol ihracatı ve dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar Irak'ın ödemeler dengesindeki en önemli değişkenlerdir. 1990 yılında uygulamaya konan ambargodan dolayı sadece ham petrol ihracına izin verilmiştir. 1980'lerin sonlarında Irak'ın ihracatının %95'ini petrol oluşturduğu için ambargo, Irak'ın ihracat yapısında fazla bir değişikliğe neden olmamıştır.

İhracattaki artış ithalattan daha yüksek seyretmektedir. İhracat 1999 yılında 12,7 milyar dolar olurken, 2000 yılında yaklaşık % 66 artarak 20,6 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılı ihracat miktarının 16,5 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Petrol ihracatında elde edilen gelirin %33'ü BM Tazminatlar Fonu ve İdari Giderler için kesilmektedir. Irak'ın ihracat yaptığı ülkelerin başında ABD, İtalya, Fransa ve İspanya gelmektedir. bu ülkelere ait firmalar Irak'tan ham petrolü alıp, petro ithal eden ülkelere satmaktadırlar.

⁵⁶ Aziz Koluman, ve Ekin Keskin, "Irak Ekonomisinde Savaşın Etkileri ve Petrolün Rolü", Jeo Ekonomi, c:2,S1(Bahar 2000),s:58

5.2.İthalat

Temel ithalat kalemleri elektronik ve mekanik malzemeler, ulaşım araçları, kimyasal maddeler, ilaç, gıda ve tüketim maddeleridir. İthalat yapılan ülkelerin başında Japonya, Almanya,Türkiye, İtalya ve İngiltere önde gelmektedir. Uygulanan ambargo nedeniyle 1997 yılı başına kadar Irak'a ihracat yapmak mümkün değildi. Daha sonra BM tarafından uygulana Memorandum of Understanding(MOU),Petrol Karşılığı Gıda Programı gereğince Irak "faz" diye adlandırılan altı aylık dönemler itibariyle petrol karşılığı ithalat yapabilmıştır.

Irak'ın ithalat yapısı çeşitlilik göstermektedir. Irak'ın yerli üretimi sınırlı olduğu için ihtiyaçlarının önemli bir kısmını ithalat yoluyla karşılamıştır. Ancak ithalatın BM Yaptırımlar Komitesi tarafından onaya tabi tutulmasından dolayı ithalat miktar ve çeşitliliğine büyük ölçüde sınırlama getirilmiştir.

1999 yılında Irak'ın toplam ithalatınının 6,8 milyar\$ olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bu miktarın önemli bir bölümünü Irak'ın "BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı(MOU)" kapsamında yaptığı alımlar oluşturmuştur.

Aynı yıl itibariyle Irak'ın, BM Kararları dışında Ürdün, Suriye, İran ve Dubai'den veya bu ülkeler üzerinden petrol ve petrol ürünleri karşılığı ya da peşin, döviz ve prefinansman gibi ödeme şekilleri ile 1,5- 2 milyar dolar civarında ithalat yaptığı tahmin edilmektedir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin'nin 1284 sayılı Kararı ile Irak'ın petrol ihracatına gerilen sınırlamanın kaldırılması, petrol üretim kapasitesinin artırılması amacıyla önemli kaynak ayrılması ve petrol fiyatlarının önceki yıllara göre yükselmesi Irak'ın ithalatınının daha üst düzeylere çıkmasına neden oldu ve bir önceki yıla göre % 38 artarak 11,1 milyar dolara yükseldiği ve 2001 yılında da 11 milyar dolar düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Irak'ın ithal ettiği başlıca ürünler temel gıda maddeleri, dayanıklı tüketim malları, ilaç ve tıbbi malzeme ve cihazlar, ulaşım araçları

ve yedek parçaları, demiryolu malzemeleri, makinalar, elektrik malzemeleri ve teçhizat, içme suyu ve kanalizasyon sistemlerinin yenilenmesinde kullanılan malzeme ve teçhizat, tarımsal alet ve makinalar, iş makinaları, telekomünikasyon malzemeleri, eğitim araç,gereç ve malzemeleri, petrol üretiminde kullanılan malzeme ve teçhizattır. İthalatta ilk sıraları alan ülkeler Fransa, Avustralya, Çin ve Rusya'dır.

BM ambargosunun yumuşatılmasından sonra Irak pazarı yabancıların akınına uğramıştır. Körfez Savaşı sonrasında büyük hasar gören rafineri, petro-kimya,kimya, demir-çelik, tarım makinaları, elektrikli makine inşaat malzemeleri, gıda, ilaç ve tekstil başta olmak üzere bir çok sanayi tesisi yedek parça, yarı mamul ve hammadde sağlanamaması nedeniyle düşük kapasiteyle çalışmıştır. Özellikle petrol üretim tesisleri ile rafinerilerin rehabilite edilmesi ve yeni sahaların geliştirilmesi için büyük miktarda yatırımlara ihtiyaç olmuştur. Bu sebepten dolayı MOU kapsamında gıda, elektrik, petrol ve inşaat sektöründeki sanayi tesislerinin rehabilitasyonu amacıyla daha fazla kaynak ayrılmıştır.

BM Güvenlik Konseyi, Petrol Karşılığı Gıda Programı'nın süresini uzatırken hızlandırılmış prosedüre dahil maddelerin listesi genişletilmiş, gıda ve ilacın yanı sıra inşaat sektörü, tarımsal ekipman, eğitim malzemesi, temiz su sağlama ve sağlığı koruma malzemeleri de kapsam altına alınmıştır. Yine Irak'ın bu maddeleri satın almadan önce BM Yaptırımlar Komitesi'nden izin almasına gerek kalmamıştır. Çifte kullanımlı maddeler ile yedek parçaların öngörüldükleri amaç için kullanıldıklarının denetimi dışında diğer ürünlerin BM Yaptırımlar Komitesi'nden izin alınmaksızın Irak'a ihracatı kademeli olarak serbest bırakılmış durumdadır.

Irak'a ihracatı serbest bırakılmış mallar:

- Gıda, ilaç(malt ve hayvan aşısı hariç) ve tıbbi malzemeler(GTİP 33 ve 9021)
- 2402 GTİP'li "tütün veya tütün yerine geçen maddelerden yapılmış purolar, uçları açık purolar, sigarillolar ve sigaralar
- Hububat ve bakliyatın ambalajlanmasında kullanılmak üzere çuval,
- 4813.10 GTİP no'lu defter veya boru halinde sigara kağıdı
- Peynir mayası

- 2804.40.00.00.00 GTİP’li oksijen
- Tomurcuklu veya çiçek açmış çiçekler
- Her türlü kullanılmış eşya
- Yaprak tütün
- Nargile tütünü
- Fide, fidan ve çelikler

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞLAR , IRAK VE YENİDEN YAPILANMA

Irak ekonomisini etkileyen en önemli unsur şüphesiz yapmış olduğu savaşlardır. Savaşlar Irak ekonomisini her defasında felce uğratmış, ekonomiyi iyileştirme çabalarına darbe vurmuştur. Bu savaşların nedeni siyasal nitelikli olmasına rağmen, bunun da altındaki esas neden ekonomidir. Bu bakımdan Irak'ın yaptığı savaşlar siyasal açıdan da incelenerek, bunların ekonomiye etkileri ayrıca irdelenmelidir. Bu bölümde İran-İrak Savaşı incelendikten sonra, Körfez Savaşı ve Amerika-İrak Savaşı'nın gelişimi ve sonuçları;bu savaşların muhatapları Amerika ve Irak, komşusu olduğu için ve bir şekilde etkilere maruz kaldığı için Türkiye açısından incelenecektir. Daha sonra ise Irak-Amerika Savaşı'nın ardından yeniden yapılanma konusu ele alınacaktır.

1. IRAK-İRAN SAVAŞI

Irak'ın askeri potansiyeli İran-İrak Savaşı'ndan çok önce gelişmeye başlamış,savaştan sonra da gelişimini sürdürmüştür. Irak yönetimi ülkenin bölgede bir süper güce çevrilmesi amacıyla orduyu modern silahlarla ve askeri teknolojiyle donatmaya ve Irak'ı bir nükleer silah ülkesine dönüştürmek için bir takım özel programlar geliştirmeye ve gerçekleştirmeye yönelmiştir.⁵⁷ 1980'de başlayan Irak-İran Savaşı sırasında Irak'ın petrol ihrac kapasitesinin gerilemesi ve 1982'deki petrol fiyatlarındaki düşüş sonucunda petrol gelirlerinin 1980'deki 26,3 milyar dolardan 1983'te 7,8 milyar dolara düşmesi Irak'ta altyapı projelerinin yapılmasına, yatırımların arttırılmasına engel olmuştur. Bu savaşın ordunun modernleştirilmesine de engel olduğunu söyleyenlerle birlikte ⁵⁸,aksine bunun ordunun gelişiminde büyük bir rolü olduğunu belirtenler de vardır. Buna göre, herşeyden önce ordunun savaş tecrübesi

⁵⁷Aida Bagirova, "Irak'ın Sosyo-Politik Yaşamında Ordunun Rolü", 2023,S:14, (Haziran 2002),s:51

⁵⁸Middle East Economic Digest(MEED)'in değişik sayıları,Koluman..a.g.e. sf:60

artmış ve morali yükselmiştir. ⁵⁹Irak hükümetinin silahlanma girişimleri 1980 yılında ordu harcamalarının 2,7 milyar dolara kadar yükselmesine neden olmuştur.⁶⁰

Petrol gelirlerinin azalması ve kronik bir dış ticaret açığının ortaya çıkması hükümeti ekonomik tedbirler almaya ve harcamaları kısımaya zorlamıştır. Yeni kararlar, savunma dışındaki harcamaların kısılmasına, altyapı projelerinin dondurulmasına, ithalatın düşmesine, dinarın devalüasyonuna, tarım ve sanayi sektöründeki yatırımlarda kesintilere yol açmıştır. Irak'ın ekonomik problemlerinin bir göstergesi de Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği'ndeki(OAPEC) üye ülkelerin ortak proje değerlerinde yer alan payındaki düşüştür. Irak'ın 1981'de % 31'lere kadar çıkan payı, 1982'de % 9 ve 1983'te % 2'ye kadar inmiştir.⁶¹

İthalatını finanse etmek için kısa ve uzun dönem borçlara yüklenmesi Irak'ı alacaklı ülke konumundan borçlu ülke konumuna getirmiştir. Bu borçlar savaşın ilk iki yılında Kuveyt ve Suudi Arabistan tarafından sağlanan aylık 1 milyar dolar olan finansal yardımlarının dışındadır.⁶²

İthalat değişikliklerinin ve borçlu duruma geçmesinin yanı sıra, savaşın Irak ekonomisi üzerinde başka etkileri de olmuştur. Askeri harcamaların artması, petrol gelirlerinin azalması, gayri safi yurtiçi hasılanın düşmesi, plansızlık, sivil işgücünün orduya kayması, yabancı işçilerin zorunlu istihdamı, ekonomik bağımsızlığın kaybedilmesi, hükümet harcamalarının çoğunun savaş kurbanlarına tahsisi edilmesi, kırsal göçün hızlanması ve askeri sanayi yatırımlarının artması bunların başlıcaları olmuştur.

⁵⁹ Bagirova, a.g.e.sf:51

⁶⁰ The Military Balance, 1980-1981, Londra, s:52, Aynı, s:51

⁶¹ OPEC, Genel Sekreter Yıllık Raporu, Kuveyt Aynı, s60.

⁶² The Economist Intelligence Unit, No:2, 1983, s.7, Aynı, s:60.

2. KÖRFEZ SAVAŞI VE AMERİKA'NIN IRAK'A MÜDAHALESİ

1990 yılında İsrail istihbarat servislerinin Irak'ın artık atom silahına sahip olduğunu bildirmesi, bölge devletlerinde ve Batıda ciddi endişeler uyarmıştır. İran-Irak Savaşı yılları ve sonrasında biriken askeri potansiyel ve tecrübe Saddam Hüseyin'in hegemonik duygularını kabartmış ve Irak'ın gücünü yeniden dünyaya göstermek için zemin oluşturmuştur. Irak'ın 1990 yılının Ağustos ayında Kuveyt'e saldırması, Irak yönetiminin yürütmekte olduğu agresif siyasetin mantıki bir sonucu olarak görülebilir.⁶³ 2 Ağustos 1990, Irak'ın Kuveyt'i önce işgal, sonra da 19. ili olarak ilhak ederek yeni bir krizi başlattığı tarihtir. Irak, İran ile olan savaş sonrasında silahlanmasını arttırmış ve Kuveyt'in tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Basra eyaletine bağlı bir kaza olduğunu ileri sürerek hak iddia etmeye başlamıştır. Irak'ın Kuveyt'le olan ilişkileri özellikle 1990 yılının ilk aylarından itibaren bozulmaya başlamış, iki ülke arasındaki sorunların başında ise İran-Irak Savaşı sırasında Irak'ı destekleyen Kuveyt'in bu ülkeye savaş sırasında verdiği borçları geri istemesi yer almıştır. Ardından, Irak, Kuveyt'i Irak'a ait petrol yataklarından petrol çalmakla suçlamış ve bu "çalınan" petrole karşılık borcunun silkinmesini talep etmiştir. Bu talebin Kuveyt tarafından reddedilmesi üzerine Temmuz 1990'dan itibaren Irak, iki ülke sınırına asker yığmaya başlamış ve 2 Ağustos'ta işgal gerçekleşmiştir.

İşgal ile birlikte Irak, dünya petrol rezervinin yüzde 20'sini kontrol eder hale gelmiştir. Aynı gün toplanan BM Güvenlik Konseyi Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını talep etmiş, Irak'ın bunu reddetmesi üzerine Irak'ı BM Şartı'nın 7. Bölümü'nün 39. maddesine göre saldırgan olarak tanımlamış, bu tanımlamadan sonra 40,41,42,43 ve takip eden maddeler yürürlüğe girmiştir. Bu maddeler öncelikle saldırgana karşı ekonomik bir takım yaptırımlar uygulanarak onu yapmış olduğu davranıştan geri adım attırılmasını ve ortaya çıkan zararların tamir ettirilmesini söyler. Fakat Irak bu dönemde bu ekonomik yaptırımlardan etkilenmeyeceğini ortaya koymuş ve Kuveyt'ten çıkmak için bir adım atmamıştır.⁶⁴ 6 Ağustos tarihinde 661 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla

⁶³ Aynı,s:52

⁶⁴Mustafa Kibaroğlu, "Kitle İmha Silahları Konusunda Asıl Tehlike Devlet Dışı Aktörlerdir.",2023, S:21(Ocak 2003),s:11

Irak'a ambargo uygulanmaya başlanmıştır. Irak'ın bu ambargoya yanıtı 8 Ağustos günü Kuveyt'i ilhak etmekle olmuştur. 7 Ağustos'tan itibaren bölgeye asker yığmaya başlayan ve tehdit altındaki Suudi Arabistan'a yerleşen Amerika Birleşik Devletleri'ni, Ortadoğu petrolleriyle yakından ilgilenen diğer batılı ülkeler izlemiş ve BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990 tarihli ve 676 sayılı kararında belirtilen sürenin dolması üzerine 17 Ocak 1991 tarihinde "Çöl Fırtınası" adı verilen askeri operasyon başlamıştır. Irak'ın 1990'da Kuveyt'e saldırmasını Mısır'ın Al Ahram gazetesi "Arapların en kara günü" başlığıyla duyurmasına rağmen Ortadoğu'daki ülkeler bazı ülkeler içlerinde buldukları ekonomik çıkmazdan Körfez Krizi sırasında ABD'den aldığı maddi yardımlarla kurtulmuştur. ⁶⁵ Irak, 28 Şubat'ta tüm BM kararlarını kabul ettiğini belirterek teslim olmuştur. 3 Nisan 1991 günü 687 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla ambargonun kalkması için Irak'ın kitle imha silahlarını yok etmesi koşulunu getiren Birleşmiş Milletleri, 10 Nisan günü Irak kuvvetlerinin 36. paralelin kuzeyine geçmemesi için uyarı Amerika Birleşik Devletleri izlemiştir. Uçuşa yasak ilan edilen bu bölgeye, Şii halkını korumak amacıyla 27 Ağustos 1992 tarihinde 32. paralelin güneyi de eklenmiştir. Böylece Irak, 36. ile 32. paraleller arasında bırakılarak bu çizgilerin dışındaki alanlarda denetimini kaybetmiştir.

Irak, BM'nin şart koştuğu yükümlülükleri yerine getirmediği gerekçesiyle 1993, 1996, 1998 ve 2001 yıllarında tekrar tekrar bombalanmıştır. Ancak bu arada petrol ambargosu biraz yumuşamış, BM Güvenlik Konseyi'nin 14 Nisan 1995 tarihli ve 986 sayılı "Petrol Karşılığı gıda" adını taşıyan kararıyla Irak'a yılda 4 milyar dolarlık petrol satmasına izin verilmiştir. Petrolden sağlanan gelirin BM gözetimi altında halkın öncelikli ihtiyaçlarını karşılamak için harcanması öngörülmüştür. ⁶⁶

Körfez Savaşı bitikten sonra Bush yönetimi tarafından yeni bir güvenlik stratejisi ilan edilmemiştir. Clinton yönetimi işbaşına geldikten bir süre sonra 18 Mayıs 1993'te Ulusal Güvenlik Konseyi Yakın Doğu Bölgesi sorumlusu Martin Indyk tarafından Çifte Çevreleme Politikası formüle edilmiştir. Bu formül 1993-2001 yılları arasında geçerli olmuştur. Buna göre, Soğuk Savaş Dönemi'nde birbirine karşı olarak

⁶⁵ Alper Şen, Arap Dünyası'nda Müdahale Karşıtı Gösteriler ve "İnce Hesaplar", *Stratejik Analiz*, c:3, S:35 (Mart 2003), s:11

⁶⁶ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, (Birinci Basım, İstanbul, Derin Yayınları., 2002), s:86-88

kullanılan iki ülkenin şimdi birlikte sistem dışında kalması ve buna karşılık, ABD'nin Körfez Devletleri'yle geliştireceği işbirliği sözkonusuydu. Çifte Çevreleme'nin temel öğeleri İran ve Irak'ın askeri açıdan çevrelenmesi, ekonomik yaptırımlarla bu iki rejimin davranışlarını değiştirmek, müttefiklerle olan işbirliğini attırmak ve her iki ülkenin rejimlerini zayıflatmaktır. Fakat, Rusya ve Çin gibi ülkeler yüzünden İran'a yönelik yaptırım ve çevreleme sınırlı kalmıştır. Bu durumda Körfezde denge İran lehine bozulmaya başlayınca Arap Devletleri bir anlamda Körfez Savaşı öncesi politikasına geri dönerek bu iki devletle ilişkilerini iyileştirme ve bunlardan gelecek tehditleri bu yolla bertaraf etme yoluna gitmeye başlamışlardır. Böylece, bir yandan KİK devletleriyle İran'ın ilişkileri iyileşmeye başlarken diğer yandan Irak Arap dünyasına geri dönüş çabalarında avantaj sağlamıştır. 1990'ların ikinci yarısından sonra Irak ile BM arasında sorunların yaşanmasıyla, ABD, Irak üzerinde güç kullanmak istemiştir. Başta Suudi Arabistan ve BAE olmak üzere Körfez devletlerinin çoğu buna karşı çıkmıştır. Çünkü bu devletlerin yöneticileri bombalamaların Saddam Hüseyin'i zayıflatmadığını tersine güçlendirdiğini ve kendi iç politikalarında da buna yönelik tepkilerin oluştuğuna inanmış, ABD'nin İran şahı Pehlevi'yi devrilmekten koruyamadığını ve bu tür bir durumda kendilerini de koruyamayacağını düşünmüşlerdir.⁶⁷

1990'ların ikinci yarısı ABD'nin Çifte Çevreleme Stratejisi'nin başarısızlığına sahne olmuştur. Petrol Karşılığı Gıda Programı, Saddam Hüseyin'in içeride iktidarını pekiştirmesini sağlamıştır. ABD ile Irak arasındaki gerginlikler sonucunda Irak her defasında bir kazançla ayrılırken, ABD'nin Saddam Hüseyin üzerindeki caydırıcılığı ortadan kalkma noktasına gelmiştir. Saddam Hüseyin, ABD ile giriştiği mücadelelerden(en önemlileri 1993,1996,1998 yıllarındakiler olmak üzere) ABD'nin askeri güç kullanmaktan kaçındığı fikrini edinerek krizleri yönetme avantajını elde etmiştir. ⁶⁸ Irak'a uygulanan ambargo 2000 yılındaki gelişmelerle ciddiyetini yitirmiştir. Irak'a uygulanan ambargonun sivil halk üzerinde yarattığı etkinin de etkisiyle çok sayıda ülke Irak ile olan ekonomik ilişkilerini geliştirmek üzere büyük bir

⁶⁷Serhat Erkmen, "ABD'nin Ortadoğu'da Değişim İhtiyacının Nedenleri", *Stratejik Analiz*, s:35, (Mart 2003),s:28

⁶⁸Daniel Byman ve Matthew Waxman, "U.S. Policy and The Use of Force Since the Gulf War" <http://www.rand.org/publications/MR/MR1146/s:37-76>, Aynı, s:28

hareket başlatmışlardır. İkinci savaş öncesinde petrolün varili 15 dolar iken savaş sonrasında 40 dolara çıkmıştır. Bu gelişme, ABD ve diğer petrol ihracatçısı ülkelere bir yıllık süre için fazladan 50 milyar dolar gelir sağlamıştır. Çünkü Ortadoğu'da petrol üretimi ve ticareti; ABD uyruklu 7 şirketin tekelindedir. Bu yedi şirketten beş tanesinin bütün hisseleri devlete aittir. Ortadoğu'da geçerli anlaşmalara göre petrolden elde edilen kar, petrolün bulunduğu toprağın sahibi olan devlet ile üretimi yapan ve pazarlayan firma arasında yarı yarıya bölüşülür. 50 milyar dolar ekstra karın 18 milyar doları doğrudan, 7 milyar doları ise iki özel şirketin karı olarak dolaylı yoldan ABD hazinesine, 25 milyar doları da Ortadoğulu petrol ihracatçısı ülkelerin kasasına girmiştir.⁶⁹

3. IRAK-AMERİKA SAVAŞI

Körfez Savaşı'ndan sonra ABD, bölgedeki en büyük güç olmuş ve bölgeyi kontrol etmeye başlamıştır. Çünkü, ABD'nin Ortadoğu'da hayati çıkarları kategorisini oluşturan üç konuda önemli aşama kaydedilmiştir. İsrail'in güvenliği, bölgedeki ABD çıkarlarına bir başka güç tarafından meydan okunmasının engellenmesi ve petrolün uluslararası piyasalara sürekli ve makul fiyattan artışının sağlanması. Bununla birlikte ABD, Ortadoğu'daki ulusal çıkarları çerçevesinde bölgedeki istikrarın korunması için müttefik ülkelerdeki anti-demokratik yapılara göz yummuştur. Düşman devletleri kontrol etmek için kurulan ittifaklar içindeki sorunlar ABD'nin elini geçen süre içinde zayıflatmış ve sürdürülemez bir ikilem içinde politika yapma noktasına getirmiştir. Bölgede gelişen ilişkiler sistematığı de Körfez Savaşı'nın hemen sonrasındaki ABD beklentilerinden uzaktır. Uygulanan Ortadoğu politikası ABD'nin Ortadoğu'daki hakimiyetini sürdürmesine olanak tanımayacak bir duruma gelmiştir. Bütün bunlar bir yana Ortadoğu'da ABD karşıtlığı her geçen gün artma eğilimi göstermiştir. Siyasal İslam Körfez Savaşı'ndan sonra ikinci bir yükseliş eğilimi yakalamıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nin yarattığı dalgadan farkları olan bu yeni yükseliş çok güçlü bir ABD karşıtı ortam hazırlamıştır. Modernleşmenin ve küreselleşmenin etkisi ve baskısı altında kalan Arap toplumundan yükselen muhafazakar tepki, kendini siyasal anlamda da Siyasal

⁶⁹ Oğuz Çetinoğlu. "Irak Operasyonundan Sonra", *Orkun*, S:64 (Haziran 2003),s:7

İslam'la ortaya koymuştur. ABD, Ortadoğu'da kökten bir değişime ihtiyaç duymuştur. Bunun nedeni, 11 Eylül'de gerçekleşen olay değil, ABD'nin kendisi için uzun yıllar boyu uyguladığı bölge politikalarının beklediği sonuçları üretmemesidir. Her ne kadar ABD'nin Irak'a saldırmasının sebepleri genel olarak petrolü kontrol etmek, yarım kalan bir işi tamamlamak, İsrail'i korumak, İran'daki rejimi devirmek, terörizmle mücadele etmek, Irak'ın kitle imha silahlarının yok olması, tehdit yaratması, insan haklarını ihlal etmesi, Filistinli radikal grupları desteklemesi gibi zikredilse de Ortadoğu'daki gücünün zayıfladığını gören ve bu gücü bir başkasının kontrol etmesinden tedirgin olan ABD, önlemini erken almaya çalışmıştır.⁷⁰ "Elinde kitle imha silahları var." gerekçesiyle Irak'a saldıran ABD, bu konuda BM Güvenlik Konseyi'nin açıklamasını beklememiştir.⁷¹ Bu bağlamda Amerika sebeplere göre sonuç değil, olmasını istediği sonuçlara göre sebep üretmektedir. Amerika ise Irak'a savaş açmasının gerekçelerini haklı olduğunu gösterircesine şu şekilde açıklamıştır:

"Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararı oybirliği ile almasına kadar uzayan on yıllık B.M - Irak tartışması, Saddam Hüseyin'in uymakla yükümlü olduğu Birleşmiş Milletlerin 16'dan fazla kararından tek bir tanesine bile uymamak için sistemli olarak uyguladığı gizleme, yanıltma ve yalan süreci ile geçmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin ilk kararları Irak'ın; Kuveyt'teki işgal güçlerini çekmesini, uluslararası denetçilerinin tüm kitle imha silahlarının yok edilmesini temin etmesine izin vermesi, herhangi bir yeni nükleer, biyolojik veya kimyasal silahın geliştirilmesini durdurması, menzili 150 kilometreyi aşan tüm balistik füzeleri imha etmesi, terörizme verilen desteği durdurması ve terörist organizasyonların ülke içinde faaliyet göstermesini engellemesi, Körfez Savaşı sonrası kaybolmuş olan Kuveytli ve diğer ülke vatandaşlarının hesabını vermesi, Kuveyt'ten çalınmış olan malları iade etmesi ve Körfez Savaşı'nın maddi sorumluluğunu tazmin etmesi, Irak halkının baskı altında tutulmasına bir son vermesi beklenmekteydi. Saddam Hüseyin bu sorumluluklarından hiçbirini yerine getirmede. Üstelik, Irak rejimi yalnızca kararlara uymaya pasif bir direniş göstermekle kalmadı, uluslararası topluluk ile aktif olarak da karşı karşıya geldi."

Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararı uyarınca, uluslararası topluluk Irak'ın B.M. silah denetçilerine tam, koşulsuz ve herhangi bir sınır veya kısıtlama olmaksızın uymak zorunda olduğunu sinyallerini vermiştir. A.B.D. Dışişleri Bakanı Colin Powell şöyle demektedir:

⁷⁰ Erkmen, a.g.e.s:21-30

⁷¹ Taha Kıvanç, Yeni Şafak, (13 Temmuz 2003),s:10

“Uluslararası topluluk, Irak’ın kendi iradelerini zorlamasını bekleyebilir. B.M. Güvenlik Konseyi’ nin 1441 sayılı kararını, güç kullanma tehdidi ile desteklemek, Irak’ın kitle imha silahlarını ortadan kaldırmanın en iyi yolu olmakla kalmayıp, aynı zamanda tüm B.M. kararlarına uymasını da sağlayarak, bizlerin nihai hedefimize, yani kendi halkını, komşularını ve dünyayı tehdit etmeyen bir Irak’a ulaşmamızı da temin edebilir. Biz Irak’la harp etmeyi değil, onun barışçıl yollardan silahsızlanmasını istiyoruz. Fakat Irak’ın elindeki kitle imha silahlarını ortadan kaldırmanın tek yolu savaş olacaksa, savaştan da kaçmayacağız. Güvenlik Konseyi, Saddam Hüseyin ve rejimini gerçekle yüzleşme noktasına getirmiş bulunmaktadır. Bu yüzleşmeyi yalanlarla geçiştirmeye kalkmaları halinde, sonuçlarından kaçamayacaklardır.”⁷²

Bütün bu açıklamalarla birlikte İngiliz BBC Televizyonu’nun “Blair yönetimi Irak’ta kitle imha silahlarıyla ilgili raporu abarttı.” şeklindeki haberi skandal yaratmıştır. Irak’ın 45 dakika içinde kitle imha silahı kullanabileceği haberinin rapora alınması için baskı yapılması İngiliz kamuoyunun da savaşı makul bulması için düzenlenmiş suni bahaneler olmuştur. Yine, ABD’yi ziyaret eden İngiltere Başbakanı Tony Blair’ın “Kitle imha silahları bulunamasa bile tarih, Irak’a yapılan saldırıyı affedecektir.” şeklindeki açıklaması, kitle imha silahlarıyla ilgili kesin bilgi bulunmadığının itirafı olarak yorumlanmıştır.⁷³

Olaya uluslararası destek ve meşruiyet açısından bakılırsa, 11 Eylül’ün ilk günlerinde yanlarında yer almayanları teröristlere destek verenler olarak göreceklərini söyleyen George W. Bush’un uluslararası desteği arkasına almasına rağmen, Irak Operasyonu’nun hiçbir safhasında bu desteği bulamamıştır. Hatta Afganistan Operasyonu’nda BM başat durumdayken, Irak Savaşı’nda meşruluğu tartışmalı hale gelen bir örgüt konumuna sokulmuştur. Irak’a yönelik harekatta ABD’ye destek veren ülkelerin sayısı 50 iken, BM’ye üye olanların sayısının 190’ın üzerinde olduğu dikkate alınırsa bu rakamın fazla anlamlı olmadığı görülür. Bu 50 ülke de genelde çok küçük, ABD’ye bağımlı veya ABD’den beklentisi olan ülkelerdir. Aktif olarak ABD’ye destek veren ülkeler İngiltere ve Avustralya ile sınırlıdır. Bu durum, ABD’ye yönelik muhalefetin derecesini gösterir.⁷⁴ Dolayısıyla ABD, bu savaşa meşru temellerden yoksun

⁷² Oğuz Çetinoğlu, “Irak Operasyonunun Ardından”, *Orkun*, S:64, (Haziran 2003), s:8

⁷³ “Bir İtiraf, Bir Sözde Kıyak”, *Hürriyet*, (19 Temmuz 2003), s:8

⁷⁴ Osman Metin Öztürk, “ABD’nin Irak Savaşı ve Irak’ın Geleceği”, *2023*, S:24 (Nisan 2003), s:34

bir şekilde girmiştir. Irak'ın yeniden yapılandırılması için, başta Rusya, Fransa, Almanya ve Çin'in BM'yi Irak'ta etkin kılma girişimlerine karşın Amerika BM'ye yönelik tavrını sürdürmüştür.

Amerika, Saddam sonrası Irak'ta "işgalci güç" görüntüsünü kamufle etmek istemiştir. Bununla birlikte Afganistan Operasyonu sonrası bu ülkede BM Barış Gücü'nün görev almasının isteyen ABD Irak Operasyonu sonrası bana yanaşmamış kendi alternatif Barış Gücü'nü oluşturmak istemiştir. Bağdat'ın düştüğünün ifade edilmiş olmasına rağmen, kamuoyunun Irak'taki durum konusunda çok net bir fikre sahip olmadığı, tereddüt ve şüphelerinin bulunduğu bir sırada, ABD'nin

-Irak'ın genel yönetsel yapısını tartışmaya açması,

-Yürütme gücünü kullanacak kişileri kamuoyuna sızdırması,

-Irak'ın yeniden imarı ve inşası ile kaynaklarının kullanılması konularında uzun dönemli rakamsal değeri yüksek sözleşmeler yapması,

temelde psikolojik etkileme eylem planının bir parçası olup, uluslar arası kamuoyu nezdinde mevcut olan ABD karşıtı muhalefeti aşmayı amaçlamıştır.⁷⁵ Gelişen olaylar ise ABD'nin bu amacını gerçekleştirdiğini göstermektedir.

20 Mart 2003'te Amerikan savaş uçakları Bağdat'ı bombalamıştır. 9 Nisan 2003'te ise Bağdat'ın Firdevs Meydanı'ndaki Saddam Hüseyin'in heykeli, Amerikan askerleri ve Iraklılar tarafından devrilmiştir. 30 yıldır süren bir baskıdan kurtulmanın ferahlığını yaşayan Irak halkı buna rağmen Amerikalı askerlere karşı direnmiştir. Mezhep farklılıklarının sorun olarak çıkabileceği şeklinde üretilen senaryolara karşılık, 2004 Nisan'ının ikinci haftasında Bağdat'ta camilerde ezanla birlikte bir de çağrı yapılmıştır. Bu çağrı Bağdat'taki Şiiilerin, Felluce'deki Sünni direnişçilere destek için yapılmıştır.⁷⁶ Bu çağrı, savaştan sonra birbirine düşecekleri söylenen iki mezhebin dayanışmasını göstermiştir.

ABD'nin Irak'a saldırmasına ilişkin kararın henüz netleşmediği dönemlerde Saddam'dan sonra ne olacağına ilişkin sorular daha az ele alınmıştır. Irak ülkesinin nasıl biçimleneceği ABD'nin daha önceki yaşadığı tecrübelerdeki örnek ülkelerdeki

⁷⁵ Aynı. sf:37

⁷⁶ Nazmi Akyol, "Irak Dünyanın Geleceği", Atlas, S:134, (Mayıs 2004), s:173

biçimlenmeye benzemediği için bir sorun oluşturmuştur. Bu nedenle de Irak'ta yeni ve özgün bir model oluşturma ihtiyacı duyulmuştur. Bu modelin nasıl bir yapıya inşa edileceğini anlamak için sosyal ve siyasal yapıya bakmak gerekir.

Irak'ta toplum yapısının yerleşik bir düzeyde olması ve bu çerçevede daha eğitilmiş bir nüfusa ve oturmuş aşiret yapısıyla birlikte siyasi bir kimliğe sahip olması ABD'nin rahat ve keyfi bir şekilde hareket edemeyeceğinin en önemli göstergelerindendir. Irak'ta her an kendini onaran ve yenileyen dinamik bir yapı mevcuttur. Dolayısıyla ABD'nin tepeden inmece bir tavırla Irak'ta hareket etmesinin önündeki en büyük engeli halk oluşturmaktadır. El Arabiye televizyonunda yayınlanan ve kendilerini Saddam'ın fedailerini olarak tanıtan silahlı kişilerin intikam yemini ederek "cihat" ilan etmesi⁷⁷ ve Amerikalı askerlere yönelik saldırılar Amerika'nın hiç beklemediği tepkilerdir. Nitekim ABD Savunma Bakan yardımcısı Paul Wolfowitz, 18 Temmuz 2003 Tarihli Los Angeles Times Gazetesi'nde yayımlanan demecinde,

"Irak'ta hukuk ve düzeni sağlayan ulusal organlar, savaşın bitmesiyle birlikte hızla çöktü. Bunu beklemiyorduk ve ön hazırlığımız, planımız yoktu. Zafer çok hızlı geldi. Bu durum, kendi sorunlarını da beraberinde getirdi. Irak'ta çok geniş bir bölgedeki hakimiyetimizin sözde kalmasına yol açtı."

sözleriyle ABD'nin başarısızlığının sebebini bile elde ettiği başarıyla açıklamıştır.⁷⁸

ABD'nin başarıyı sağlama yolunda önemli adımlar attığını düşünenler de vardır. Musul Vali yardımcısı Türkmen Doktor İbrahim Arafat, Amerikalıların yavaş yavaş ilerlemesini başarısızlık olarak değil, bir taktik olarak değerlendirmiştir. ABD'nin Musul'a hem para hem de malzeme yardımı yaptığını belirterek doğru yolda olduğuna inandığını belirtirken, kimi yöneticiler ve halk önderleri arasında ABD'nin yıllarca beklenen müdahalesi öncesinde Irak konusunda yeterli bilgisel hazırlık yapmadığını, Örneğin Irak tarihinden habersiz olduğunu düşünenler de olmuştur. Irak halkının çoğunluğunun isteği Saddam öncesi Irak'ın yeniden yaratılması, yani etnisitenin, din ve mezhebin öne çıkmadığı, devletin hiç kimseyi kayırmadığı bir Irak. Fakat, ABD'nin uyumlu, bütün ayrımcılıkları aşmış bir Irak isteyip istemediği belirsiz. Kürtleri de 1991'den bu yana sahip oldukları ayrıcalıklardan vazgeçmeleri zor gibi

⁷⁷ "Fedailerden Cihat İlanı", *Hürriyet*, (25 Temmuz 2003), s:9

⁷⁸ "100. Günde Kaos Uyarısı", *Hürriyet*, (19 Temmuz 2003), s:9

görülmektedir.⁷⁹ Libya Lideri Muammer Kaddafi de “Irak ABD için ikinci Vietnam olacak...” şeklindeki açıklamasıyla ABD’nin başarısızlığını vurgulayanlar arasındadır.⁸⁰ Uluslar arası Kızılhaç Örgütü Saddam Hüseyin’in devrilmesinden sonra 8 bin Iraklının da ortadan kaybolduğunu açıklamıştır. Irak’taki hapisanelerin büyük kısmının savaş sırasında yıkılmış olduğunu kaydeden Newsweek, tutukluların depo, antrepo ya da etrafi dikenli tellerle çevrili açık hava kamplarında tutulduklarını yazmıştır. Bu durum, Af Örgütü tarafından zalimce, gayri insani ve küçük düşürücü olarak nitelenmiştir.⁸¹

Amerika, Irak’ta yaklaşık 120 bin asker bulundurmaktadır. Ayrıca 30 bin asker de Kuveyt’tedir. Amerika dışında, Koalisyon Güçleri’ne bağlı 34 ülkenin Irak’taki toplam asker sayısı ise 25 bin 500’dür.⁸²

3. Körfez Savaşı olarak da adlandırılan Irak-Amerika Savaşı’ndan sonra Irak’ta petrol tamamen ABD’nin eline geçerken, akaryakıt karaborsaya düşmüştür. Petrol kuyularının, rafinerilerinin zarar görmesi nedeniyle sıkıntının had safhaya ulaştığı ülkede, petrol istasyonlarının önünde uzun kuyruklar oluşmuştur.

Dünya ekonomisi açısından Irak Savaşı’nın sona ermesi ile birlikte küresel ekonomi üzerinde bulunan belirsizlik havası dağılmıştır. Savaşın sona ermesi ile birlikte “savaş-risk” priminin ortadan kalkması petrol fiyatlarının 10 dolar/varil düşmesine neden olmuştur. Bu durum, ekonomik büyüme önündeki en büyük engelin ortadan kalkmasına neden olmuştur.

4. IRAK-AMERİKA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE

Savaşın her aşamasında Türkiye olanları yakından takip etmek ve zaman zaman müdahil olmak zorunda kalmıştır. Buna neden olan pek çok birinci derecede önemli

⁷⁹ Özdemir İnce, “ABD’nin İşi Zor, Demek Ki İşimiz Zor”, *Hürriyet*, (25 Temmuz 2003), sf:20

⁸⁰ “Kaddafi: Irak İkinci Vietnam Olacak.”, *Yeni Şafak*, (3 Ağustos 2003), s:11

⁸¹ “İşgal Sonrası 8000 Iraklı Kayboldu”, *Zaman*, (13 Ağustos 2003), s:9

⁸² Akyol, a.g.e.s:174

sebepler vardır. Irak'ın komşusu ve Amerika'nın müttefiki olan Türkiye, Körfez Savaşı sonrasında maruz kaldığı ekonomik kayıpların tekrarlanmaması için de ince bir dış politika izleme yoluna gitmiştir. Fakat Irak topraklarının bütünlüğünün korunmasını isteyen Türkiye olası bir Kürt Devleti tehlikesiyle de karşı karşıya kalırken, Irak topraklarında yaşayan Türkmenlerin güvenliği için de endişe duyduğundan daha aktif bir dış politika izlemek zorunda kalmıştır.

4.1. Irak'a Asker Göndermek İçin Hükümete Yetki Belgesi Verilmesi

ABD'nin Irak'a yönelik faaliyetleri için TBMM'de 6 Şubat 2003 günü kabul edilen birinci tezkere ile, ABD'ye Türkiye'deki bazı askeri tesisler ve askeri hava üsleri ile, bazı sivil hava ve deniz limanlarında, gerekli yenileştirme, geliştirme, inşaat ve tevsii çalışmaları ile alt yapı faaliyetlerinde bulunma amacıyla izin verilmiş olmasına rağmen, uygulamada bu kararda belirtilen sınırların aşıldığı durumlar ortaya çıkmıştır. Bu koşullarda, siyasal iktidar, bir an evvel Mutabakat Muhtırası'nı tamamlayarak ve ikinci bir tezkereyi TBMM'den geçirerek, fiili durumu hukukileştirmeye yönelmiş; ancak, 1 Mart 2003 Cumartesi günü TBMM'de yapılan toplantıda hükümetin hazırladığı tezkere kabul görmemiştir. Daha sonra, 20 Mart 2003 günü TBMM, 763 sayılı kararı ile üçüncü tezkereyi kabul etmiştir. Bu tezkere ile, TBMM, hükümeti, hem Türk Silahlı Kuvvetleri'ni Irak'ın kuzeyine gönderme, hem de yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk Hava Sahası'nı kullanmasına izin verme konularında yetkilendirmiştir. TBMM, Türk askerinin Irak'ın kuzeyine gönderilmesine yetki verirken herhangi bir koşul getirmemiş, ancak yabancı silahlı kuvvetlerin sadece hava unsurlarına ve yine sadece Türk Hava Sahasını kullanmalarına izin verilebileceğini öngörmüştür.⁸³

⁸³ Öztürk, a.g.e. s:35

4.2.İstanbul Zirvesi

Irak'a karşı bir savaşın gerçekleşme olasılığı bölge devletlerini ciddi anlamda endişelendirmiştir. Irak'ta bir savaşın meydana gelmesinin engellenmesi için, gerek Almanya,Fransa, Rusya ve Çin gibi bölge dışı devletler, gerekse Ortadoğu devletleri yoğun bir diplomasi trafiği başlatmış, sorunu savaşız çözmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Türkiye'nin girişimiyle İstanbul'da gerçekleştirilen zirve bölge devletleri tarafından gerçekleştirilen en kapsamlı girişimlendendir. Bu toplantıya Irak'ın komşusu olan Türkiye,İran, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Irak'ın komşusu olmamasına rağmen en önemli Arap devletlerinden birisi olan Mısır katılmıştır.

Arap dünyasından gelen bazı olumsuz eleştirilere rağmen, Türkiye'nin böyle bir girişime başvurması olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Oluşan görüşlere göre,Türkiye'nin bu girişimi başlatmasının bir nedeni, savaş yükümlülüklerini başta Arap ülkeleri olmak üzere bölgedeki diğer ülkelere yükleme çabasıdır. Ve ayrıca Türkiye'nin elinden geleni yaptığı ve somut bir cevap alamadığını kanıtlamaya çalışmasıdır. Ayrıca bu görüşlere göre Türkiye kendi kamuoyunu ikna etmeyi amaçlamıştır. Zirveden çıkan sonuç ise Irak'a komşu devletlerin savaşı engellemek için ellerinde somut ve güçlü bir araç ve proje olmadığının anlaşılmasıdır. Bu ülkeler sadece savaşın çıkmaması yönünde temennilerde bulunmuşlardır. Arap medyasında Türkiye'nin bu girişime başvurmasının sebebi birçok nedene dayandırılmaktadır. Bunlardan birisi dönemin başbakanı Abdullah Gül'ün "kendi geleceği ve İslami partisinin geleceğinin yolundaki ekonomik mayınları geçmesine bağlı" olduğu şeklindedir. Gösterilen nedenlerden bir diğeri de, "Irak'ın bir varil barut olduğunu ve patladığı takdirde bütün bölgeyi etkileyeceği ve dolayısıyla söz konusu patlamanın sonucunda Türkiye'nin ulusal birliğinin etkileneceği"dir. Gösterilen bir başka neden ise, "Türkiye'nin savaşa karşı çıkışlarının Suudi Arabistan ya da Körfez ülkelerinin karşı çıkışlarıyla örtüşmesi durumunda, böyle bir örtüşme sayesinde Türkiye, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin yardım ve hibeler kesesine girebileceğidir."

Ancak bazı olumsuz tepkilere rağmen, Türkiye'nin savaşa karşı girişimleri savaş karşıtları tarafından özellikle de Irak tarafından son derece olumlu karşılanmıştır. İstanbul toplantısı süresince Irak yönetimi, Türkiye'de gerçekleştirilen savaş karşıtı gösterilere medyasında geniş yer vererek Türk dostluğunu teşvik etmeyi hızlandırmıştır. Irak yetkilileri, Türkiye'nin uğradığı zararlardan sık söz ederek, Türkiye'yi kendi çıkarlarını savunmaya çağırmıştır.⁸⁴

4.3. Savaş Sırasında Türkiye-Amerika Arasında Yaşanan Gerginlikler

Amerika Birleşik Devletleri bu krizde ciddi bir uluslar arası destek sorunu yaşamıştır. Uluslar arası kamuoyu ABD'nin iddialarını "haklı" bulmazken, tepkisini sokak gösterileri ve protestolarla gösterirken Türkiye de BM Kararlarını gerekçe göstererek isteksizliğini belli etmiştir. Yine de ABD'ye karşı bir tavır almamış, pek çok ülke gibi "ABD'nin tehdit ile ikna arasındaki" zorlayıcı politikasından dolayı ABD'nin yanında görünmüştür.⁸⁵ Türkiye, bir yandan ekonomik vaatlerle ikna edilmeye çalışılırken, diğer taraftan ABD'nin isteklerini yerine getirmemezse IMF ve Dünya Bankası yardımlarının kesileceği, "Washington'un telefonlarının Ankara'ya karşı hep meşgul çalacağı", Saddam Hüseyin sonrası Irak'ta Türkiye'nin söz sahibi yapılmayacağı vb. sözlerle sürekli olarak tehdit edilmiştir. The New York Times gibi Washington ile yakın bağları bulunan gazetelerde çıkan Türkiye'yi sert bir dille eleştiren yazıların Türkiye'ye açık bir uyarı olduğu görülmüştür. ABD, İngiltere ve İsrail üçlüsünün Irak planları Türkiye'yi endişelendirmiştir. İngiltere, Musul-Kerkük'ün Misak-ı Milli dışında kalmasına neden olan ve Ortadoğu'nun bugünkü sorunlu halinden sorumlu olan ülkelerin başında gelmektedir. İngiltere bu aşamada askerlerinin Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a geçmesi isteğinde bulunmuş, Türk basını ve kamuoyu da gösterdiği sert tepkilerle İngiltere'ye olan tarihi güvensizliğini açıkça ortaya koymuştur. İsrail'in ise güçlü olmayan bir Arap dünyası için yeni bir Kürt devletinin kurulmasını istediği tahmin edilmektedir. Körfez Savaşı'ndan sonra ise Kuzey Irak'taki Kürt

⁸⁴ Hasan Yılmaz, "İstanbul'da Gerçekleşen Irak Zirvesi'nin Sonuçları ve Arapların Tepkisi", *Stratejik Analiz*, c:3,S:35, (Mart 2003), s:13

⁸⁵ Sedat Laçiner, "Irak Krizi: Ortadoğu'nun Yeniden yapılandırılmasının İlk Aşaması mı?", *a.g.e.s*:31

oluşumun Amerika ile yakın bağlantıları ve Amerika'nın zaman bağımsız bir Kürt devletini ima eden açıklamaları Türkiye'nin yakın müttefiki konumunda olan bu üç ülkenin Irak politikalarını kendi çıkarları için bir tehdit olarak görmesine neden olmuştur. Yine de Amerika'nın Irak'a saldıracağı ve Ortadoğu'ya yerleşeceği varsayımından hareketle Türkiye kendisini sarsacak radikal değişikliklere ve yaratılması muhtemel yeni rejimlere karşı söz sahibi olmak için Amerika'dan yana tavır almayı göze alamamıştır.⁸⁶

Körfez Savaşı'ndan en çok zarar gören ülkelerden biri olan Türkiye, yapılan son savaştan sonra aynı yanılgıya düşmemelidir. Siyasi, askeri ve ekonomik çatışmaların yaşandığı bu coğrafyada Türkiye aktif bir rol üstlenmeli ve kendi menfaatlerini ısrarla kollamalıdır. Fakat daha çok işler yapılması gereken bu coğrafyada Türkiye'nin pasif olması belirlenen hedeflerin gerçekleştirilme hızını arttıracığı için Türkiye'ye zaman kapalı, zaman da net ifadelerle sesinin çıkmaması dikte edilmektedir. Irak'ın yeniden imarı konusunda Türkiye'nin olası ekonomik kazançları, Kuzey Irak'ta askeri gücüyle sahip olunabilecek söz sahibi olma hakkı, Kürt Devleti kurulması karşısında ulusal güvenliğini bozma ihtimaline karşı gösterdiği direnç yok edilmeye çalışılmaktadır. Kuzey Irak'ta 11 Türk askerinin başlarına çuval geçirilerek gözaltına alınması bu uyarıların kapalı ifadesiyken, ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz'in

“Bizi hayal kırıklığına uğrattınız. Özellikle askerler, kendilerinden beklenen güçlü liderliği gösteremediler. Daha büyük hayal kırıklığı ise Türk hükümeti ve halkının, nelerin kaybedileceğinin anlamaması oldu. Stratejik ortaklığımızın devamını istiyorsanız, hatanızı kabul etmelisiniz. Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkileri tamamen bizim izlediğimiz politika ile uyumlu olmalı.”

şeklindeki azar ve tehdit içeren beyanatı bunun çok net bir ifadesidir. Wolfowitz'in fırçalama hareketi bir yönü ile Türkiye'nin Irak pastasından pay istemesini önlemek amacına yöneliktir.⁸⁷

Amerika bu savaşla birlikte kendi müttefikini kendi yaratmıştır:Kürtler.Öyle ki Kürtler arkalarında büyük bir destek olarak gördükleri ABD'nin gücünü hissederek

⁸⁶ a.g.e.s:35

⁸⁷ Çetinoğlu, a.g.e. ,s:8

Türkiye'ye meydan okumuşlardır. 11 Türk askerinin gözaltına alınma süreçlerinde Kürt peşmergelerin de Amerikalı askerlerin yanında bulunmaları, Celal Talabani'nin Kuzey Irak'ta Türk askeri istememesi ve Irak'ın kuzeyine müdahale edildiği takdirde buraların Türkiye'ye mezar olacağına söylenmesi⁸⁸ gibi nedenler Türkiye'yi bölgede pasif duruma getirme çabaları olarak algılanmıştır.

4.4.Amerika'nın Türkiye'den Asker İsteği

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Pearson, 21 Temmuz 2003'te, Ankara'da Washington'un Türkiye'den asker istemediğini ima ederek, Irak'a asker göndermeyi Türkiye'nin istediğini söylemiştir. Fakat bundan 3 gün sonra ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Ankara'yı ziyaret eden ABD Merkez Komutanı John Abizaid'in asker isteği talebini Türkiye'ye ilettiğini belirtmiştir.⁸⁹ Diplomaside yaşanan bu karışıklık ABD'nin de strateji konusunda kafasının karışık olduğunu göstermektedir.

Amerika, Irak'ın asayiş ve güvenliği için Türkiye'den asker istemiştir. Türkiye'nin ise istediği bazı güvenceler vardır. Bunlar Irak'ın bütünlüğü, Türkmenlerin güvenliği, Türk müteahhitlerinin Irak'tan pay alması ve PKK'nın 2003 yılı sonuna kadar Irak'tan tasfiye edilmesidir.⁹⁰ Kimi yazarlar ve siyasiler Irak'a asker göndermekten yana olduklarını ifade ederken, kimi yazarlar ve siyasiler bunun yanlış olduğuna dikkati çekmiştir. Bu görüşe göre;

"TBMM'nin Kuzey Irak'a asker göndermesi için hükümete yetki vermesine rağmen ABD'nin burada Türk askeri istememesi, ancak Bağdat çevresi için bu talepte ısrar etmesi endişe vericidir. Güvenliği sağlamak için Müslüman olan Irak halkına Müslüman olan Türk askeri getirilecektir...Irak'ın sosyal ve etnik yapısını bilmeyenler için bu mantık geçerlidir...bugünkü haliyle Irak'ta güvenlik görevi alan asker hangi asker olursa olsun ABD askeri muamelesi görecektir...Asıl güvenlik sorunu 36. paralelin güneyinde kalan içinde Bağdat'ın bulunduğu bölgededir. Ki burada nüfus Şii ağırlıklıdır...Şii Müslümanlar, Sünni Müslümanlardan daha duyarlı, daha bilinçli ve daha organize. Dolayısıyla Irak

⁸⁸ Yağmur Çavuşoğlu, "Sırtlanlar, Leş Kargaları ve Türkiye", a.g.e.,s:12

⁸⁹ "ABD,Acil Yanıt Bekliyor", *Hürriyet*,(25 Temmuz 2003), s:-

⁹⁰ Güngör Mengi, "Irak İçin Değer", *Vatan*,(26 Temmuz 2003),sf:3

dışından gelen askerin dinine, imanına değil üstlendiği misyona bakacak ve ona göre tavır belirleyecektir....”⁹¹

Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türkiye'nin Irak'taki istikrar gücüne asker vermesini iki koşula bağlamıştır. Bunlar; “Irak'ın yeniden yapılanmasında Türkiye'ye pay verilmesi” ve “Irak'ın geleceğinde ABD'yle ortak bir anlayışın geliştirilmesi”dir. Ayrıca, Abdullah Gül, Washington Post'a verdiği demeçte Türkiye'ye Irak'ın yeniden yapılanmasında özel ve derin bir rol verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aksi takdirde Meclis üyelerinin asker göndermeyi engelleyebileceği uyarısını yapmıştır.⁹²Türkiye'nin bu bölgeye yüzyıllarca hükmettiği için bölgeyi iyi tanıdıklarını belirten Abdullah Gül, elektrik, içme suyu,yakıt, telekomünikasyon ve sağlık konularında ihale almak istediklerini de vurgulamıştır.⁹³Colin Powell ise; Irak ulusal ordusunun ve polis gücünün yeniden kurulması,hastanelerin yeniden inşası, elektrik santrallerinin yeniden kullanılabilir hale getirilmesi, sağlık hizmetlerinde destek, Irak'ta gıda konusunda duyulan açığın giderilmesi konularında istişarelerde bulunabileceklerini bildirmiştir. ⁹⁴ Abdullah Gül,Irak'a asker gönderilmesi konusunda BM şartında ısrar etmeyip,NATO şemsiyesinin yararlı olacağını açıklamıştır.⁹⁵ Fakat, bu öneri gerçekleştirilmesi çok uzun zaman alacağı gerekçesiyle Amerika tarafından geri çevrilmiştir. Pentagon yetkilileri bunun yerine, Türk hükümetinin ihtiyacı olan uluslararası karar olarak Güvenlik Konseyi'nin ABD'ye 2 yıl Irak'ı yönetme yetkisi veren kararını kullanabileceğini söylemiştir. ⁹⁶

Türkiye'de hükümet ve Genelkurmay Irak'a asker göndermekten yana bir tavır sergilemişlerdir. Genelkurmay komşunun bahçesinde güven ortamı ararken, AKP Hükümeti'nin bu düşüncesinin ardında IMF'den alınacak olan 1 milyon dolarlık hibe ve 8,5 milyar dolarlık kredi fırsatının olması aranmaktaysa da,⁹⁷ Hükümet ve Genelkurmay Irak'a asker gönderilmesi konusunda 10 gerekçe sunmuştur:

⁹¹ Resul Tosun, , “Bu İşe ABD Ne Der?”, **Yeni Şafak**,(3 Ağustos 2003)s:5

⁹² “Ortak Olursak Asker Göndeririz.”, **Hürriyet**, (25 Temmuz 2003),s:8

⁹³ “Kararınızı En Kısa Sürede Bekliyoruz.”, **Hürriyet**, (25 Temmuz 2003),s:9

⁹⁴ “ABD, İşbirliği Alanlarını Bildirdi.”, **Hürriyet**,(25 Temmuz 2003), s:8

⁹⁵ “BM Değil, Nato Şemsiyesi”, **Hürriyet**,(25 Temmuz 2003), s:9

⁹⁶ “Asker Kararı İçin Ankara'ya 21 Gün”, **Vatan**, (27 Temmuz 2003), s:11

⁹⁷ Birol Durucan, “Hangisi Doğru”, **Yeniçağ**(25 Temmuz 2003),s:13

-Bölgesinde ciddi bir güç olan Türkiye'nin, bu güçlülüğünü sürdürmek için Irak'taki denklemin içinde olması gereklidir. Aksi takdirde, Türkiye hem siyasi, hem e ekonomik açıdan kayıplara uğrar.

-Türkiye-ABD ilişkileri 1 Mart'tan sonra ikinci bir zedelenmeyi kaldıramaz. Türkiye'nin Irak'a bu sefer de asker göndermemesi, Türkiye'nin inanırlığını ciddi şekilde sarsar.

-Türkiye, Irak'la sürekli birlikte yaşamak durumundadır. Komşuda yangın varsa, her saat başı değişik gelişmeler yaşıyorsa, Türkiye'nin bu duruma seyirci kalması doğru olmaz. Irak'ın istikrar ve huzuru Amerika'dan önce Türkiye'nin yararınadır.

-Bulgaristan, Azerbaycan bile Irak'a asker gönderirken, Türkiye'nin izleyici pozisyonunda kalması, Türkiye'nin çıkarlarına uygun değildir.

-BM'den karar çıkıp çıkmayacağı belli değildir. Bir karar çıkmasını beklerken kararsız bir durumda kalınabilir. Zamanında verilecek karar en doğrusudur, fakat kararsızlık en kötüsüdür.

-ABD, Türkiye'nin Irak'a asker göndermesini istemektedir. Dışişleri Bakanı Gül'ün Washington ziyaretinde bu konu defalarca gündeme getirilmiştir. Ve Türkiye'den kararını kısa sürede vermesi istenmiştir.

-Türk askeri Irak'ta kesinlikle askeri güç durumunda olmayacaktır. Güvenlik boyutunun yanı sıra, Irak halkına huzur götürmek, eğitimden sağlığa, gıdadan elektrik-su altyapısına kadar bir çok alanda sosyal hizmetler vermek için Türkiye'nin bu konuda çalışmaları vardır. Türk askerinin tutumu, ABD dahil diğer tüm ülkelere örnek olacaktır.

-1Mart tezkeresine göre daha riskli bir durum vardır. çünkü ilk tezkereye göre Kuzey Irak'a gidilecekti.ama şimdi Irak'a gidilecek. Risk olduğu için zaten istikrar

gücüne ihtiyaç vardır. Nerede istikrarsızlık varsa oraya gidilmelidir. Türk askeri her türlü görevi yapmaya muktedirdir.

-Kuzey Irak'ta PKK-KADEK'in bertaraf edilmesi konusunda Amerika ve Türkiye hemfikirdir. Fakat Türkiye'nin Irak'a asker göndermemesi durumunda, ABD'nin bu görüş birliğini hayata geçirmeyi ağırdan alma ihtimali artar.

-Türkiye, Türk askerinin hangi bölgelerde, ne şekilde görev yapacağı dahil bir çok teknik konuyu içeren sualnameyi ABD makamlarına göndermiştir. Washington'dan gelecek yanıt üzerine bir çok nokta aydınlanacaktır. Asker sayısını duruma göre Türkiye belirleyecektir.⁹⁸

Bu gerekçeler belirlendikten sonra, Genelkurmay Başkanlığı, yaklaşık 10 bin askerden oluşan iki tugayı içerecek bir tümenin Irak'a gönderilmesi ve orada bir yıl kalmasının maliyetinin 60 milyon dolar civarında olabileceğini açıklamıştır. Olağanüstü durumlar için ise 20 milyon dolarlık ek bir ödenek ayrılması planlanmıştır.⁹⁹

Bütün bunlara rağmen Irak'a asker gönderilmemiş ve Irak'a asker gönderen bazı ülkelerin Irak'ta zor koşullarla karşı karşıya gelmeleriyle askerlerini geri çektikleri dikkate alınır, bu durumun Türkiye'nin lehine olduğu anlaşılır

5. SAVAŞ SONRASI IRAK'TA YENİDEN YAPILANMA

ABD'li yazarlar arasında Irak'ın yeniden yapılanmasına ilişkin iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Irak'ta eski rejimi tamamen reddetmek ve yepyeni bir Irak inşa etmektir. Bu noktada ABD siyasal yapısını Irak'a örnek gösterecek kadar uç noktalara gidenler dahi bulunmaktadır. Diğer yaklaşım ise Irak'ın sosyal, ekonomik ve siyasal gerçekliklerini yadsımadan fakat eski rejimden bazı unsurların temizlenmesi ve yeni yapının içinde bunların da yer almasını içerir. Bu yaklaşımın genel özelliği, Irak'a çok sayıda sosyal grubun bulunduğu rejimin korkulan

⁹⁸ "Karar Meclisin", *Hürriyet*, (13 Ağustos 2003), s:9

⁹⁹ "Mehmetçiğin Irak'taki Bir yılı 60 Milyon Dolar", *Hürriyet*, (17 Ağustos 2003), s:10

ve düşman olarak görülen eski unsurlarının dahi yeni yönetime uygun bir biçimde yerleştirilebileceğini öngörmektedir. Buna göre ordunun, Baas Partisi'nin, güvenlik teşkilatlarının önde gelen isimleri tutuklanmalı ve yargılanmalı, diğerleri emekli edilme veya yeni rejime olan bağlılıkları ispatlandıktan sonra istihdam edilme yoluna gidilmelidir.

Irak'ta yeniden yapılanma için planlar yapılırken Irak'ın sosyal ve siyasi yapısı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için Irak'ta ABD desteğinde 25 kişiden oluşan Geçici Hükümet Konseyi kurulmuştur. Konsey üyelerinden Yusuf Kanna'nın açıklamasına göre, Konsey'deki etnik ve dini temsil oranı kabinede aynen uygulanmıştır. Buna göre, 25 bakandan 13'ü Şii Arapları, 5'i Sünni Arapları, 5'i Kürtleri, 1'i Türkmenleri, 1'i de Hıristiyanları temsil etmektedir. Konsey'e yakın kaynaklara göre, Dışişleri Bakanlığı görevi Mesut Barzani'nin partisi KDP'nin sözcüsü Hoşyar Zebari'ye, Maliye Bakanlığı Sünni Kemal Geylani'ye, Petrol Bakanlığı Şii İbrahim Muhammed Bahr ül Ulüm'e, İçişleri Bakanlığı Şii Nuri Bedran'a verilmiştir.¹⁰⁰ 28 Haziran 2004'te ise egemenlik Irak'a tamamen devredilmiştir.

Irak'ın savaştan sonra asayiş ve onarımının sağlanması için öngörülen tahmini rakam 600 milyon dolar civarındadır. Bu durum, Amerika'nın Irak'ta yeniden yapılanması konusunda büyük zorluklar çekeceğine işaret etmektedir. Nitekim, ABD yönetiminin görüştüğü büyük petrol şirketleri, güvenlik ve meşruluk sorunları devam ettiği sürece, Irak'ta yatırım yapmayı düşünmediklerini belirtmişlerdir. Bu karar ABD'nin planlarına uymamaktadır. Irak'ta ABD destekli işgal otoritesinin meşruluk sorunu yaşadığını düşünen petrol şirketlerinin yöneticileri, Irak petrolerinden yararlanmak için 30 ila 40 milyar dolar arasında yatırıma ihtiyaç olduğunu da belirtmişlerdir.¹⁰¹ Bu durumda ABD'nin amaçlarına ulaşabilmesi için öncelikle meşruluk sorununun halletmesi gerekmektedir. ABD'nin Irak'ta her türlü destek ve meşruluktan yoksun bir savaşa girmesi, her ne kadar savaşın ilk aşamasında kendisine bir zafer havası getirmiş olsa da, savaş sonrası sürece dair endişeleri daha da artmıştır. Muhtemelen ABD, bölgedeki yeniden yapılanma projesinde kısmen bölge ülkelerini de dikkate alacak bir stratejiyi ortaya koyacaktır. Böylece hissettiği "meşruluk" sorununa

¹⁰⁰ www.ntvmsnbc.com

¹⁰¹ "Petrol Şirketleri Irak'tan Çekiniyor.", *Yeni Şafak*, (3 Ağustos 2003), s:10

da kısmen çözüm bulmuş olacaktır. Pentagon'un Irak için Müslüman ülkelerden asker istemesi¹⁰² de bu meşruluğun kazanılması için bir adım olarak değerlendirilmiştir. Pakistan, Hindistan ve Türkiye'den asker istenmesi üzerine Hindistan, BM Kararı olmadan Irak'a asker göndermeyeceğini açıklamış, Pakistan ise Birleşmiş Milletler, AGİT ya da Körfez İşbirliği örgütü gibi bir şemsiye örgüt altında bu teklifi kabul edeceğini belirtmiştir.¹⁰³

ABD'nin önde gelen araştırma enstitülerinden Stratejik ve Uluslararası Etüdler Merkezi(CSIS), "Savaş Sonrası Irak için Eylem Stratejisi" adlı raporunda ülkede barış ortamını yeniden tesis etmenin Saddam'ı devirmekten daha zor olacağını belirtmiştir. Raporda buna kanıt olarak eski deneyimler gösterilmiş ve Afganistan'da yol yapımı gibi yeniden yapılandırma çalışmalarına ancak operasyon tamamlandıktan 1 yıl sonra başlanabildiği örnek verilmiştir.

Rapora göre, ABD ve Birleşmiş Milletlerin Saddam sonrası Irak'ta başarı potansiyelini arttırmak için atılması gereken 10 önemli adım vardır. Bunlar:

1-Ülkede geçici güvenlik gücünün oluşturulması. Rapora göre, ülkede oluşabilecek güvenlik boşluğunun önüne geçmek için savaş hazırlıklarıyla eş zamanlı olarak gerekli planlamalar yapılmalıdır.

2- Ülkede kalan kitle imha silahlarının bertaraf edilmesi için kapsamlı bir plan geliştirilmeli. Irak rejiminin çökmesinin ardından , ülkenin bilimsel ve sınai altyapısıyla dağıtım sistemlerinin kontrol altına alınmaması halinde, silahların ülkeye yayılması bir felaket doğurabilir.

3- Ülkede barışın tesisi ve bölgesel dengelerin temini için savaş sonrası ortaya çıkabilecek diğer hayati konularla ilgili düzenlemelerin yapılması. Düzenli ordunun yeniden toplanması, petrol altyapısının korunması ve toprak bütünlüğünün sağlanması gibi..

¹⁰²Washington Post,29 Haziran 2003, Ferai Tınç, "Bu Kadar Zor mu", Hürriyet(25 Temmuz 2003)s:18

¹⁰³ Aynı,s:18

4-Uluslararası ölçekte geçici bir yönetim kurulması ve geçici bir başkan seçilmesi

5-Ülkede ulusal diyalog sürecinin başlatılması ve bu işi yürütecek birinin görevlendirilmesi.

6- Uluslararası hukukçulardan oluşan ve gerektiğinde her yere kolayca ulaşabilecek bir Adalet Kurulu'nun oluşturulması

7- Uluslar arası sivil polis memurlarının görevlendirilmesi

8- Irak'ın borçlarının yeniden yapılandırılması için bir toplantı çağrısında bulunulması. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin savaş sonrası ortaya çıkabilecek iddiaları gözden geçirmesinin teşvik edilmesi...Dış borçlar, tazminat talepleri ve geciken kontratlarla toplam mali yükü 383 milyar dolar olarak tahmin edilen Irak'ın, petrol kaynaklarının yeniden yapılanma çalışmalarında kullanılabilmesi için borçlarından kurtulması gerektiği belirtilmiştir.

9-Irak'a karşı yaptırımların gözden geçirilmesi, yaptırımların kısmen kaldırılması ya da askıya alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması

10-Irak için Bağış Toplama Konferansı düzenlenmesi. Raporu göre, ülkeye yapılacak acil insani yardımların karşılanması ve yeniden yapılandırma projelerinin başlaması için gerekli kaynağın en kısa zamanda toplanması gerekmektedir.

CSIS, savaş sonrası başarı için savaştan önce atılması gereken adımları böyle sıralamış ve ABD'nin, Irak'ın yeniden yapılandırılmasında başarısız olursa, çıkarlarını zedeleyecek çok ciddi tehditlerle karşı karşıya kalabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁴

Nitekim ABD'nin, tepkilere rağmen başlattığı Irak'ın işgalinin üzerinden bir yıldan fazla zaman geçmesine rağmen savaşın nedeni olarak sunulan kitle imha silahlarından hala haber alınmamıştır. Irak halkını özgürleştirmek için başlatılan savaştan 9 ay sonra 14 Aralık 2003'te¹⁰⁵ Irak'ın devrik lideri Saddam Hüseyin saklandığı yerde yakalanmış, ancak ülkeye barış henüz gelmemiştir. Ülkenin geleceğiyle ilgili belirsizlikler de hala sürmektedir. Ülkeye demokrasi getirilmesini isteyen Amerika, Iraklı mahkumlara yapılan işkencelerin basına sızmasıyla birlikte bütün dünyada ciddi bir prestij kaybına maruz kalmıştır. Skandal olarak nitelenen

¹⁰⁴ www.ntvmsnbc.com/news/228031.asp

¹⁰⁵ <http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa/0,,tarih~2003-12-14-m,00.asp>

işkence görüntülerine rağmen Amerika özür dilemekte tereddüt etmiş ve imajının temizlenmesi adına cezaevlerinde kalan bir çok Iraklı mahkumu serbest bırakmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE EKONOMİNİN GELİŞİMİ

1. IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Irak ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri ve gelişimini incelemeyden önce, bu iki ülkenin geçmişteki ilişkilerinin anlaşılması, etkileşimleri, işbirlikleri ve çatışma noktalarının bilinmesinde yarar vardır. Türkiye ve Irak, Ortadoğu'nun en etkin aktörlerinden ikisidir. Bu iki ülke suni yanardağların oluşturulduğu ve sürekli sürpriz patlamalar yaptığı bir coğrafyada komşu bulunmaktadır. Bu da bu iki ülkenin gerek siyasi, gerek askeri, gerekse de ekonomik kararlar alırken ne denli dikkatli ve bilinçli kararlar almaları gerektiğini işaret etmektedir. İkili ilişkilerde yaşanan problemler aşılabilecek durumda olmasına rağmen, kışkırtmalar ve sahneye diğer aktörlerin girmesiyle olumsuzluklar içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Diğer aktörlerin yönlendirmeleri ve bu iki komşunun buna verdikleri tepki, yine bu iki komşunun arasını açmaktadır.

Türkiye-İrak ilişkilerinin tarihi geçmişi Büyük Selçukluların bölgeye hakimiyeti ile başlamıştır. Bu devletin yerini daha sonra sırasıyla Irak Selçukluları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti almıştır. Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat'ı almasıyla bölge tekrar Türk hakimiyeti altına girmiş ve 1534-1920 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında kalmıştır.

1. Dünya Savaşı sırasında Basra'yı işgal eden İngiliz Birlikleri Kutü'l Amare'de uğradıkları ağır yenilgiye rağmen, Bağdat'a girmişlerdir. Böylece Irak 1916-18 yılları arasında İngiliz işgali altında kalır. 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile Musul boşaltılır. Daha sonra Irak toprakları Osmanlı Devleti'nden birer birer ayrılır.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Semir Avcı, "Irak'taki Türk Tarihi"2023,S:17,(Eylül,2002),s:25

Ortadoğu'da barışın düzenlenmesi için Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının ertesinde,19-26 Nisan 1920'de İtalya'nın Sen Remo kentinde bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta alınan kararlardan biri Irak topraklarının İngiliz mandası altına girmesidir. Ortadoğu'daki ülkeler için karar verilen "A tipi" manda yönetimi, sözkonusu ülkelerin bağımsız sayılmasını, ama kendilerini yönetecek siyasal olgunluğa erişinceye kadar mandater devletin otoritesi altında kalmalarını öngörmüştür.¹⁰⁷1920-1932 yılları arasında Irak İngiltere'nin mandası olarak kalmış,1932 yılında ise bağımsızlığına kavuşmuştur 1932 yılında bağımsızlığına kavuşan Irak 1933'te Anadolu'dan Irak'a göçeden Hıristiyan grupların Irak'taki Hıristiyanlarla birlikte davranıp, iktidara karşı ayaklanmalarıyla başlayan iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Bu ayaklanmayı bastıran Geylani hükümeti daha sonra yerini daha ılımlı bir hükümete bırakmıştır. Aynı yıl Faysal'ın ölümü ve yerine Gazi'nin geçmesiyle Irak, İngiltere karşıtı bir tutum sergilemiş ve Almanya ile ilişkilere ağırlık vermiştir. Kral Gazi döneminde siyasal karışıklıklar yaşanmasına rağmen, bazı alanlarda önemli ilerlemeler de kaydedilmiştir. Kerkük Petrol yatağını Akdeniz'e bağlayan petrol boru hattı, 1935'te faaliyete geçmiştir. Aynı yıl, daha önce İngiliz denetiminde olan demiryolları satın alınmıştır. 1937'de Suudi Arabistan'la bir saldırmazlık anlaşması imzalayan Irak, Arap dünyasıyla işbirliğini de arttırmıştır. Yine bu dönemde Habeşistan'ın işgaliyle beliren İtalyan tehlikesi, Ortadoğu'da güvenlik ihtiyacını arttırmıştır. İran'ın teşebbüsüyle 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında bir Saldırmazlık Anlaşması parafe edilmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye'nin politikası "Yurtta sulh, cihanda sulh" temeli üzerine bina edilmiştir. Bu arada Atatürk önderliğinde bir çok reformlara girişilmesi ve bunda da başarılı olunması, bazı Iraklı politikacıların Türkiye örneğinden etkilenmelerini sağlamıştır. 1936 Darbesi Türkiye'ye ve Atatürk'e hayran bir yönetimin işbaşına gelmesini sağlamıştır. Habeşistan işgaliyle beliren İtalyan tehlikesi, Saldırmazlık Anlaşması yapan devletlerin aralarına Afganistan'ı da alarak 1937'de Sadabad Paketi'nin oluşturmalarına neden olmuştur.Türkiye bu paktla bölgede bir nevi lider durumuna gelmiştir.

¹⁰⁷Dedeoğlu, a.g.e.s:17

Anlaşma ,Tahran'da imzalandığı yer olan Şah'ın yazlık sarayının adına izafeten, Sadabad Paktı diye tanınmaktadır. Sadabad Paktı sadece dostluk, saldırmazlık ve dayanışma prensiplerine dayanmakta olup bir savunma sistemi kurmamıştır.

Anlaşma, 14 Ocak 1938 tarihli ve 3324 sayılı kanunla Büyük Millet Meclisince onaylanmış ve 10. madde gereğince bütün tasdiknamelerin Tahran'da yapıldığı 25 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁸

1939-1945 yılları arasında Türk-Irak ilişkileri Türkiye'nin savaş dönemi genel dış politikası dahilinde cereyan etmiştir. 2. Dünya Savaşı sırasında Sadabad Paktı fiili gücünü kaybetmiş, fakat her iki ülke de birbirlerine düşmanca bir tutum içerisinde girmemişlerdir.

Daha sonra buna benzer bir antlaşma olan Bağdat Paktı imzalanmış ve yaklaşmakta olan Dünya Savaşı'nda Ortadoğu bölgesi güvenlik altına alınmak istenmiştir. Fakat bu pakt, Arap ülkelerinin katılımını sağlayamadığı gibi, bölgede yeni oluşumlara yol açmıştır. Sosyalizmle karışık Arap milliyetçiliği, Mısır'ın da kışkırtması ve desteğiyle, özellikle Irak'ta muhalefetin güçlenmesine yol açmıştır. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de aktif katılımı ile imzalanan Bağdat Paktı, 1958 yılındaki Irak Darbesi'ne kadar devam etmiştir. Bu tarihe kadar İngiltere'nin etkisi ile Batıya yakın bir ülke olarak varlığını sürdüren Irak, 1958 yılında Sovyetler Birliği'nin desteklediği Kasım Darbesi ile Batıdan uzaklaşmış ve bunun sonucunda da bir NATO ülkesi olan Türkiye ile arası açılmıştır. Irak İhtilali ile krallık rejimine son verilmiş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Darbe ile Irak'ta Sovyet etkisinin artması, Türkiye üzerinde Batı etkisini arttırmış; ABD, İngiltere ve İsrail gibi ülkeler Türkiye'de bir askeri rejim arayışına girmişler ve böylece Türkiye'yi Sovyetlerin yayılmasına karşı, kendi taraflarında stabilize etme politikasını izlemişlerdir.

1945-1958 döneminde ise Türk-Irak ilişkileri, Ortadoğu bölgesinde meydana gelen birtakım dalgalanmalara rağmen, dostça gelişimine devam etmiştir. 1945 yılında

¹⁰⁸ Canatan, a.g.e.ek:B

Irak Kralı naibi Abdülillah'ın Türkiye'ye ziyaretiyle iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme göstermiştir. 29 Mart 1946 tarihinde Türkiye ve Irak hükümetleri arasında imzalanmış bulunan dostluk ve iyi komşuluk anlaşması ile bu anlaşmaya ek 6 protokol TBMM'ce 5 Eylül 1947 tarihinde 5230 no'lu kanunla kabul edilmiştir. Protokole giriş bölümünde bu protokole duyulan gereksinim nitelikleri açıklanmakta ve bu amaçla 1.madde Irak'ın Dicle,Fırat ve bu iki nehrin kollarında kurulacak bentler, gözetleme istasyonları ve başka yapılar için yerler seçilmesini, bu hususta gerekli planların hazırlanmasını mümkün kılacak araştırmalar yapılmasını, arazi ölçmek ve hidrolik,jeolojik ve diğer bilgilerin toplanması amacıyla teknisyenlerin en kısa zamanda Türkiye'ye gönderilmesini, bu konuda Türk Devleti'nin yardımcı olmasını öngörmektedir. ¹⁰⁹

Irak hükümetinin daveti üzerine Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Prof. Fuat köprülü yardımcılıyla birlikte 6 Ocak'ta Irak'a bir ziyaret yapmışlardır. Ortadoğu bölgesinin istikrara ve güvenliği için Türkiye ve Irak bir anlaşma yapmayı kararlaştırmışlardır.Yapılacak anlaşma, Birleşmiş Milletler Adlaşması'nın 51. maddesinde belirtilmiş olan meşru savunma hakkına dayanarak gerek bu bölge gerek bu bölge dışından taraflara yöneltilecek saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında işbirliği yükümlülüğü içerecektir. 12 Ocak 1955'te Bağdat'ta yapılan bu Türk-Irak Ortak Bildirisi'nden sonra 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye adına Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Prof. Fuat Köprülü; Irak Krallığı adına da Başbakan Nuri Sait ve Dışişleri Bakanı Burhanettin Başayan tarafından imzalana anlaşma TBMM'de hazır bulunanların 449, Irak Parlamentosu'nda da 11 "evet" oyuyla tasdiklenmiştir.

Türkiye'de 1960 yılında yapılan askeri hareketten sonra, bölgede bozulan dengeler yeniden oluşmuştur. Sovyet gücünün Türkiye'ye giremeyeceği kesinlik kazanmış ama, bu süreç içinde Türkiye ve Irak gene birbirlerinden çok uzaklara sürüklenmişlerdir. Türkiye, askeri ihtilalden hemen sonra sivil rejime geçebilmiş ama Irak'ta askeri darbeler birbirini izlemiştir. Irak gibi bir petrol ülkesinde Doğu-Batı gerginliği yaşanırken, bu kez birbirini izleyen ihtilallerde ordunun değişik kanatları

¹⁰⁹ Hasoon JasimEl- Obaidi , "Türk-Irak İlişkileri(1958-1980)"(Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995) , s:51

farklı ülkelerin ve kesimlerin etkileri ile müdahale yoluna gitmişlerdir. Petrol şirketlerinin rekabeti bile Irak'ta askeri yönetimlerin değişmesinde önde gelen faktör olmuştur. Irak petrollerinden daha fazla pay isteyen uluslararası petrol tekelleri kendilerine yakın olan askeri kadroların işbaşına gelmesini desteklemişlerdir.

Bu sırada Mısır'da Nasır'ın Arap milliyetçiliğini şahlandırması ve milliyetçi bir sol program hazırlayarak bunu bütün Arap dünyası için ilan etmesi Irak'ın da diğer Arap ülkeleriyle birlikte İsrail karşıtı bir tutum içerisine girmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye Batı baskısı altında olduğu için Ortadoğu'ya arkasını dönmüş ve onu Batının karakolu olarak gören Irak'la ilişkileri bozulma yoluna gitmiştir.¹¹⁰

1958'de Irak'ta darbeyle krallığı yıkılması ve Irak Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi Baas ve ordu için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1958 Darbesi Baasçıların verdiği destekle ordunun yaptığı bir darbedir. Fakat kısa sürede Abdülkerim Kasım ve destekçileri Baasçıları devre dışı bırakmışlardır.¹¹¹ 1958 Darbesi'nden sonra Türk Dışişleri yaptığı bir açıklama ile General Kasım rejimini tanımadığını bildirmiştir. Monarşinin devrilmesinin ardından Irak 1959'da Bağdat Pakti'nden ayrılmış, geriye kalan ülkeler aynı yıl Merkezi Araştırma Örgütü'nü(CENTO) kurmuşlardır. Türk- Irak ilişkilerininin 1932'den beri süregelen dostça gelişimi yön değiştirmiştir. Fakat iki ülkenin bölgedeki konumları ve içlerinde barındırdıkları farklı etnik yapı birbirleri ile iyi geçinmelerini zorunlu kılmaktadır. Bir müddet sonra ise Batılıların yeni Irak rejimini tanımaları ile Türkiye de Irak'la ilişkilerini yumuşatarak, Irak rejimini tanımıştır. Ancak ilişkiler 1963'e kadar soğuk ilerlemiştir. Ordu ile Baas arasındaki çekişme sonucunda 1963'te ikinci bir darbe meydana gelmiştir. Baas Partisi'nin sivil kanadı kendisini devrimci olarak görmüş ve hareketi bir kitle hareketi olarak tanımlamıştır. 1966'dan itibaren Türk-İrak ilişkileri yeniden gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Kürt meselesi nedeniyle Irak Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir ve 1966'da Irak Dışişleri Bakanı'nun yaptığı bir açıklamayla Türkiye-İrak ilişkilerinin gelişmeye başladığını ve Irak'ın izlediği politikalarla devamlı gelişeceğini bildirmiştir. 3 Temmuz 1966'da ise Irak Başbakanı Abdurrahman El Bezzaz Türkiye'yi ziyaret ederek Kıbrıs Meselesi'nde Türkiye'yi destekleyeceğine dair söz vermiştir.

¹¹⁰Anıl Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", *Avrasya Dosyası*, Cilt:6 S:3.(2000),s:20,21

¹¹¹Serhat Erkmen, "İç Etkenler Açısından Irak'ın Geleceği", *a.g.e.*(Haziran 2003),s:27

20 Ekim 1967'de Türkiye Başbakanının Irak'ı ziyaret etmesi ve iki ülke başbakanı arasında yapılan müzakereler sonunda Irak başbakanı 1967'de yapılan Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin Araplara verdiği destekten dolayı memnuniyetini ifade etmiştir.

Irak 1967'de yabancı şirketlerin Irak petrolleri üzerindeki tüm haklarını elde ederek Irak petrollerini millileştirmiştir. Aynı sene de Irak Arazileri Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretle iktisadi, idari ve bilimsel yardımların ve petrol boru hattının kurulması hususunda bir protokol imzalanmıştır. Bu arada Temmuz 1968'de Baas Partisi iktidara gelmiştir. 1973'te Arap-İsrail Savaşı'nda Irak iyi ilişkilerine dayanarak Türkiye'den, Sovyetlerden gelecek silah yardımlarının Suriye ve Irak'a nakli konusunda izin istemiş ve Türkiye bu izni vererek Irak ve Suriye'ye yardım etmiştir. Sadece Sovyetler değil, üçüncü dünya ülkelerinden Suriye'ye gönderilen yardımlar Türkiye'nin Güney limanları yoluyla Suriye'ye ulaştırılmıştır.

1974'te Kıbrıs sorununun çıkması üzerine Türkiye Irak'tan yardım istemiş, Irak da bu yardımları gerçekleştirmiştir. Zamanın Başbakanı Bülent Ecevit yaptığı bir değerlendirmede, Kıbrıs Meselesi'nde Türkiye'ye yardımda bulunan Irak ve Libya'ya müteşekkir olduğunu söylemiştir.¹¹²

Türkiye'nin diğer Ortadoğu ülkeleriyle arasındaki buzların çözülmeye başlaması 1973 petrol krizi ve 1974 Kıbrıs Harekatı sonrası yaşanan gelişmelerle olmuştur. Türkiye'nin hem petrole hem de Kıbrıs sonrası uluslar arası yalnızlığını gidermeye ihtiyacı vardı. Bunların dışında iç nedenler de Türkiye'nin Ortadoğu politikasını yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştur. 1960'ların ortalarından itibaren anti emperyalist özellikle de anti-Amerikan duygular, afyon yasağı ve silah ambargosu ile yaygınlık kazanmıştır. Bu yaygınlık daha çok sol ve merkez sol için geçerli olmuştur. Sağ da ise Milli Selamet Partisi yükselmiş, Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi(MSP) Arap ve genel olarak İslam ülkeleriyle daha sıkı bir işbirliği

¹¹²İbrahim Şerif, El Şark El Avsat (Ortadoğu Kültür Bakanlığı, Bağdat, 1965), sf:60, Hasoon Jasim El Obaidi, "Türk Irak İlişkileri (1958-1980)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995) sf:23

ve batı uygarlığının reddini savunmuştur.1974'te kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti bu iki görüşün çekişmesine neden olmuştur. ¹¹³

1976 yılının Nisan ayında Türkiye ve Irak arasında "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşmanın metni Irak Cumhuriyeti hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin uzun süreli yakın işbirliği gerçekleştirmek, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini gerçekleştirmek amacıyla eşitlik ve karşılıklı menfaat temeli üzerine kurulan teknik ve ekonomik işbirliğini kalkındırmak arzusunda olduklarını içeriyordu.

Türkiye ve Irak'ın ilişkilerini iyileştirme çabasındaki bu dönemlerde Irak Baas Rejimi'nin önemli figürlerinden Saddam Hüseyin öne çıkmaya başlamıştır. Suriye'den Irak'a sürülen Ortodoks Hıristiyan Baasçılığın kurucusu Mişel Eflak kişisel olarak Saddam'ı desteklemiştir. Önceleri Devrim Komuta Konseyi'nde Başkan yardımcılığı görevini üstlenen Saddam,1979'da Devlet Başkanı Ahmet Hasan El Bekir'in yerine geçmiştir. Saddam yönetimi altında genellikle alt sınıftan gelme Tikritiler ve Irak'ın merkezindeki diğer Sünni Araplar, Irak rejiminin başına geçmiştir. Rejim, 1970'lerde artmaya başlayan petrol gelirleri aracılığıyla halkın eğitimini ve askeri gücü arttırmakla birlikte Sünni ve Şii nüfusun hayat standardını yükseltmeye önem vermiştir. Yine de Arap, Sünni ve laik yapıya önem veren Baasçılar ülkenin heterojen yapısını bozmuştur.

114

2. TÜRKİYE VE IRAK ARASINDAKİ MUSUL PETROLLERİ SORUNU

19. yüzyılın ikinci yarısında Batılı devletlerin dış politikaları; kendi aralarında yaptıkları gizli-açık anlaşmalarla iktisadi, siyasi kazanç sağlayabilecek stratejik coğrafyalara hakim olma gayretleri doğrultusunda şekillenmiştir. İngiltere güvenliğini korumak ve refahını devam ettirmek adına Avrupa'daki kuvvetler dengesini bozmadan Britanya İmparatorluğu'nun sınırlarını rahatça savunmak amacıyla Ortadoğu'ya hakim olmayı düşünmüştür. Fransa dış politikası, Ortadoğu'ya ekonomik yatırımlar yapma ve

¹¹³ Gönlübol, Mehmet. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1987, s:273

¹¹⁴ William Harris, "Modern Irak'ın Stratejik Konumu", *Avrasya Dosyası*, Asam, Ankara, 2000, s:52

Hıristiyanları koruma düşünceleriyle şekillenmiştir. Ruslar ise Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkanlar ve Kafkasya'da topraklar elde ederek Doğu'da meydana gelen değişmelerde söz sahibi olmak istemiştir. Amerika'da bölgede söz sahibi olmak istemiştir.

1890 yılında Sultan 2. Abdülhamit, İngiltere'de öğrenim gören İstanbullu bir Ermeni tüccarın oğlu Calouste Sarkis Gülbenkian'a Osmanlı topraklarında petrol aramaları ile ilgili araştırma ve çalışma için emir vermiştir. Gülbenkian bölgeye gitmeden daha önce yazılmış eser ve raporlardan yararlanara ve Alman demiryolu şirketi ile görüşerek bir rapor hazırlamıştır. Bunun sonucunda Gülbenkian raporunda bölgede çok büyük bir petrol potansiyeli olduğunu belirtmiştir. Bu ise, Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul probleminin başlamasına sebep olmuştur. Bölgede petrol aramalarının Almanlarla başlamasına rağmen İngilizler kurdukları "Türk Petrol Şirketi" aracılığıyla müdahalede bulunmuş ve kısa sürede iktisadi, siyasi ve askeri açıdan insiyatifi ele geçirmiştir.¹¹⁵

İngiliz Hükümeti'nin Ortadoğu petrol imtiyazlarını elde etmek için önce Bağdat'ı ele geçirmesi ve hemen ardından Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak Musul'u işgali, Lozan Konferansı öncesinde kendisine büyük bir avantaj sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Musul'u koruyan Ali İhsan Paşa'nın, Sadrazam İzzet paşa'nın telgraf talimatına uyarak Musul'u İngilizler'e bırakması, Türkiye'nin Musul üzerindeki siyasi ve petrol ile ilgili haklarının kaybedilmesinde dönüm noktasıdır. İngilizler, Birinci dünya Savaşı sonrası ele geçirdiği bu avantajı, San Remo, Sevr ve Lozan'da muhafaza etmeyi başarmıştır.¹¹⁶ 1926 tarihli Musul-Ankara Anlaşması'nda ise Türkiye'nin sağlayabildiği tek kazanç bölge petrol gelirinin % 10'unu 25 yıl süre ile alması olmuştur. Türkiye, Musul petrollerindeki payını 1931 yılından itibaren almaya başlamış ancak dört yıllık hisse miktarı eksik bırakılmış ve ödenmemiştir. Türkiye'nin bu eksik ödemeyi Irak'la dostçe halletmesi ve İyi Komşuluk

¹¹⁵ Semih Yalçın, "Musul Petrolleri Meselesi", 2023,S:22,(Şubat 2003),s:43,48

¹¹⁶ Hikmet Ulugbay, "İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik" (Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995,s:38), a.g.e. s:48

Antlaşması gereğince hakeme havale etmesi ve nihayet gerekli gördüğü takdirde Lahey Adalet Divanı'na gitmesi mümkündür.¹¹⁷

3. IRAK SAVAŞLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Irak-Türkiye ilişkilerinin Irak-İran Savaşı'na kadar olan kısmı, genel olarak siyasi etkileşimlere sebep olmuştur. Bundan sonraki dönem, "Savaşlar Dönemi" olarak adlandırılabilir. Çünkü Irak bu tarihten sonra ardı ardına savaşlar yapacak, savaş dışı dönemlerde ise, savaşların verdiği ağır koşullara maruz kalarak bu zorlukları yenmeye çalışacaktır. Bu durum, Irak'ın sınır komşusu olan Türkiye'yi de şüphesiz yakından etkileyecektir. Bu bakımdan bundan sonraki ilişkiler ekonomik boyutlarıyla birlikte incelenecektir.

3.1. Irak-İran Savaşı ve Türkiye

1980'de Irak-İran savaşı başlamıştır. 1981-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı Türkiye açısından elverişli bir zamanda başlamıştır. Tarihinin en kötü ödemeler dengesi krizi nedeniyle yaşanan ekonomik krizin beraberinde siyasi bir kriz de yaşanıyordu. Eylül 1980'in sonlarında Irak, İran'ın zayıflığından yararlanmaya karar verdiği Türkiye'de askeri darbe yaşanıyordu. Türkiye savaşta "aktif tarafsızlık" adını verdiği bir politika izlemiştir. Bu politika, her iki tarafla da ilişkileri sürdürmek, ancak birinden yana tavır almamak anlamına geliyordu. Türkiye İran ve Irak'ı birbiri adına temsil etmiş, bu dönemde ise ticaretini geliştirmiştir. Türkiye'yi bu dönemde hassas davranmaya iten nedenler; Kerkük Yumurtalık Boru Hatları'yla gelen petrolü tehlikeye sokmama kaygısı, Irak ve İran'ın karşılıklı olarak kullandıkları feodal kökenli Kürt hareketlerinin Türkiye'ye sıçraması ve bunların Türkiye kökenli Kürt hareketlerini güçlendirebileceği endişesidir.

¹¹⁷ Semih Yalçın, a.g.e. s:49

3.2. Körfez Krizi ve Türkiye

Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle ikinci kriz başlamıştır. Bu dönemde ise Türkiye'nin Ortadoğu politikasına bakıldığında bazı değişiklikler görülür. İran-İrak Savaşı'nda tarafsızlığını muhafaza etmek becerisini ve başarısını gösteren Türk Dış Politikası, bu yaklaşımını fazla sürdürememiş; Körfez Krizi ile birlikte, Irak'a ve dolayısıyla Ortadoğu bölgesine yönelik Çekiç Güç'ün ülkesinde konuşlanmasına izin vermiştir. ¹¹⁸Türkiye'nin bir NATO ülkesi olması ve Batı ittifakı içerisinde yer alması nedeniyle Türkiye bir kez daha Arap ve Müslüman komşuları ile ters düşmüştür. Körfez Savaşı sırasında Türkiye'deki üslerin kullanılması da Ortadoğu'nun Arap ve Müslüman dünyasındaki Türkiye aleyhtarı havanın daha da artmasına sebep olmuştur.

Kuveyt'in kurtarılmasından sonra, bölgede zarara uğrayan ülkelerin bu zararları Kuveyt'in petrol gelirlerinden ödenirken, Türkiye bunun dışında bırakılmıştır. Bunun yanı sıra Irak'a uygulana ambargo da bu savaştan Irak'tan sonra en çok Türkiye'nin zarar görerek çıkmasına neden olmuştur.

Savaş döneminde ve daha sonra her türlü provokasyona rağmen, Irak ve Türkiye kendi ulusal çıkarları açısından karşı karşıya gelmekten kaçınmışlardır. Birbirlerine karşı son derece dikkatli bir tutum izlemiş, bir çok konuda anlayış göstermişler, sertlik yanlısı bir tutumdan bilinçli olarak çekinmişlerdir. ¹¹⁹

Körfez Savaşı öncesinde Irak, Türkiye'nin dış ticaretinde 2-2,5 milyar dolar civarındaki ticaret hacmi ile ilk 4 ülke arasında yer almıştır. Ancak, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında yürürlüğe giren 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 sayılı BMGK Kararı sonucunda Türkiye ile Irak arasındaki ticari ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Dış ticaret hacmi 1995 yılında 123 milyon dolara kadar gerilemiştir.

ABD'nin 1991 yılında gerçekleştirdiği Irak Operasyonu'nun maliyeti 40 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Bunun 10 milyar doları ABD tarafından, 30 milyar doları ise Kuveyt, Suudi Arabistan ve ABD'nin diğer müttefikleri tarafından finanse edilmiştir.

¹¹⁸O.Metin Öztürk, , *Türkiye ve Ortadoğu*, (Birinci Basım, Ankara,Gündoğan Yayınları, 1997),s:36

¹¹⁹Anil Çeçen, . "Güney Komşumuz Irak",*Avrasya Dosyası*,(Sonbahar 2000),s:23

Türkiye savaşa fiilen girmemesine rağmen ABD'ye sağladığı pasif destek sebebiyle 50 milyar dolar zarara uğramıştır.¹²⁰

Irak'a uygulanmış olan BM ambargosunun Türk ekonomisine olumsuz yansımaları dış ticaret sektörü ile de sınırlı kalmamış, başta enerji, turizm, taşımacılık ve müteahhitlik hizmetleri olmak üzere tüm sektörlerde ağır ekonomik kayıpların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bunlara ilave olarak, BM'nin Irak'a uyguladığı ambargonun en ağır etkileri Güneydoğu Anadolu Bölgesi ekonomisinde görülmüş, bölgenin özellikle hayvancılık, taşımacılık, sınır ticareti, transit ticaret gibi öncelikli gelir kaynakları tükenmiş, Körfez Krizi öncesinde bölgede faaliyet gösteren binlerce işletme kapanmış ve yeni yatırımların özendirici hiçbir cazibesi kalmamıştır. Ayrıca, bölgede ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren esnaf da aynı şekilde etkilenmiş ve bölge halkı ağır bir ekonomik krize sürüklenmiştir.

Yaptırımlar nedeniyle Kerkük, Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın işletilememesi nedeniyle yıllık ortalama 350 milyon dolar tutarındaki net gelirden Türkiye mahrum kalmıştır. Ayrıca bazı Türk bankaları Irak'tan alacaklarını tahsil edememiştir. Türk müteahhitlerinin Irak'ta sadece konut ve baraj inşasında uğradıkları zararın yıllık ortalama 2 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Körfez Krizi'nden sonraki savaş ortamında Türkiye'den bir çok rezervasyon talebinin iptal edilmiş olması ve bunun bir sonraki yıla da aksetmesi turizm gelirlerinde önemli kayıplar doğurmuştur.

4. KÖRFEZ SAVAŞI SONRASI IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

1996 yılından itibaren Irak ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik ikili düzeydeki çabalar yoğunlaştırılmış ve bu bağlamda Körfez Savaşı sırasında ilk olarak 1996 yılı Temmuz ayında kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşan Türk heyeti Irak'a resmi ziyarette bulunmuş ve aynı yılın Aralık ayında da, altı yıllık aradan

¹²⁰ www.igeme.gov.tr

sonra, Türkiye-İrak KEK 11, dönem toplantısı yapılmıştır. Diğer taraftan, 1996 yılı sonlarında BM yaptırımlar rejiminin yumuşatılmasını öngören “BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı”nın yürürlüğe girmesi sonucunda 1997 yılında Türkiye ve Irak arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıla göre %300 oranında artarak 1 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 5. Türkiye-İrak Ticaret Hacmi

Körfez Savaşı öncesi	2,8 milyar dolar ¹²¹
1995	123 milyon dolar
1997	1 milyar dolar(yaklaşık değer)
1998	600 milyon dolar(yaklaşık değer)
1999	661,4 milyon dolar
2001	1 milyar doların üzerinde(yaklaşık değer)
2002	1 milyar doların üzerinde(yaklaşık değer) ¹²²

www.igeme.gov.tr

1998 yılında ikili ticaret hacmi, Irak’ın “BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı” çerçevesinde Türkiye’den yaptığı alımları diğer ülkelere de yönlendirmesi, Iraklı kuruluşların Türk firmalarına olan borçlarının artması ve dünya petrol fiyatlarının düşmesi gibi nedenlerle bir önceki yıla göre %38 oranında gerilemiştir. 1999 yılında ticaret hacmi artan ham petrol ithalatına paralel olarak, bir önceki yıla göre % 8 oranında artış kaydetmiş ve 661,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1999 yılından itibaren Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından uygulanmaya başlayan “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi” çerçevesinde, Irak’tan karayolu üzerinden ithal edilen ham petrolün bedelinin özel bir hesapta biriktirilmesi ve ihracatçılara Irak’a yapacakları ihracat sevkıyatlarının söz konusu özel

¹²¹ Türkiye-İrak ticaret hacminin ulaştığı en üst seviye

¹²² Bu rakama yasadışı yollardan yapılan ticaret de dahildir.

hesaptan tahsil etmeleri imkanını sağlayan “Yeni Ticaret Mekanizması”nın (BTA) uygulanmaya başlaması ve bu mekanizmanın Irak hükümeti tarafından siyasi bir destek olarak algılanması sonucunda Türkiye’nin ihracatında büyük bir artış kaydedilmiştir.¹²³

1988 yılından itibaren Irak ile gerçekleştirilen ticarete ilişkin rakamlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 6. Türkiye-İrak Ticareti (milyon dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1988	986	1,437	2,423	-451
1989	445	1,650	2,095	-1,205
1990	215	1,047	1,262	-832
1991	122	-	122	122
1992	212	-	212	212
1993	160	-	160	160
1994	141	-	141	141
1995	123	-	123	123
1996	219	32	251	187
1997	549	454	1,003	95
1998	366	247	613	119
1999	247	414,4	661,4	-167,4
2000	371	487	858	-116
2001	709,6	0	709,6	709,6
2002	463,9	207	670,9	256,9

DTM, Anlaşmalar genel Müdürlüğü, Mart 2003, s:2

2000 ve 2001 yıllarında Türkiye’nin Irak’a ihracatı sırasıyla yıllık %53 ve %121,5 oranlarında artış kaydetmiştir. 2001 yılında Türkiye’nin Irak’a yönelik ihracatı; Suriye, Ürdün ve BAE üzerinden yapılan sevkıyatlar da dahil edildiğinde Körfez Savaşı

¹²³ www.igeme.gov.tr

öncesindeki seviyesini yakalamış ve yaklaşık 700 milyon dolar düzeyinde kaydedilmiştir.

2002 yılında Türkiye'nin Irak'a ihracatı 463 milyon dolar olarak gerçekleştirilmiştir. 2001 yılına göre gözlemlenen gerilemenin başlıca nedenleri arasında;

- (a) Irak'ın 2001 yılı içerisinde 1,9 milyon varil/gün olan MOU kapsamındaki petrol ihracatının, petrol sözleşmelerinin onay prosedüründe çıkan sorunlar nedeniyle 2002 yılı itibariyle 1,3 milyon varil/gün'ün altına düşmesi buna bağlı olarak ithalat bütçesinin önemli ölçüde azalması,
- (b) Türk firmalarınca hazırlanan kontratların çok önemli bir bölümünün Eylül ayı sonuna kadar askıda bekletilmesi, daha sonra onaylanan kontratların ise önemli bir bölümünün akreditiflerinin finansman sorunları nedeniyle açılmaması
- (c) Peşin döviz ve prefinansman gibi ödeme şekilleri ile yapılan ihracatta, Şubat ayından itibaren, BMYK'dan alınan izinler için çok katı kurallar uygulanması ve bu kapsamdaki ihracatın Ürdün ve Suriye gibi ülkelere yönelmesi, gibi faktörler ön plana çıkmaktadır.¹²⁴

5. PETROL KARŞILIĞI GIDA PROGRAMI VE TÜRKİYE

1990 yılından bu yana Irak'a karşı uygulanmakta olan ambargonun sivil halk üzerindeki etkilerini azaltmayı amaçlayan Petrol Karşılığı Gıda Programı(MOU), 1995 yılı Nisan ayında çıkarılan 986 sayılı BMGK Kararı çerçevesinde sürdürülmüştür. 2000 yılı ortalarında uygulanmaya başlatılan Sınır Ticareti Düzenlemesi, Türkiye'nin Irak'a yönelik MOU ihracatını tetiklemiş ve Türk firmalarının imzaladığı sözleşmelerin miktarı aynı yıl itibariyle 631 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.

MOU 9. fazında Türk firmalarının imzaladığı sözleşmelerin miktarı, Irak'ın petrol gelirlerinin azalmasına ve sevkiyatın zaman zaman azalmasına bağlı olarak önemli

¹²⁴“Türkiye-İrak Ticari İlişkileri”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü,(Mart 2003),s:1-5

miktarda azalmıştır. Irak'ın ihracatı da bir önceki yıla göre % 63 azalarak 11,2 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. (2000 yılı ihracatı 18 milyar dolar).

MOU 10. ve 11. fazlarında ise Türk firmalarına ait kontratların, Iraklı kuruluşların tüm ülkelerle imzaladıkları kontratlara oranı son altı fazın en yüksek düzeyine çıkmış ve Türkiye, Rusya ve Suriye'nin ardından üçüncü ülke konumuna gelmiştir.¹²⁵

MOU 10. fazında Iraklı kuruluşlar toplam 6,8 milyar dolar tutarında kontrat imzalamışlardır. 11 fazda BNP Irak Hesabı'nda oluşan kaynak miktarı 5 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Başka bir ifadeyle Iraklı kuruluşlar MOU 10. fazında finansmanı hazır olmayan toplam 1.8 milyar dolar tutarında kontrat imzalamışlardır.

MOU 11. fazının bütçesi son üç yılın en düşük rakamı olan 4 milyar dolardır.

Tablo 7. Türkiye'nin MOU Kapsamındaki İhracatı(1000 dolar)

Faz	Türk Firmalarınınca İmzalanan Kontratlar	Irak'a İthalat İçin Tahsis edilen Miktar	Petrol Sektörü İhtiyaçları	Toplam Tahsisat	Türkiye'nin Payı %
4	45,900	1,587,460	296,759	1,884,219	2,4
5	40,000	1,948,200	330,095	2,278,295	1,8
6	189,700	3,730,175	652,635	4,382,295	4,3
7	310,000	4,508,022	674,270	4,982,292	6,2
8	365,000	7,133,907	664,982	7,798,889	4,7
9	266,000	4,527,514	663,316	5,190,830	5,1
10	315,000	4,395,788	600,000	4,995,788	6,3
11		3,400,000	600,000	4,000,000	

DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003,s:3

¹²⁵ Aynı, s:3

5.1. Petrol Karşılığı Gıda Programı Çerçevesinde Türkiye'nin Ticaretle İlgili Sorunları¹²⁶

MOU çerçevesinde Türkiye, Irak'la olan ticaretinde pek çok sorunlar yaşamış, ve bunları aşmak için harcanan süre bile pek çok maddi kayıplara neden olmuştur. Türk hükümetinin bu konuda hazırlıksız olması, girişimcilerin yeterince tecrübeye sahip olmaması ve Irak'ta maruz kalınan bürokratik engeller, Türkiye'yi zora sokmuştur. Zamanında tedbir alınmadığı için, sorunlar çıktıktan sonra telafi yollarına gidilmiş ve ticari koşullar iyileştirilmeye çalışılmıştır.

5.1.1.İlave Ücretlerin Ödenmesi

Irak 2001 yılı başından itibaren MOU çerçevesinde imzalanan sözleşmeler üzerinden % 10 oranında nakit transferi yapmaya başlamıştır. Program kapsamında imzalanan kontratlarda akreditifler, genellikle satıcı firma Dubai ve Amman'da yerleşik belirli bazı firmalara ilave ödeme tutarında banka garantisi verdikten sonra açılmıştır. Ödemeler,yüklemelerden önce ve çok riskli bir şekilde nakit olarak yapılmıştır.

Irak'ın dış dünya ile bankacılık ilişkisinin bulunmaması nedeniyle ödemenin yapılacağına garanti edilmesi ve nakit transferlerinin gerçekleştirilmesinde çok karmaşık sorunlar çıkmış ve bu nedenle bazı Türk firmaları özellikle büyük kontrat imzalamaktan çekinmişlerdir.

5.1.2.Askıya Alınan Sözleşmeler

Türk firmalarının imzaladıkları kontratlar zaman zaman BMYK'ca askıda bekletilmiştir. Irak ile ABD arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine bağlı olarak askıya alınan kontratların sayısı ve miktarı da yükselme göstermiştir. ABD ve İngiltere'nin özellikle 10. ve 11. fazda ön plana çıkan Rusya, Suriye ve Türkiye firmalarının

¹²⁶ "Türkiye-İrak Ticari ve Ekonomik İlişkileri", T.C. Bağdat Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, (2002), s:1-9

imzaladıkları sözleşmeleri, kayda değer bir gerekçe göstermeksizin askıya aldıkları gözlemlenmiştir.

Iraklı kuruluşlar da uzun süre askıda kalan firmalara ait kontratları iptal etme eğilimine girmişlerdir.

Askıya alınan kontratların sayısının artması siyasi konjonktürden kaynaklanmaktadır.

5.1.3.Akreditiflerle İlgili Sorunlar

MOU çerçevesinde Irak'a sevkiyat yapan Türk firmaları, özellikle ABD ile Irak arasındaki ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde mal bedellerini tahsis etmekte büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. BNP, Paribas, UN Treasury ve Cotegna ile işbirliği halinde uluslararası Bankacılık kurallarını yok sayarak ödemeleri aylarca geciktirmiş ve bu yolla Türk firmalarını Irak ile iş yapmaktan caydırmaya çalışmışlardır.

BNP'nin bu konuda uyguladığı yöntemler her dönemde değişmiş ve bir konuda şikayetlerin yoğunlaşması halinde yeni yöntemlere geçerek ödemeleri süruncemede bırakmıştır.

BNP Paribas, UN Treasury ve Cotegna İşbirliği ile uygulanan yöntemlerden biri de, Türk firmalarının akreditif süresi içinde mal sevkiyatlarını yapmış olmalarına rağmen, Cotegna'nın malların Irak'a ulaştığına dair konfirmasyonunu BM Hazinesi'ne akreditif süresi içinde bildirmemesi nedeniyle mal bedellerinin uzun süre ödenmemesi şeklindedir.

5.1.4.Gıda maddeleri kaçakçılığı

Firmalarımız, Irak'a MOU çerçevesinde yıllık ortalama 70 milyon dolar tutarında gıda ihracatı yapmıştır. Bazı Türk firmaları veya sürücüler, eksik yükleme

yaparak Habur'dan geçmekte ve malın geri kalan bölümünü Kuzey Irak'tan tamamlamışlardır. (Halka ücretsiz olarak dağıtılan bakliyat bazı kişilerce toplanarak, Türk firmalarına satılmıştır.)

Bu konuda Irak Ticaret Bakanlığı'nın diğer bir şikayeti de, Irak mevzuatına göre ihracatı yasak olmasına rağmen Türkiye'nin bakliyat ithalatına dahilde işlem mevzuatına göre izin vermesi olmuştur. Irak Ticaret Bakanı, bu durumun devam etmesi halinde bakliyat ithalatını tümüyle kesmek zorunda kalacakları konusunda defalarca uyarıda bulunmuştur.

5.2.Sektörler İtibariyle Gelişmeler

5.2.1.Gıda ve Temizlik Malzemeleri

Irak Ticaret Bakanlığı mevcut stoklarının yeterli olması ve halihazırda daha önceki fazlarda imzaladıkları kontratlar çerçevesindeki sevkiyatların planlanandan fazla olması nedeniyle MOU 11. fazında bakliyat alımı yapmayacaklarını açıklamıştır.

Irak Ticaret Bakanlığı, MOU 11. fazında Türk firmalarına 75 bin tonluk şeker kontratı vermiştir. Ancak, şeker fabrikalarının ihracata konusunda olumsuz karar vermesi nedeniyle kontratlar, Brezilya menşeli ürün içerecek şekilde imzalanmıştır.

Bakanlık MOU 11. fazında Türk firmalarıyla büyük miktarlarda yağ, sabun ve deterjan teminine ilişkin kontratlar imzalamış ve ayrıca Türk firmalarından Suriye/Tartus Limanı üzerinden sevk edilmek kaydıyla 200.000 tonluk yarı sert buğday alımı yapacağını açıklamıştır.

5.2.2.Otomobil

1999 yılı itibariyle Irak'ta trafiğe kayıtlı otomobil sayısı, ticari taksiler dahil 729.000 adettir. Bu araçların çok önemli bir bölümü 15 yaşın üzerindedir. Irak Ticaret Bakanlığı'na bağlı "GAMCO" firması, bir program dahilinde tüm ticari taksilerin yenilenmesini öngören bir program uygulamaya başlamıştır.

Bu çerçevede GAMCO, 2001 yılında Peugeot, Nissan ve Proton firmaları ile değişik kategorilerde 25.000 otomobil alımını öngören kontratlar imzalamıştır.

Irak Ticaret Bakanı Mohammed Mehdi Saleh, Türkiye'ye yaptığı ziyaretler sırasında binek otomobili ihtiyaçlarının bir bölümünü Türkiye'den ithal etmeyi kararlaştırdıklarını belirterek, otomobil üreticilerinin doğrudan kendisine başvurmalarını talep etmiştir. Ancak Türk Üreticileri Irak'a ihracat yapmak için kayda değer bir girişimde bulunmamıştır. Son olarak, TOFAŞ, DOBLO modeli araç ihraç etmek üzere girişimde bulunmuş, ancak körfez iklim koşullarına uygun modeli test etmek üzere Irak'a göndermemiştir.

5.2.3.İnşaat Malzemeleri

Önceki fazlarda Türk firmalarının önemli pay aldıkları kereste, seramik, vitrifiye, sıhhi tesisat ve galvanizli boru ile ilgili kaynak yetersizliği nedeniyle MOU 11. fazında büyük çaplı alım yapılamamıştır.

5.2.4.Müteahhitlik Hizmetleri

Irak, Körfez Krizi'nden sonra ilk olarak 2001 yılından itibaren anahtar teslimi müteahhitlik projeleri ihale etmeye başlamıştır. Bu kapsamda Türk firmaları hastane yapımı,mısır kurutma tesisleri,Bağdat'ın şehir içi elektrik ağıtım şebekesinin yenilenmesi, fosfat ve çimento fabrikalarının rehabilitasyonu, trafo merkezleri

kurulması, asfalt üretim içme ve atık su arıtma ve petrol ürünleri depolama tesisleri yapımı sektörlerinde önemli projeler üstlenmişlerdir.

Irak ayrıca, sosyal konut, hastane, okul ve spor tesisleri yapımı, su arıtma tesisleri kurulması, tren yolu yapımı, otellerin renovasyonu sanayi tesislerinin rehabilitasyonu ve modernizasyonu, sulama tüneli yapımı, elektrik üretim tesisleri yapımı, iletim ve dağıtım şebekelerinin yenilenmesi alanlarında çok sayıda proje için de ihale açmıştır.

5.2.5.Sağlık

10-13 Eylül 2001 tarihlerinde yapılan 1. Irak-Türk Sağlık Haftası ve Fuarı sonrasında sağlık sektöründeki alımlarda Türk firmaları en ön plana çıkmış ve Türkiye'den bir inşaat firmasının aldığı 44 milyon Euro değerindeki iki adet hastane yapımı kontratına ilave olarak ilaç ve tıbbi malzeme üreticileri MOU 10. fazında önemli miktarda sipariş almışlardır.

5.2.6. Petrol Sektörü

Irak petrol Bakanlığı'na bağlı kuruluşların yaptığı alımlarda Türk firmaları giderek ön plana çıkmışlardır. . Türk Firmaları; Petrol ve ürünleri depolama tesisleri yapımı, çelik boru, kamyon, çekici ve tanker temini, jeneratör, LPG tüpü temini, sondaj projeleri alanlarında çok sayıda kontrat imzalamışlardır.

5.2.7. Elektrik

MOU 10. fazında elektrik Türk firmalarının en başarılı oldukları sektörlerin başında gelmiştir. (Türk Siemens 53 milyon Euro Tutarında trafo merkezi ve ÖZDİL 35 milyon Euro tutarında kablo ve iletken temini kontratı almışlardır.)

Öte yandan Elektrik Bakanlığı 2002 Mart ayı başında, STFA şirketi tarafından 2000 yılında imzalanan ancak gerçekleştirilemeyen 23 milyon dolar değerindeki trafo merkezi kontratını, Barmek liderliğindeki konsorsiyuma devretmiştir.

Elektrik Bakanlığı, MOU 11. fazında Türk firmalarının da yoğun olarak katıldığı değişik türde elektrik kabloları, alüminyum iletken, direk ve trafo temini ile şehir içi elektrik dağıtım projeleri ihaleleri açmıştır.

5.2.8. Ulaştırma ve Haberleşme

Irak Demiryolu İhalesi'nin(IRR) yaptığı; lokomotif, vagon ve yedek parça alımlarında Türk firmaları önemli pay almışlardır. MOU ve BTA çerçevesinde Türk firmalarınca imzalanan sözleşmeler sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır.

Bir Türk firması MOU 7. ve 8. Fazlarında IRR ile ray temini konusunda toplam değeri 28 milyon dolar olan (73 bin ton)dört adet kontrat imzalamıştır. Söz konusu kontratların onayı alınmış ve akreditifleri açılmıştır. Türkiye'de üretimi bulunmayan söz konusu rayların 8.000 tonluk ilk partisi Ukrayna'dan temin edilerek IRR' ye teslim edilmiştir.

Öte yandan 2000 yılı Eylül ayında Ulaştırma ve Telekomünikasyon Bakanlığı ile TUZLA Tersanecilik arasında 38,1 milyon DM tutarındaki batı gemilerin çıkarılması ve 8,0 milyon dolar değerinde römorkör temini kontratları imzalanmış ancak söz konusu kontratlar için onay gecikmiştir.

5.2.9. Demiryolu Projeleri

Musayeb-Saawa yeni demiryolu hattı yapımı projesinin yakın zaman içerisinde sonuçlanması beklenmekte, bu arada Kerkük- Bağdat Hattı Projesi'nin sonuçlandırılmasının ise daha uzun süre alacağı öngörülmektedir.

Türkiye-Suriye-İrak Demiryolu Hattı daha önceki toplantılarda alınan kararlara uygun olarak etkin bir şekilde çalıştırılmamıştır. Söz konusu hattın etkin bir şekilde çalıştırılabilmesi için;

-Ticaret Bakanlığı ve Petrol Bakanlığı'nca MOU kapsamında Türk firmaları ile imzalanacak yeni kontratlarda sevkıyatın tren yolu üzerinden yapılması imkanının sağlanması,

-Türkiye'den Irak'a BTA çerçevesinde yapılacak ihracata demiryolunun yaygın kullanımına başlanması ve bazı petrol ürünlerinin demiryoluyla sevkıyatı için üçlü görüşmelere başlanması,

-Demiryolu taşımalarında belirli bir süre için özel indirim yapılması

-haftada en az iki kez yolcu treni seferi düzenlenmesi

-Demiryolu üzerinden petrol çekimlerine başlanılmasının yararlı olacağı öngörülmüştür.

Türkiye plakalı araçların transit geçişlerinde uygulanan çok yüksek geçiş ücretleri nedeniyle Irak ile Türkiye arasındaki ticarete Suriye güzergahı kullanılmamıştır. Irak ile Suriye arasındaki ilişkiler son yıllarda hızla gelişmiş ve iki ülke arasında da Serbest Ticaret Alanı oluşturulmuştur. Irak yönetiminin ısrarlı olması halinde, Türkiye plakalı araçlarla Irak'a yapılan taşımalarla sınırlı kalmak koşuluyla Suriye'nin geçiş ücretlerinde özel bir indirim istenmiştir.

5.2.10. Mansuriye Doğalgaz Sahasının Geliştirilmesi/Gharraf Sahası ve Blok 4'ün Geliştirilmesi

2001 yılı Nisan ayında yürürlüğe giren "Doğalgaz Piyasası Kanunu"na göre,BOTAŞ doğalgaz ithal anlaşması yapmayacaktır. Söz konusu kanuna göre, BOTAŞ 2009 yılına kadar elindeki anlaşmaları da devretmek zorundadır.

Yeni düzenleme son derece fizibl olduğundan bilinen bu projenin gerçekleştirilme şansını arttırmıştır.

TPAO heyetinin, 2002 Mart ayında Irak'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, söz konusu projelere Türkiye'nin ilgisinin devam ettiğini vurgulamış ve enerji piyasasında meydana gelen bu gelişmeler çerçevesinde projeler için yeni bir konsepte ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir.

5.3.TÜPRAŞ'ın Petrol İthalatı

TÜPRAŞ Petrol Karşılığı Gıda Programı'nın 9. fazından itibaren uygulanmaya başlanılan ilave ücret nedeniyle Irak'tan petrol ithal edememiştir. Irak Petrol Bakanlığı, son olarak TÜPRAŞ'a BOTAŞ kanalıyla Yumurtalık-Kırıkkale Boru Hattını kullanarak petrol satmayı önermiştir.

TÜPRAŞ BMYK'ya iletilen kontratta yer almayan ilave ücreti ödemeyi kabul etmiş, ancak, ilave ücretin SOMO tarafından ödemelerin yapıldığının belgelenmesi halinde güç durumda kalacakları gerekçesiyle fatura vermeyi kabul etmemiştir.

TÜPRAŞ, Kerkük- Yumurtalık Boru hattından petrol alamaması nedeniyle diğer kaynaklardan deha pahalı petrol ithal etmek mecburiyetinde kalmıştır.

6.IRAK-TÜRKİYE ARASINDAKİ İHRACAT VE İTHALAT İLİŞKİLERİ

Son yıllarda Türkiye'nin Irak'a ihracatı hızla artarak 2001 yılında 870 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bir önceki yıl Irak, BM ile arasında çıkan sorunlar nedeniyle petrol ihracatını uzun süre durdurmuş ve yılın ikinci yarısında petrol fiyatlarının da düşmesine bağlı olarak ithalat bütçesini bir önceki yıla göre%40 oranında azaltmıştır.

Irak'ın ithalatındaki büyük oranlı daralmaya rağmen, Türkiye'nin ihracatında 2000 yılında çok büyük bir artış kaydedilmesi, bu ülkenin Türkiye'nin ihracatı için çok daha büyük bir Pazar potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. TC.Bağdat

Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Irak'ta istikrarın bozulmaması ve ilişkilerin seyrinde devam etmesi halinde 2003,2004 ve 2005'te Türkiye'nin ihracatının yıllık 3 milyar dolar düzeyine çıkacağını öngörmüştür.

6.1. Türkiye'nin Irak'a İhracatı

Tablo 8. Türkiye'nin Irak'a İhracatı-2000 (milyon dolar)

Kapsam	Değer
-MOU(BM Gıda ve İlaç)	371,2
-Sınır Ticareti	5,6
Toplam	376,8

DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003,s:3

İhracatçı Birlikleri kayıtlarına göre, 2000 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracatı, bir önceki yıla göre%50,2 oranında artış kaydederek 376,8 milyon dolar olarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9. Türkiye'nin Irak'a İhracatı-2001 (milyon dolar)

Kapsam	Değer
-MOU(BM Gıda ve İlaç Programı)	709,6
-Sınır Ticareti	5,2
TOPLAM	714,8

DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003,sf:3

2001 yılında Türkiye'nin Irak'a yönelik MOU kapsamındaki ihracatı bir önceki yıla göre %92 oranında artarak 370,4 milyondan 709,6 milyona yükselmiştir.Türkiye'nin Irak'a toplam ihracatı ise,2001 yılında 2000 yılına göre 714,8 milyon dolara yükselmiştir.

Tablo 10. Türkiye'nin Irak'a İhracatı-2002(milyon dolar)

Kapsam	Değer
-MOU(BM Gıda ve İlaç Programı)	463,9
-Sınır Ticareti	23,8
TOPLAM	486,7

DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003,s:4

Türkiye'nin Irak'a yönelik MOU kapsamındaki ihracatı 2002 yılında bir önceki yıla göre % 35 oranında azalmış ve 709,6 milyon dolardan 463,9 milyon dolara gerilemiştir. Türkiye'nin Irak'a toplam ihracatı ise, 2002 yılında 468,7 milyon dolar gerilemiştir.

6.2.Türkiye'nin Irak'tan İthalatı

Tablo 11.Türkiye'nin Irak'tan İthalatı-2000

Kapsam	Miktar(ton)	Değer(milyon dolar)
-HPBH(Ham Petrol Boru Hattı)	2.582.000	487,8

DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003,s:4

Tablo 12.Türkiye'nin Irak'tan İthalatı-2002

Kapsam	Miktar(ton)	Değer(milyon dolar)
-HPBH(Ham Petrol Boru Hattı)	1.134.761	207,0

DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003,s:4

6.3. Habur Gümrük Kapısı

Habur Gümrük Kapısı'nda yaşanan sorunlar Irak ile Türkiye arasındaki ticaretin çok daha üst düzeylere çıkarılmasının önündeki en temel engeli oluşturmaktadır. Söz konusu kapının, tek taraflı olarak 800 araç/gün olan(TIR, kamyon ve tanker)kapasitesi, büyük gelişme potansiyeli bulunan ikili ticaret hacminin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır.

Mevcut potansiyelin değerlendirilebilmesi için, Habur Gümrük Kapısı'ndan günlük asgari 2.000 aracın tek taraflı olarak geçişine imkan verecek düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

7. TÜRKİYE VE IRAK ARASINDAKİ SU SORUNU

Su, bütün Ortadoğu'da tarihin en eski çağlarından beri insanlar için hayati bir mesele olmuştur. Bölgede su kaynakları azdır ve bu nedenle de çok kıymetlidir. Irak ve Suriye, tartışma konusu olan Fırat ve Dicle sularının, Türkiye ile birlikte siyasi bir çözüme bağlamayı amaçlamışlardır. Bu ülkeler, Fırat ve Dicle sularının, kendileri için *olmak ya da olmamak/ "to be or not to be"* sorunu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Türkiye'nin Petrole karşı kozunu kullanmaya çalıştığı, fazla suya sahip olduğu ve suyu bir servet olarak değerlendirme yolunu seçtiği tezini sıkça işlemiş, bu yolla Türkiye'yi istedikleri nitelikleri taşıyan bir anlaşmayı imzalamakta zorlamışlardır. Türkiye'nin Barış Suyu Projesi aracılığıyla, bölge ülkelerini kendisine bağımlı duruma getirerek siyasi ve ekonomik yönden etkisi altına almaya çalıştığına dikkat çekmek istemişlerdir.

Irak, Suriye ile birlikte; Fırat ve Dicle sularının, gösterecekleri su ihtiyaçlarına bağlı olarak matematiksel formülle paylaşımını savunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre, taraflar önce müstakilen su ihtiyaçlarını ve mevcut su kaynaklarını belirleyecekler, sonra da ihtiyaçlar dikkate alınarak ülkelere düşecek su miktarları ortaya konacaktır.

Aynı zamanda, sözkonusu nehirlerin bu ülkelerden geçmesinin doğal bir sonucu olarak, hem bu bölgede oturan insanlar yönünden, hem de suyun akmakta olması gözetilerek yapılmış ve yapılmakta olan sulama tesisleri yönünden kazanılmış bir haktan söz etmişlerdir.

Bu yaklaşımların gerisinde, sözkonusu suların ortak sularda uluslararası sulardan sayıldığı görüşü yatmaktadır.¹²⁷

Türkiye, elektrik enerjisi ve sulamanın ilk etabının gerçekleştirilmesi amacıyla 1990 yılı Ocak-Şubat aylarında bir aylık devre için Atatürk Barajı'nda su tutmaya başlamıştır. Bunun üzerine başta Suriye ve Irak olmak üzere Arap dünyası büyük tepkiler göstermiş ve Türkiye aleyhinde dünya kamuoyunu yönlendirmeye girişmişlerdir. Atatürk Barajı'nda su tutulmaya başlanmadan önce Türkiye, bölge ülkelerine özel bir heyet göndererek durumu izah etmeye çalışmış, fakat muhatap ülkeleri ikna edememiştir. Bu durumlar Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapması gibi gerginliklere de sebep olmuştur. Su sorununun çözülememesi bölgede ciddi anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Aslında hepsi sorunun çözülmesini istemekte, fakat ortak bir çözümde birleşmemektedir. Örneğin;1980 yılından beri Türkiye, Irak ve Suriye arasında bu uyuşmazlığa bir çare bulmak üzere "Ortak Teknik Komite" oluşturulmuş olup yapılan otuza yakın görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır.¹²⁸

Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularına yaklaşımı birkaç önemli noktayı içermektedir. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin fazla su kaynaklarına sahip olmadığıdır. Mevcut su kaynaklarının, Türkiye'nin yakın gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamaya ancak yeteyeğidir. İkinci husus, Fırat ve Dicle'nin egemen kaynaklar olduğudur. Türkiye yer altı ve yerüstü kaynaklar üstünde serbestçe tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Üçüncü husus, Fırat ve Dicle Nehirleri, bir havzayı oluşturan nehirler olarak birlikte ele alınmalıdır. Dördüncü husus, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin uluslar arası sulardan sayılmadığı, sınır aşan olduğudur. Beşinci husus ise, konunun siyasi bir konu olmadığı,

¹²⁷ Aziz Koluman, ve Rana Sezal, "Ortadoğu'da Su Sorunu:Sınır Aşan Sularda Uluslararası Hukuk Kuralları ve Türkiye", *Jeo ekonomi Dergisi*, c:2,s:2-3, (Yaz/Sonbahar 2000),s:35

¹²⁸ Ali İhsan Bağış, ,Ortadoğu'da Sınır aşan Sular ve Alternatif Çözüm Önerileri, 2023 ,s:25,(Mayıs 2003),s:7-8

teknik bir konu olduğu ve bu nedenle ilgili ülkelerin müşterek teknik çalışmalarını gerektirdiğidir. Türkiye, ilgili ülkelerin karşılıklı iyi niyeti ve işbirliği ile sorunun çözümlenebileceğini ve bu suretle suların akılcı, adil ve optimum bir şekilde kullanılmasının mümkün olabileceğini kabul etmektedir.

Fırat ve Dicle sularına ilişkin olarak, Türkiye'nin antlaşmalarla belirlenmiş sorumluluğunun ilki ve genel olanı, Lozan Barış Antlaşması'nın 109. maddesidir. Bu maddede, ilgili devletlerin, su düzeni, karşılıklı çıkarları ve kazanılmış hakları da dikkate alınmak suretiyle, antlaşma ile düzenleyecekleri öngörülmektedir. Daha sonra Irak ile Ankara'da 29 Mart 1964 tarihinde imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşmasına Ek. 1 Numaralı Protokol(Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü)'ün 5. maddesinde, Türkiye'nin bu su yolları üzerindeki korunma araçlarına dair tasarılarını, olabildiğince her iki ülke yararına uygun kılmak amacıyla, Irak'a haber vermeyi kabul ettiği öngörülmektedir.

Bu sular üzerinde,Türkiye'nin egemen hakları vardır. Ancak, bu hakkı bir sınırlamaya tabidir. Fırat ve Dicle'nin sınır aşan sular olması ve Suriye ile Irak'a, bu sulardan hakkaniyete uygun bir kullanım imkanının tanınması gereği, Türkiye'nin bu konudaki egemen haklarını sınırlayan unsurlardır. Dolayısıyla Fırat ve Dicle sularının kullanımının, bu noktadan hareketle Türkiye, Irak ve Suriye arasında üçlü bir düzenleme ile bir esasa kavuşturulması gerekmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında doktrinde çoğunlukla kabul görmüş bulunan “hakkaniyete uygun kullanım” ilkesinin çıkış noktası olarak ele alınması gerekmektedir. Bunun için üç işlemin yapılması gerekmektedir. Birincisi, tarafların su kaynaklarının envanterinin çıkarılması; ikincisi, tarafların tarım topraklarının kalitesinin ve su kullanım projelerinin durumunun belirlenmesi ve üçüncüsü de tespit edilen veriler ışığında üç ülke arasında paylaşılmasıdır.

8.TÜRKİYE’NİN İRAK’TA YENİDEN YAPILANMADAKİ ROLÜ

BM, Türk firmalarının elektrik sektöründe 90 milyon dolar tutarındaki kontratına ihracat izni vermiştir. Dış Ticaret Müsteşarlığı yetkilileri bir yıl içinde Irak ile savaş öncesinde imzalanana kontratların 800 milyon dolar tutarındaki bölümünün ihracatının gerçekleşmesini beklemektedirler. Türk firmalarına ait yaklaşık 45 milyon dolar tutarında kontrat gerçekleşmiş olup, Türk firmalarına ait kontratların %75’i oranındaki kısmının yıl sonuna kadar gerçekleşmesi olanaklıdır. Mal listesine dahil edilen Türk firmalarına ait kontratların toplam tutarı 235 milyona ulaşmıştır. Yıl sonuna kadar da 800 milyon dolara ulaşması hedeflenmektedir.¹²⁹

Tablo 13. BM’nin Listesindeki Türk Firmalar

İhracatçı Firma	Değeri(Dolar)
Türkiye Siemens	54.463.938
Barmek A.Ş.	26.274.328
Özdil Dış Ticaret	3.414.704
Kayaoğlu	2.006.400
Özdil A.Ş.	1.932.061
Türk Siemens	1.698.695
IGC	1.434.101
Neks Dış Ticaret	1.086.786

Yeni Şafak, 13 Temmuz 2003, s:6

Türkiye’nin Irak Savaşı sürecinde genel olarak izlediği politika geleceğe hazırlanmaktan çok “zarar-kontrol-politikası”(ZKP) olarak adlandırılabilir. Türkiye gibi gücü sınırlı olan ve savaşın zararlarından daha fazla etkilenebilecek bir ülke için bu tutum çok yanlış olmamasına rağmen, gelecek için yatırım ve planlamaların yapılması için zamanın değerinin daha iyi anlaşılması gerekir. Her ne kadar Türk Dış Politikası ekonomi, kültür ve sosyal boyutlardan neredeyse yoksun bir haldeyse de Irak ile ilgili geleceğe dönük akılcı yatırımlar daha çok bu alanlarda gerçekleştirilebilir.

¹²⁹ Yeni Şafak,(13 Temmuz 2003),s:6

Hem coğrafi, hem tarihi, hem de etnik açıdan bakıldığında Irak'ın kuzeyinin Türkiye topraklarının bir devamı olduğu rahatça anlaşılır. Ne olursa olsun sınırın her iki tarafı birbirini bir çok açılardan etkilemeye devam edecektir. Bu etki sınırın güneyindeki istikrarsızlık ve ekonomik anlamda az gelişmişlik nedeniyle şu ana kadar Türkiye için olumsuz yönde olmuştur. Üstelik bölgedeki güç boşluğunu Türkiye'nin ya da Bağdat'ın dolduramamış olması yalnızca bölge devletlerini (İsrail, Suriye ve İran) değil bölge dışı, hatta küresel güçleri de (ABD, İngiltere, Almanya, Rusya v.d.) bölgeye çekmiştir. Bu da zaman içinde Türkiye'nin bölgedeki etkisini kırmakta, süreci Türkiye'nin kontrol edemeyeceği bir noktaya taşımaktadır. Türkiye her şart altında Irak'ın kuzeyini yakından takip etmek ve kendisi için ciddi bir tehdidin oluşmasını engellemek zorundadır. Irak Savaşı, Kuzey Irak'taki durumu daha dikkat çekici ve aciliyeti olan bir duruma sokmuştur. Teknolojik devrimin yaşandığı bu çağda, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri güvenlik çizgileri sınırlarının çok ötesine taşınmıştır. Üstelik tarihi sorumlulukları da bunu desteklemektedir. Örneğin Bosna ve Kosova'da yaşanan en ufak bir krizden sonra bu kişilerin Ankara'dan medet ummaları, sığınmak için Türkiye'yi seçmeleri; ya da Gürcüler ile Abhazlar arasında çatışma çıkınca her iki grubun da Türkiye'deki bağlarını kullanmaya çalışmaları veya Azerbaycan'ın her sorununa Türkiye'nin taraf olmak zorunda kalması bu durumu en açık şekliyle ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Türkiye Irak'ta da "iki ayrı ulusal sınırının" bulunduğu farkında olmalıdır.

- 1- Toprak temelli mevcut sınırlar
- 2- Ekonomik, sosyal ve kültürel sınırlar

Bunlardan ilki için yapılabilecek bir şey yoktur. Zaten Türkiye'nin gelmiş olduğu nokta itibariyle daha fazla toprağa değil, daha güçlü bir ülkeye ihtiyacı vardır. Türkiye'nin şu ana kadarki politikası da sürekli statükonun korunması ve mevcut sınırların güç kullanarak değiştirilmemesi şeklinde olmuştur. Bu bağlamda Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasının en önemli savunucusu Türkiye olmuştur ve bunun

böyle devam etmesi beklenen bir gelişmedir. Ancak ikinci sınırlar konusunda denebilir ki Türkiye üzerine düşeni yapmamıştır. Bu konuda Türkiye, İngiltere, İsrail, ABD gibi ülkelerin dahi arkasına düşmüştür. Böylece bir tür bataklık halini alan Irak'ın kuzey bölgesi zaman içinde Türkiye'yi de içine çekmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve kültürel açılardan yapması gereken görevler vardır.¹³⁰

Irak'ın yapılanmasında ekonomik unsur önceliklidir. Türkiye bölgenin en yakın ve nispeten medenileşmiş bir Batı ülkesi olarak, Irak'ın yapılanmasında mutlaka rol almalıdır. Bu konuda önemli olan önemli miktarda mali kaynakların bulunmadığı bir ortamda Türkiye'nin ne kadar pay alacağıdır. Yeniden yapılanma çalışmaları için ilk 10 yılda 100 milyar dolarlık bir harcama öngörülmektedir. Eğitim, hukuk, sağlıkla birlikte 200 milyar dolara kadar çıkabilecektir.¹³¹ Yıllık bazda ortalama 15 milyar dolar olduğu düşünülürse, Türk firmaları da bunun 3-4 milyar dolarlık kısmını karşılayabilirse, ilk 10 yılda Türkiye toplam 35-40 milyar dolarlık bir pay alabilir. Irak'a yapılan ihracat ve yatırımlar Türkiye'nin ekonomik çıkışı için bir şey ifade etmeyebilir. Türkiye ile Amerika arasında yaşanan soğukluğa rağmen, Amerika'nın Türkiye'ye 1 milyar dolar verme çabası göstermesi Amerika'nın Türkiye'nin yeniden batmasına tahammülü olmadığını göstermiştir. Zaten Ortadoğu ülkeleri ile kültürel bütünlüğü olmayan Avrupalıların Amerika'yla çekişmeli bir ortamda bu bölgede terörizm artış gösterirken barınması çok zordur. Türkiye üzerinden ortaklılar kurarak bölgeye yapacakları gıda, inşaat, giyim sektöründeki yatırımların kendileri açısından daha verimli olacağı Avrupa'ya anlatılmalıdır. İngiliz ve Amerikan firmalarının petrol üzerine yoğunlaşacağı anlaşılmıştır. Irak petrolünden gelir elde edilebilmesi için Irak petrollerine yatırım yapılması gerekmektedir. Örneğin Irak petrol üretimini 1978 seviyesine çıkarmak için 50 milyar dolara ve 1990 üretim seviyesine çıkarmak için 20 milyar dolara ihtiyaç vardır. Gelişmekte olan ülkeler bu yatırımı yapamayacakları için petrol işinden uzak durmalarında yarar vardır. Türkiye'nin petrol konusunda yapması gereken Irak'tan gelen petrol boru hattının kullanılmasını sağlamak olmalıdır.

¹³⁰ Sedat Laçiner. "Türkiye'nin Irak Politikası: Şimdi Yatırım Zamanı", *Stratejik Analiz*, c:3, s:36, (Nisan 2003), s:31-32

¹³¹ http://www.turkishtime.org/16/62_4_tr.asp

Güvenlik konusunu ele alacak olursak;Türkiye kendi ekonomisi ve güvenliği açısından Kuzey Irak ekonomisinin kendisini aşmasına izin vermemeli ve Güneydoğu Anadolu'da önemli sosyal ve ekonomik hamleler yapmalıdır. Savaşın erken bitmesi Türk turizmini baskıdan kurtarmış ve Amerika kendi turistleri açısından Türkiye'ye gidilmesi tehlikeli ülkeler listesinden çıkarmıştır. Bu yıl 93,4 milyar dolar gibi bir borç ödemesi olmasına karşılık Türkiye'nin ekonomik göstergelerinde olumlu gelişmeler vardır.¹³²

Irak'ın kuzeyi ekonomik açıdan birkaç aşiret reisini beslemekte, birkaç kalemden gelen ekonomik kaynaklar değişmesi imkansızlaşan yapıyı daha da güçlendirmektedir. Özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra uygulanan ekonomik ambargoyla birlikte bölgedeki ticaret durma noktasına gelmiştir. Çok sayıda tüccar iflas ederken orta sınıfın neredeyse yok olmaya başladığı gözlenmiştir. Orta sınıf içinde en çok zarar görenlerin Türkmenler olduğu düşünülecek olursa gelişmelerin hem Türkiye'nin hem de bölgesel demokrasinin aleyhine olduğu da kolayca anlaşılabilir. Şu anki yapıda üç ayrı gelir kaynağından söz etmek mümkündür.

1-Habur Sınır Kapısı:Bölgenin en önemli gelir sağlayan sınırları Türkiye iledir. Türkiye ile yapılan ticaretten Kürt grupların yılda 1 milyar doların üzerinde bir gelir sağladığı tahmin edilmektedir. Gelirin önemli bir kısmını Barzani ve tarafları alırken adil bir dağılımdan söz etmek zordur. Diğer bir deyişle Türkiye pratikte yıllardır en az güvendiği grupları desteklemiştir.

2-Petrol: BM düzenlemeleri sonucunda Kürt yönetimine de petrolden önemli bir pay verilmiştir. Ancak bu pay da Barzani ve Talabani taraftarları arasında bölüştürülmüş, adil bir dağıtım bu alanda da gerçekleştirilememiştir.

¹³²Hasan Köni,, "Irak savaşı Sonrası Gelişmelerde Türkiye'nin Durumu", *Stratejik Analiz*, c:34,S:39 (Temmuz 2003) ,s:64

3-Yasadışı Gelirler ve Dış Yardımlar:Yasadışı gelirler arasında kaçakçılık(özellikle kaçak sigara ticareti), uyuşturucu ticareti ve haraç en önemli olanlarıdır.¹³³

Doğal olarak bu gelir kalemleri de bölgeyi geliştirecek ve sağlıklı bir toplumsal yapının kurulmasını sağlayacak türden değildir. Gelen dış yardımların bir kısmı sivil toplum örgütlerince sağlanmakta, ancak önemli bir kısmı diğer devletler tarafından bölgede güç kazanmak için verilmektedir. Bu da bölgedeki yapının devam etmesi için en önemli kaynağı sağlamaktadır. Türkiye böyle bir tabloyu düzeltmek için bazı araçları kullanabilir. Bunlar:

8.1.Doğrudan Yatırımlar

ABD'nin doğrudan yatırımlar sağlamak için tek başına varolan açığı kapatması oldukça güçtür. Coğrafi uzaklık, kültürel farklar ve rekabet unsurları bu konuda Türk işadamları için avantajlar sağlamaktadırlar. Eğer Türkiye bölgede gerekli siyasi ve askeri ortamı hazırlayabilir ve yatırımcılar için kolaylıkları yerine getirebilirse Türkiye'nin Irak pazarında önemli bir yer tutma şansı vardır. bunun için Irak'ta gerekli bağlantılar hazırlanmalı, ulaşım ve iletişim hatları açık tutulmalı ve iş dünyasına Irak konusunda birikimlerini sunacak destek birimleri kurulmalıdır.

Ayrıca elektrik, içme suyu , sulama sistemleri, altyapı oluşturulması, kamu binalarının yapımı gibi alanlarda da ciddi bir açık bulunmaktadır. Ve bu konuda devlet yatırımlarının şansı daha fazladır. Özellikle çatışma ihtimali bulunan yerlerde devlet yatırımlarına küçük grupların saldırması daha güçtür. Bu konuda siyasi grupların teminatının alınması halinde devlet yatırımları ekonomik getirilerinden çok Türkiye imajının korunması ve Türkiye dışındaki aktörlerin bölgeye girmesini engellemesi açısından önemlidir.

Ayrıca özel sektör yatırımlarına devlet garantisi sağlanması sonucunda özellikle tüketim malları konusunda özel sektörün de önemli bir şansı olabilir. Yerel yatırımcılar

¹³³Kıvanç Galip Över, "Irak'ta Bütünleşmeye Doğru", (Avrasya Dosyası, c:6,s:3, Sonbahar 2000,s:155-157), aynı, s:32

ile kurulacak ortaklıklar da güvenlik sorununu en alt düzeye indirebilir. ¹³⁴ Devletin vereceği desteğin yanısıra özel sektörün de çok iyi acentelere sahip olması gerekmektedir. Bazı ihalelerin duyurulmadan bilinmesi ancak acentelerin varlığıyla olabilir. ¹³⁵

Türkiye şu anda bölgede çok az şirketle temsil edilmektedir. Devlet ise son 10 yılda bu konuda ciddi bir adım atmış değildir. Buna karşın bölgede sulama ve enerji alanında İran'ın devlet olarak faaliyette bulunduğu gözlemlenmektedir. Türkiye tarafından oluşacak boşluklar diğer devletlerce doldurulmaktadır.

Türkiye, Irak'ta savaş öncesi yapılan yatırımların karşılığını, yeniden yapılanma sürecinde alacaktır. Savaş öncesinde Irak'ta temsilcilik açan Escort Computer, Irak'taki tüm okulların bilgisayar altyapısını hazırlamak için , Birleşmiş Milletler tarafından seçilmiştir. Escort Computer'in yöneticileri 4,8 milyon dolarlık bilgisayar projesine bu konuda hazırlıklı olmadıkları için Batılı firmaların giremediklerini belirtmişlerdir. ¹³⁶

BM 110 bin ton¹³⁷ gıdayı Türkiye'den almıştır. Bu, Türkiye'ye coğrafi yakınlığının sağladığı bir üstünlük olmakla beraber, Türkiye sadece bu avantajla yetinmeyip, fiyatları uygun tutma yoluna giderek bu rakamı daha da yukarıya çekmelidir. Türkiye; gıda, ulaşım, tekstil, inşaat sektörleri başta olmak üzere her sektör Escort Computer'in yaptığı gibi avantajlarını lehine kullanabilirse Türkiye kendisine biçilen paydan çok daha fazlasına sahip olabilir.

8.2.Ticaret:İhracat-İthalat

Bölge ekonomisinin oldukça sığ olması nedeniyle Türkiye'nin bölgeden alacağı cüzi alımlar dahi bölgesel ekonomik dengeleri etkileyebilir. Tarımsal ürünler,

¹³⁴Eser Evran, "Suriye Artık Türk İşadamlarını İthal ediyor." (İş Finans,16-22 Mart 2003,s:23,s:6)

Sedat Laçiner, "Türkiye'nin Irak Politikası:Şimdi yatırım Zamanı", aynı, sf:34.

¹³⁵ http://www.turkishtime.org/16/62_4_tr.asp

¹³⁶Mustafa Kutlay, "Iraklı Çocukların Eğitimi İçin Türk Bilgisayarı",*Hürriyet*, (17 Ağustos 2003),sf:10

¹³⁷ http://www.turkishtime.org/16/62_4_tr.asp

geleneksel el işleri ve diğer bazı kalemlerde Türkiye zararına olmasına karşın alımlar yapabilir ve bölgede daha çoğulcu bir ekonominin gelişmesi sağlanabilir. Bunun dışında bölgenin Türkmen, Arap ve Kürt tüccarları bölgesel ticaret konusunda oldukça deneyimlidirler. Bağdat'la İran'ın Güney Batı bölgeleriyle, Suriye ve Ürdün ile ticaretle de bu tecrübelerden yarar sağlayabilir.

8.3.Ekonomik Çekim Merkezi Oluşturulması

Ekonomik önlemler arasında belki de en önemli olanı Türkiye'nin bölgeye bakan yüzünün ekonomik anlamda bir çekim merkezi olabilmesidir. Diğer bir deyişle Türkiye'nin Irak'a yakın bölgelerinde ciddi bir ekonomik güç merkezi oluşturulmalıdır. Çünkü sınırın bu tarafı zayıf olduğu müddetçe güneyindeki her türlü gelişme Türkiye açısından sonuçsuz kalmaya mahkumdur.

Türkiye şu ana kadar tüm Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kalkındırma yolunu seçmiş, bu ise bölgenin genel olarak istediği atılımı yapamamasına neden olmuştur. Oysa ki yatırım teşviklerinin ve diğer desteklemelerin Gaziantep, Adıyaman, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Şırnak, Van gibi iller arasında bir ya da bir kaçına verilmesi daha etkili sonuçlar doğurabilir. Bölgede bu şehirlerden bir ikisi Irak ve Suriye'ye dönük her türlü ekonomi politik hareketler için üs olarak seçilebilir. Bu sayede iç gelişme ile dış ekonomik ilişkiler uyumlaştırılarak gelişme sağlanabilir. Adı geçen iller arasındaki bölgeler ihracata yönelik olarak yapılandırılabilir ve Ankara'dan gerekli yönlendirme sağlanabilirse Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Irak ve Suriye için alışveriş merkezi olması ihtimali yüksektir. Ancak Türkiye bu konuda gerekli iradeyi henüz ortaya koymamıştır. Buna karşın son dönemlerde Suriye almış olduğu önlemlerle Türk işadamlarını Suriye'nin kuzey bölgelerine , özellikle de Halep'e çekmeyi başarmıştır. Suriye, Türk işadamlarına burada yatırım yapmaları halinde yedi yıla varan vergi muafiyeti, ucuz elektrik ve gümrüksüz hammadde girişi gibi imkanlar sunmaktadır.¹³⁸ Bu örnek de göstermektedir

¹³⁸Eser Evran., "Suriye Artık Türk İşadamlarını İthal ediyor." (İş Finans,16-22 Mart 2003,s:23,s:6-9)

Sedat Laçiner., "Türkiye'nin Irak Politikası:Şimdi yatırım Zamanı", a.g.e, s:34.

ki Türkiye'nin bu yöndeki bir çabasının başarı şansı oldukça yüksek olacaktır. Çünkü Türkiye'nin ekonomik kapasitesi Suriye'den daha kuvvetlidir.

Ekonomik çekim merkezi projesi için bir diğer gerekli gelişme de Türkiye- Irak-Suriye hava, demir ve karayolu bağlantılarının düzeltilmesidir. Çünkü Irak'a bağlanan hava, demir ve karayolları ve diğer altyapı yeterli bir düzeyde değildir. Bağlantılara ek olarak depolama, konaklama yerleri de ihtiyacın altındadır. Özellikle GAP'la birlikte artan tarımsal üretim ve tarım-sanayiinin ürünleri yakın ve uzak Ortadoğu'ya istenildiği ölçüde yeterince pazarlanamamaktadır. Diğer ülkeler ile oluşturulacak ulaşım altyapısına ek olarak bölgenin Türkiye'nin diğer bölgeleri ile entegrasyonunu sağlayacak önlemlerin de alınması gerekmektedir. Adana- Şanlıurfa ve İskenderun-Şanlıurfa arasında sağlanan gelişmiş karayolu hattı alınacak diğer önlemler ilke Irak sınırına kadar uzatılabilirse bölge Adana ve İskenderun sayesinde deniz yolunu da kullanabilme şansına kavuşacaktır. Ayrıca bölge, adı geçen hat boyunca çok geniş bir pazara, yani Türkiye'nin geri kalanına ulaşma şansına sahip olacaktır.¹³⁹

¹³⁹ Aynı, s:35

SONUÇ

Gelişmiş ülkelerin lehine olan küreselleşme olgusu diğer ülkelere avantajlarla birlikte ödemek zorunda olduğu bedeller de getirmiştir. Bu bakımdan diğerleri kategorisinde yer alan ülkeler birbirlerini daha iyi anlamalı ve birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde daha da çok yakınlaşmalıdır. Bu yaklaşımla menfaatler yükselirken, ödenmek zorunda olan bedeller ise minimuma inecektir.

Türkiye ve Irak hem yakın komşular olmaları, hem değişim yoluyla birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları, hem de tarihsel ve kültürel alanlarda ortak değerlere sahip olmaları münasebetiyle bunu başarmak için uygun zemine sahip iki ülkedir. İlişkiler tarihi seyir içinde zaman zaman artmış olsa da çoğu zaman gereksiz bir biçimde azalma göstermiştir. İki ülke de olumlu tavırlar sergilemesine rağmen ilişkilerin koşullarının daha da iyileştirilmesi yönünde azami gayret sarfedememişlerdir. Buna iç ve dış etkenler de neden olmakla birlikte, koşulların iyileştirilmesi konusunda ülkeler olası gelişimler için çözüm olarak "zaman"ı seçmişlerdir. Daha önce yapılması gerekenler yapılmamış olsa bile zamanın koşulları iyileştirmesi beklentisi artık gerçekleşmiştir. Bundan sonra ise yapılması gereken, bulunan şartlar içinde en iyisini yapmak ve daha da önemlisi şartları gerektiğinde zorlamak olmalıdır. Kuşkusuz Türkiye ile Irak arasındaki her türlü ilişkinin gelişim seyrini sadece bu iki ülkenin tarihsel, kültürel ve jeostratejik dinamikleri belirlememektedir. Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler özellikle son onbeş yılda tek kutuplu dünyanın tek süper gücünün küresel politikalarıyla şekillenmiştir. Küresel güç ABD'nin Irak ve Ortadoğu'da doğrudan yada dolaylı olarak izlediği politikalar bu ülkeyle elli yıldan fazladır müttefik ilişkisi içerisinde bulunan Türkiye'nin, Irak ve diğer bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinin de önemli bir faktörüdür.

Irak'ın şu anda ihtiyacı olan en önemli şey istikrardır. ABD ve koalisyon güçlerinin 20 Mart 2003' de başlattıkları ve askeri öngörülerin tersine kısa sürede sonuçlanan müdahale sonrası, ülkedeki güvenlik ve istikrar sorunu Saddam dönemini de aratır hale gelmiştir. ABD ve müttefiklerinin savaş sonrası ülkeyi nasıl bir yönetim

modeline kavuşturacakları konusunda hiçbir ciddi çalışmaları olmadığı çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Siyasal ve güvenlik açısından ülke eski düzene kıyasla bir kaosu içine sürüklenmiş ve bunun sonucunda ülkede çeşitli sektörlerde iş yapan firmalar can güvenliğinin ortadan tamamen kalmış olmasından ötürü faaliyetlerini teker teker sona erdirdiklerini açıklamışlardır. Irak'ta koalisyon güçlerine yönelik düşük yoğunlukta savaş veren eski rejim yanlılarının yanı sıra, uluslararası terörün bir parçası olan örgütler ve onların sempatismanı olan gruplar da ülkedeki iş yapan yabancıları ABD ve işgalcilerin lojistiğini sağlayan tabii destekçisi olarak gördüklerinden onlara yönelik son zamanlarda terör faaliyetini artırmışlardır. Özellikle bugün Irak için en elzem olan nakliye sektörüne yönelik gerçekleşen, şoförlerin kaçırılması ve öldürme tehdidi karşısında firmaların ülkedeki faaliyetlerini durdurması, Türkiye-İrak ekonomik ilişkilerinin kısa vadede olumlu bir seyir izleyemeyeceği kanaatini uyandırmaktadır. Fakat bütün bu zorlu koşullara rağmen, son bir yıl içerisinde bile Irak'a yapılan ihracat Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur. Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli işletmelerin faaliyetlerini canlandıran bu ticari ilişkiyi geliştirmek için çaba sarfedilmelidir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin özellikle de Batı ülkelerinin getirdiği standartlara uyum sağlamasındaki zorluklar da gözönüne alınırsa Irak'a yapılan ihracat daha da önem kazanmaktadır.

ABD'nin görünürdeki hedefi ülkenin ve Büyük Ortadoğu projesi ile bölgenin demokratikleşmesidir. Demokrasinin ön koşulu sanayileşmiş bir toplum yapısı ve yerleşik bir demokratik kültürdür. Irak ve bölge ülkelerinin tamamına yakınında petrole dayalı bir endüstrileşme sağlanmış olmakla birlikte, toplumsal yapılar ve siyasal örgütlenmeler demokrasi kültüründen çok uzak, feodal ve dinsel bağınazlıklarla biçimlenmiştir. Demokrasiyi oluşturacak iktisadi, sosyal ve siyasal alt yapı bu ülkelerin çoğunda olmadığı gibi Irak'ta hiç yoktur. Öte yandan Irak, diğer Arap ülkelerinin aksine etnik ve mezhepsel farklılıkların siyasal olarak belirleyici rol oynadığı bir ülkedir. Ülkede bir üst kimlik sorunu yaşanmaktadır. Bu sorunların kısa vadede aşılıp ülkeye istikrar geleceğini beklemek fazla iyimserlik olur.

Ülkenin yeniden yapılanma sürecine katkı yapılması konusunda uluslararası görüş ayrılıkları bir türlü giderilememiştir. Özellikle ABD'nin savaş politikasına karşı

çıkan ülkeler, yeniden yapılandırma sürecinde Birleşmiş Milletler'e daha fazla fonksiyon kazandırılmasını istemektedirler. ABD kendi menfaatleri açısından buna karşı çıkmakta ve ortak bir uluslararası tutum sağlanamamaktadır. Irak'ta Birleşmiş Milletler'in fonksiyonu artar ve güvenlik tamamen Iraklılara devredilirse yaygınlaşmış terörün önüne geçilebilir ve siyasal istikrar sağlanabilir. Türkiye'nin kendi güvenlik kaygıları nedeniyle pek sıcak bakmadığı federal bir Irak yakın gelecekte kaçınılmaz görünmektedir. Bu açıdan Türkiye şu seçeneklerden birini tercih etmelidir; ya federal bir çözüm ya da parçalanmış bir Irak!

Irak'ın bir ulus devlet haline getirilemeyeceğine göre toprak bütünlüğü federal bir çözümle sağlanabilir. Etkin bir diplomasi yoluyla Türkiye sorunların çözümüne katkıda bulunmalı, özellikle Kuzey Irak'ta bulunan Türklerin yönetimde temsil niteliklerinin artırılmasına katkı yapmalıdır. Kerkük ve Musul gibi Türkiye'nin de tarihi bir takım hakları olduğu kabul edilen petrol bölgelerinin federal bir Kürt devletinin kontrolüne bırakılmaması Türkiye'nin en öncelikli sorunu olmalıdır. Siyasi, etnik ve güvenlik açısından istikrar sağlanmış bir Irak geçmişte olduğu gibi yine Türkiye'nin en büyük ekonomik partneri olacaktır. Boru hatları vasıtasıyla Irak petrolü Türk limanlarından dünyaya pazarlanacak, buna karşılık Irak için gerekli olan gıda ve hafif sanayi malları Türk firmaları tarafından karşılanabilecektir. Çünkü bölgede Irak'ın bu tür tüketim ve hizmet ihtiyaçlarını karşılayacak potansiyele sahip başka bir ülke yoktur. Ayrıca Türkiye Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan bir ülkedir. Bu açıdan AB ülkelerinin de Irak'ta yatırım ve ticaret yaparken bu konuda tecrübeli olan Türk firmalarıyla girişebilecekleri ortaklıklar-konsorsiyumlar olacaktır. Türkiye Irak'la AB arasında bir nevi iktisadi köprü vazifesi görecektir. Türkiye'nin sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe sahip olduğu altyapı buna müsaittir. Ancak sorun bugün için ekonomik olmaktan çok siyasi ve askeri nedenlere dayanmaktadır. Bu sorunların ortadan kaldırılması ise ne yazık ki sadece Türkiye ve Irak'ın iç dinamiklerine ilişkin değildir. Fiili işgalin bir an önce sona ermesi, Irak'ın demografik, coğrafi ve iktisadi gerçeklerine uygun olan demokratik değerler çerçevesinde bir siyasi yönetim modelinin kurulması ile Türk Irak ekonomik ilişkilerinin gelişmesi paralel bir şekilde gelişecektir. Bugün için Türk firmalarının Irak'ta yaptığı faaliyetler gerçek anlamda bir ticaret değildir. ABD askerine lojistik taşımak, yine askeri amaçla bazı inşaat ve hizmet faaliyetleri yürütmek

konjonktürel bir ekonomik canlanma sağlamaktadır. Ancak bu durum gelecekteki ekonomik potansiyele zarar vermeyecek şekilde bir diplomasi ile yapılmalıdır.

Türkiye'nin, Musul Petrolleri'nden alması gereken dört yıllık bir hakkı vardır. Bu hakkı almak için Türkiye uygun zamanı beklemeli ve bu zaman geldiğinde de hemen harekete geçerek bunu elde etmelidir. Bu hak sadece dört yıl boyunca alınacak payları sağlamayacak, aynı zamanda etkin bir diplomasiyle Türkiye, siyasi prestijini pekiştirmiş olacaktır.

Kısaca Irak ve Türkiye aynı coğrafyanın ve aynı tarihsel sürecin birbirine muhtaç ettiği ülkelerdir. Esasında aynı coğrafyanın tarihte yaşanan kırılmalar nedeniyle böldüğü yapay bölümleridir. Irak denen ülkenin büyük bir kısmı Dicle ve Fırat'ın Anadolu'dan taşıdığı alüvyonlardan milyonlarca yıl içinde oluşturduğu bir toprak parçasıdır. Bugün çok farklı ülkeler gibi görünse de, doksan yıl önce bu iki ülkenin ataları aynı ülkenin kimliğini taşıyorlardı. Dört yüz yılı aşkın bir süre bölgeyi yönetmiş olan Türkiye'nin, coğrafi ve tarihsel avantajından da yararlanarak ekonomik potansiyeli böylesine yüksek olan bir komşusuyla ilişkilerini geliştirmesinden daha doğal bir şey olamaz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Canatan.Yasar. **Türk-İrak Münasebetleri(1926-1958)**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlıı Yayınları, 1996
- Dedeoğlu, Beril. **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul:Derin Yayınları, 2002
- Gönlübol, Mehmet. **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1987
- Onay, Yaşar. **Neden Irak?:Küresel Egemenlik Savaşı ve Irak**. Ankara: Babil Yayınları, 2003
- Öztürk, O.Metin. **Türkiye ve Ortadoğu**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997
- Yavi, Ersal. **Hedefteki Adam Saddam**, Birinci Basım. İzmir:Yazıcı Yayınevi, 2002

Dergiler

- Akyol, Nazmi. "İrak Dünyanın Geleceği", **Atlas**,S:134, Mayıs 2004
- Atay, Mehmet. "Baas Sosyalist Partisi Üzerine", **Avrasya Dosyası**, C:6,S:1Arap Dünyası Özel, İlkbahar 2000
- Avcı, Semir. "İrak'taki Türk Tarihi" **2023**, S:17,Eylül 2002
- Bagirova, Aida. "İrak'ın Sosyo-Politik Yaşamında Ordunun Rolü", **2023**, S:14 Haziran 2002,
- Bağış, Ali İhsan. Ortadoğu'da Sınır aşan Sular ve Alternatif Çözüm Önerileri, **2023**, S:25,Mayıs 2003
- Çavuşoğlu,Yağmur."Sırtlanlar, Leş Kargaları ve Türkiye", **Orkun**, S:64, Haziran 2003
- Çeçen, Anıl. "Güney Komşumuz Irak", **Avrasya Dosyası**, Cilt:6 S:3,Ankara 2000
- Çetinoğlu, Oğuz ."İrak Operasyonundan Sonra", **Orkun**, S:64Haziran 2003
- Erkmen, Serhat. "ABD'nin Ortadoğu'da Değişim İhtiyacının Nedenleri",**Stratejik Analiz**, S:35,Mart 2003

- _____, “İç Etkenler Açısından Irak’ın Geleceği”, **Avrasya Dosyası** , S:27
Haziran 2003
- Evrar, Eser.”Suriye Artık Türk İşadamlarını İthal ediyor.” **İş Finans**, S:23
16-22 Mart 2003
- Harris, William ,“Modern Irak’ın Stratejik konumu”, **Avrasya Dosyası**, C:6,S:3, 2000
- Kılınç, Ramazan. “Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezi’nde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar”, **Avrasya Dosyası**, Arap Dünyası Özel, S:1,İlkbahar 2000
- Kıvanç,Galip Över, “Irak’ta Bütünleşmeye Doğru”, **Avrasya Dosyası**,Irak Özel, C:6,S:3 Sonbahar 2000
- Kıbaroğlu,Mustafa. “Kitle İmha Silahları Konusunda Asıl Tehlike Devlet Dışı Aktörlerdir.”,**2023**, S:21,Ocak 2003
- Koluman, Aziz ve Ekin Keskin, “Irak Ekonomisinde Savaşın Etkileri ve Petrolün Rolü”, **Jeo Ekonomi**, C:2,S:1,Bahar 2000
- _____ ve Rana Sezal, “Ortadoğu’da Su Sorunu:Sınır Aşan Sularda Uluslararası Hukuk Kuralları ve Türkiye”, **Jeo ekonomi** , C:2,S:2Yaz/Sonbahar 2000
- Köni, Hasan. “Irak Savaşı Sonrası Gelişmelerde Türkiye’nin Durumu”, **Stratejik Analiz**, C:34,S:39, Temmuz 2003
- Laçiner, Sedat. “Irak Krizi:Ortadoğu’nun Yeniden yapılandırılmasının İlk Aşaması mı?”, **Stratejik Analiz**, C:3,S:35, Mart 2003
- _____ “Türkiye’nin Irak Politikası:Şimdi Yatırım Zamanı”, **Stratejik Analiz**, C:3,S:36, Nisan 2003
- Över, Kıvanç Galip. “Irak’ta Bütünleşmeye Doğru”, **Avrasya Dosyası**, C:6,S:3, Sonbahar 2000
- Sanan,Ahmet Ağa. “Herkes Kendi Devletini Kuracaksa Biz de Türkmeneli’ni Kurarız.”,**2023**, s:20, Aralık 2002
- Şen, Alper. “Arap Dünyası’nda Müdahale Karşıtı Gösteriler ve “İnce Hesaplar””, **Stratejik Analiz**,C:3,S:35,Mart 2003
- Yalçın, Semih, “Musul Petrolleri Meselesi”, **2023**,S:22,(Şubat 2003),s:43,48
- Yılmaz,Hasan. “İstanbul’da Gerçekleşen Irak Zirvesi’nin Sonuçları ve Arapların Tepkisi”, **Stratejik Analiz**, C:3,S:35Mart 2003

Gazeteler

- İnce, Özdemir. “ABD’nin İşi Zor, Demek Ki İşimiz Zor”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- Kutlay, Mustafa, “Iraklı Çocukların Eğitimi İçin Türk Bilgisayarı”, **Hürriyet**, 17 Ağustos 2003
- Tınç, Ferai. “Bu Kadar Zor mu”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- “ABD, Acil Yanıt Bekliyor.”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- “ABD, İşbirliği Alanlarını Bildirdi.”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- “BM Değil, Nato Şemsiyesi”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- “Bir İtiraf, Bir Sözde Kıyak”, **Hürriyet**, 19 Temmuz 2003
- “Fedailerden Cihat İlanı”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- “Karar Meclisin”, **Hürriyet**, 13 Ağustos 2003
- “Kararınızı En Kısa Sürede Bekliyoruz.”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- “Mehmetçiğin Irak’taki Bir yılı 60 Milyon Dolar”, **Hürriyet**, 17 Ağustos 2003
- “Ortak Olursak Asker Göndeririz.”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 2003
- “100. Günde Kaos Uyarısı”, **Hürriyet**, 19 Temmuz 2003
- Mengi, Güngör, “Irak İçin Değer”, **Vatan**, 26 Temmuz 2003
- “Asker Kararı İçin Ankara’ya 21 Gün”, **Vatan**, 27 Temmuz 2003
- Durucan, Birol. “Hangisi Doğru”, **Yeniçağ**, 25 Temmuz 2003
- Kıvanç, Taha. **Yeni Şafak**, 13 Temmuz 2003
- Tosun, Resul, “Bu İş ABD Ne Der?”, **Yeni Şafak**, 3 Ağustos 2003
- “Kaddafi: Irak İkinci Vietnam Olacak.”, **Yeni Şafak**, 3 Ağustos 2003
- “Petrol Şirketleri Irak’tan Çekiniyor.”, **Yeni Şafak**, 3 Ağustos 2003
- “Bağımsızlıktan Vazgeçen Kürtler Kanada Modeli Peşine Düştü”, **Zaman**, 13 Ağustos 2003

“İşgal Sonrası 8000 Iraklı Kayboldu”,**Zaman**,13 Ağustos 2003

Yayınlanmamış Tez ve Raporlar

Hasoon JasimEl- Obaidi , “Türk-Irak İlişkileri(1958-1980)”Yayınlanmamış Doktora Tezi,Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Ankara,1995

“Irak Petrol Endüstrisi Üzerine Özel Rapor”,Dış Ticaret Müsteşarlığı 2001, Ankara

“Türkiye-Irak Ticari İlişkileri”. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Mart 2003

“Türkiye-Irak Ticari ve Ekonomik İlişkileri” T.C. Bağdat Büyükelçiliği,Ticaret Müşavirliği,2002

“The Economist Intelligence Unit”, The World Fact Book 2000,CIA., December 2001,Country Report

“War in Iraq:Political Challenges after the Conflict”, International Crisis Report 11,25,March 2003

İnternet

http://www.arab.net/iraq/iraq_overview.htm

<http://www.hurriyetim.com.tr/haberler/0,,sid~356,00.asp>

<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~1@w~3@tarikh~2004-06-28-m@nvid~433313,00.asp>

<http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa/0,,tarikh~2003-12-14-m,00.asp>

www.igeme.gov.tr

www.ntvmsnbc.com/news/228031.asp

<http://www.rand.org/publications/MR/MR1146/s:37-76>

http://www.turkishtime.org/16/62_4_tr.asp

<http://usinfo.state.gov/homepage.htm>>

http://w3.sdu.edu.tr/download/tusam/01/abd_ve_irak_siileri_arasinda_yeni_surec.doc

İkincil Kaynaklar

- “Byman,Daniel ve Matthew Waxman, “U.S. Policy and The Use of Force Since the Gulf War ,<http://www.rand.org/publications/MR/MR1146/s:37-76>”, Serhat Erkmen,. “ABD’nin Ortadoğu’da Değişim İhtiyacının Nedenleri”,**Stratejik Analiz**, s:35, Mart 2003,s:28’deki alıntı
- “El Khajaji, “Savaş ve Irak Ekonomisi” Al Thaqafa Al Jadidah, S:11, Haziran 1986”, Aziz Koluman, **Avrasya Dosyası**, Arap Dünyası Özel, C:6,S:1,İlkbahar 2000
- “Evran, Eser.”Suriye Artık Türk İşadamlarını İthal ediyor.” **İş Finans**, S:23,16-22 Mart 2003”, Laçiner, Sedat. “Türkiye’nin Irak Politikası:Şimdi Yatırım Zamanı”, **Stratejik Analiz**, C:34,S:39, Temmuz 2003
- “İbrahim Şerif,El Şark El Avsat(Ortadoğu) Kültür Bakanlığı,Bağdat,1965.”, Hasoon Jasim El Obaidi, “Türk Irak İlişkileri(1958-1980)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi,Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1995 .
- “Uluğbay, Hikmet “İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik” Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995,s:38, Semih Yalçın, “Musul Petrolleri Meselesi”,**2023**, S:22, Şubat 2003, s:48’deki alıntı
- “İran-İrak ve Körfez Savaşı öncesinde1970-84 arasında Gelişen Modern Irak ile İlgili Ülke Raporu, Temmuz 1984”, Ersal Yavi, **Hedefteki Adam Saddam**, Yazıcı Yayınevi, İzmir,2002,s. 480’deki alıntı
- “İran-İrak ve Körfez Savaşı öncesinde1970-84 arasında Gelişen Modern Irak ile ilgili Ülke Raporu Temmuz 1984” (Yavi,2002,s.482’deki alıntı)
- “Middle East Economic Digest(MEED), 15 Ağustos 1987”, (Koluman,İlkbahar 2000, s:61’deki alıntı)
- “OPEC, Genel Sekreter Yıllık Raporu, Kuveyt” Aida Bagirova, “İrak’ın Sosyo-Politik Yaşamında Ordunun Rolü”, **2023**, S:14,Haziran 2002,s. 60’taki alıntı
- “The Military Balance,1980-1981,Londra,s:52”, .(Bagirova,2002,s:51’deki alıntı)